

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ
І НАУКИ УКРАЇНИ**

**Національний технічний
університет
«Харківський політехнічний
інститут»**

**MINISTRY OF EDUCATION
AND SCIENCE OF UKRAINE**

**National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute"**

**Вісник Національного
технічного університету
«ХПІ». Серія: Актуальні
проблеми розвитку
українського суспільства**

**Bulletin of the National
Technical University
"KhPI". Series: Actual
problems of Ukrainian
society development**

№ 1 2025

No. 1 2025

Збірник наукових праць

Collection of Scientific papers

Видання засноване у 1961 р.

The edition was founded in 1961

**Харків
НТУ «ХПІ», 2025**

**Kharkiv
NTU "KhPI", 2025**

Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства = Bulletin of the National Technical University "KhPI". Series: Actual problems of Ukrainian society development : зб. наук. пр. / Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків : НТУ «ХПІ», 2025. – № 1. – 98 с. ISSN 2227-6890.

Видання присвячене визначенню проблем розвитку українського суспільства та пошуку шляхів їх вирішення засобами соціально-гуманітарних наук та технологій.

Для науковців, викладачів вищої школи, аспірантів, студентів і фахівців в гуманітарних галузях.

The publication is devoted to the identification of problems of Ukrainian society development and the search for ways of solving them by means of humanities and social sciences and technologies.

For scientists, teachers of higher education, postgraduates, students and specialists in humanitarian fields.

Ідентифікатор медіа R30-02681, згідно з рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 01.02.2024 № 248

Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: «Актуальні проблеми розвитку українського суспільства» включено до категорії Б «Переліку наукових фахових видань України» за спеціальностями 033 – Філософія (розділ «Філософсько-педагогічні аспекти духовного розвитку українського суспільства: теорія та практика»), 281 – Публічне управління та адміністрування (розділ «Право та публічне управління суспільним розвитком»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії, затвердженого Наказом МОН України № 1543 від 20.12.2023 р.

Мова статей – українська, англійська.

Вісник Національного технічного університету «ХПІ», Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства включений до довідника періодичних видань бази даних Ulrich's Periodicals Directory (New Jersey, USA) та проєкту «Наукова періодика України» УРАН.

Офіційний сайт видання: <http://aprus.khpi.edu.ua>

Засновник

Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Редакційна колегія серії

Відповідальний редактор:

Грень Л. М., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4466-6018>

Заст. відповідального редактора:

Терещенко Д. А., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0633-0097>

Відповідальний секретар:

Грибко О. В. канд. держ. упр., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3227-608X>

Founder

National Technical University
"Kharkiv Polytechnic Institute"

Editorial staff

Associate editor:

Hren L.M., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4466-6018>

Deputy associate editor:

Tereshchenko D.A., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0633-0097>

Executive secretary:

Grybko O.V., PhD in public administration, NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3227-608X>

Владленова І. В., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6958-7183>
Войчик Веслав, проф., Чехонтський університет, Польща
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8132-3212>
Горошко О. І., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8592-1022>
Дзюбань О. П., проф., НЮУ ім. Ярослава Мудрого, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2075-7508>
Дольська О. О., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9577-8282>
Євтифієва І. І., доц., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3170-8737>
Зінченко Л. В., Ph. D, НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7927-3535>
Ігнатюк О. А., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5710-7752>
Корженко В. В., проф., габ. д-р. ХНУМІ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8403-5558>
Краснокутська Н. С., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8184-3816>
Кучабський О. Г., проф., Гданський університет, Польща
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1271-0782>
Лебедик Л. В., доц., ПНПУ імені В. Г. Короленка, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6538-6256>
Левченко О. П., проф., НУ «Львівська політехніка», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7395-3772>

Vladlenova I.V., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6958-7183>
Wiesław Wójcik, Chekhontsky University, Poland
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8132-3212>
Horoshko O.I., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8592-1022>
Dzoban O.P., prof., Yaroslav the Wise NLU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2075-7508>
Dolska O.O., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9577-8282>
Yevtyfiieva I.I., As. Prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3170-8737>
Zinchenko L. V., Ph. D, NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7927-3535>
Ihnatiuk O. A., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5710-7752>
Korzhenko V. V., prof., hab.d. KhNUUE, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8403-5558>
Krasnokutska N. S., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8184-3816>
Kuchabsky O.G., D.Sc. of Public Administration, Professor, University of Gdansk, Poland
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1271-0782>
Lebedyk L.V., As. prof., V. G. Korolenko NPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6538-6256>
Levchenko O.P., prof., NU "Lviv Polytechnics", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7395-3772>

- Міщенко В. А., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1328-4738>
- Мороз В. М., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0796-5035>
- Мукуні Джозеф, доц., Технічний університет Вірджинії, США
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1640-8150>
- Панфілов О. Ю., проф., НЮУ імені Ярослава Мудрого, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8997-0120>
- Подтергера І.О., проф., Рупрехт-Карлс-Університет Гейдельберга, Німеччина
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4125-5793>
- Попова О. В., проф., ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1611-5956>
- Поступна О. В., проф., НУЦЗУ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0622-0966>
- Радченко О.В., проф., Гданський університет, Польща.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0437-6131>
- Скляр В. М., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0020-5973>
- Стрельніков В. Ю., проф., Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8822-9517>
- Тараров Я. В., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0734-0804>
- Тверитникова О.Є., проф., НТУ «ХПІ», Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6288-7362>
- Триняк М. В., проф., ХНПУ імені Г. С. Сковороди, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4981-8535>
- Хмиров І. М., доц., НУЦЗУ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7958-463X>
- Шведун В. О., проф., ХАІ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5170-4222>
- Mishchenko V.A., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1328-4738>
- Moroz V.M., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0796-5035>
- Joseph Mukuni, As. Prof., School of Education, Virginia Tech), USA
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1640-8150>
- Panfilov O.Yu., prof., hab.d. KhNUUE, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8997-0120>
- Podtegera I. O., prof., Universitdt Heidelberg
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4125-5793>
- Popova O.V., prof., H. S. Skovoroda KhNPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0622-0966>
- Postupna O.V., NUCPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0622-0966>
- Radchenko O.V., D.Sc. of Public Administration, University of Gdańsk, Poland
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0437-6131>
- Sklyar V.M., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0020-5973>
- Strelnikov V.Yu., prof., V.G. Korolenko NPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8822-9517>
- Tararoev Ya.V., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0734-0804>
- Tverytnykova O.Ye., prof., NTU "KhPI", Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6288-7362>
- Tryniak M. V., prof., H. S. Skovoroda KhNPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4981-8535>
- Khmyrov I.M., As. prof., NUCPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7958-463X>
- Shvedun V.O., prof., NUCPU, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5170-4222>

Рекомендовано до друку Вченою радою НТУ «ХПІ». Протокол № 7 від 30 червня 2025 р.

ЛІТОПИС: ДАТИ, ПОДІЇ, ОСОБИСТОСТІ

ЮВІЛЕЙ – ЧАС ПІДВОДИТИ ПІДСУМКИ (до 25-річчя кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. академіка І.А. Зязюна ННІ СГТ НТУ “ХП”)

У лютому 2025 року кафедра педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна (ППУСС) відзначила 25 річницю свого заснування.

З вітальним словом до присутніх звернувся ректор НТУ “ХП” професор Євген Сокол. Він відзначив вагомий внесок кафедри в розвиток Харківського Політеху: “Кафедра є однією із унікальних, неповторних, складає невід’ємну частину Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”, який посідає найвищі сходинки рейтингів серед світових та українських закладів вищої освіти”.

Ректор НТУ “ХП”, професор Євген Сокол вітає колектив кафедри ППУСС з ювілеєм

Під час урочистостей були вручені грамоти від Національної академії педагогічних наук, ректора НТУ “ХП” та Навчально-наукового інституту Соціально-гуманітарних технологій (ННІСГТ).

Урочисте нагородження

Своїх колег також привітав директор ННІ СГТ доктор технічних наук професор Андрій Кіпенський та голова первинної профспілкової організації Харківського Політеху Анатолій Фомін.

Це перший значний ювілей, значна дата, і тому є привід зробити певні підсумки.

Загальне керівництво й організацію навчально-виховної роботи кафедри ППУСС очолює Підбуцька Ніна Вікторівна – завідувачка кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами імені акад. І.А. Зязюна, професорка, докторка психологічних наук, магістр з клінічної та реабілітаційної психології, гарант освітньо-наукової програми “Психологія” (Phd), членкиня Галузевої експертної ради Національного Агенства із забезпечення якості вищої освіти, дійсна членкиня ГО “Національна психологічна асоціація”, сертифікований практик із сімейного консультування і психотерапії, пропедевтики психіатрії, арт-терапії, психосоматики та ін.

Підбуцька Ніна Вікторівна

Засновником кафедри є лауреат Державної премії України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор Олександр Георгійович Романовський, який очолював кафедру понад 20 років (2000-2023 роки).

Романовський Олександр Георгійович

Створенню кафедри у 2000 році передували збіг як об'єктивних, так і суб'єктивних умов. Перехід на ринкові принципи національної економіки викликали потребу в підвищенні управлінської компетентності інженерів, в посиленні значення психолого-педагогічних функцій управлінської діяльності. І це дуже відчувалось. Були потрібні інженери які б мали не аби які знання в галузі педагогіки, психології управління, мали управлінську компетентність.

У бажанні створити кафедру, яка б займалась гуманітарною підготовкою майбутніх інженерів, О.Г. Романовський отримав підтримку професора Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, який на той час обіймав посаду ректора НТУ “ХП”.

Особлива роль у підтримці засування кафедри належала академіку Національної академії педагогічних наук України Івану Андрійовичу Зязюну, який палко підтримував ідею створення в технічному університеті кафедри педагогіки і психології, розуміючи її значущу роль в гуманізації технічної освіти. І.А. Зязюн активно допомагав відстоювати цю ідею на всіх рівнях освітянської адміністрації, консультував аспірантів, допомагав їм у захисті дисертацій, брав активну участь у конференціях, які проводилися кафедрою, проводив Академічні читання, тому не випадково сьогодні кафедра носить його ім'я.

Від самого початку крім академіка І.А. Зязюна, багато співробітників НАПН України в особі академіка В.Г. Кременя, Н.Г. Нічкало, В.Ю. Бикова та інших науковців брали дієву участь в підтримці цього процесу. Важлива роль у створенні кафедри належить професору кафедри автоматизованих систем управління Олександрові Семеновичу Пономарьову, який на момент її створення став заступником завідувача кафедри. 15 лютого 2000 р. на підставі рішення Вченої Ради НТУ “ХП” ректором було підписано наказ про створення кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами.

До складу створеної кафедри увійшли викладачі, які викладали дисципліну “Основи педагогіки і психології” на кафедрі соціології і політології. Сьогодні з того складу на кафедрі залишилися професор Валентина Євдокимівна Михайличенко та Ольга Анатоліївна Ігнатюк.

З моменту заснування у 2000 році кафедрою керував член-кореспондент НАПН України, д.пед.н, професор Олександр Георгійович Романовський. Під керівництвом кафедра стала одною з провідних кафедр в університеті, званою в Україні і за кордоном. Йому вдалося створити потужний колектив, команду одностайних, високомотивованих, цілеспрямованих науковців. За цей час кафедра рік від року постійно розвивалась. Вона швидко пройшла етап становлення і далі тільки набирала оберти. Спочатку науково-педагогічний склад кафедри проводив навчально-педагогічну роботу з питань педагогіки та психології для всіх студентів університету.

У 2004 році кафедра започаткувала підготовку студентів за напрямом 6.030102 “Психологія” і стала випускаючою кафедрою. А з 2008 року кафедра почала підготовку студентів за спеціальністю

7.03010201, 8.03010201 “Психологія”.

Розуміння того, що захист дисертації дає інженерам значне підвищення професійної компетентності, але зовсім не гарантує володіння психолого-педагогічними компетенціями під час викладання ними професійних предметів, спонукало до відкриття на кафедрі нової спеціальності – “Педагогіка вищої школи”, на якій успішно навчалось багато викладачів як НТУ “ХП”, так і інших закладів вищої освіти м. Харкова і України.

Надалі кафедра спрямувала свої зусилля на підсилення управлінської складової навчання. Саме з цією метою був відкритий ще один напрямок підготовки – спеціальність “Публічне управління та адміністрування”, і кафедра стала вести підготовку студентів за трьома спеціальностями: 053 “Психологія”, 074 “Публічне управління та адміністрування”, 011 “Педагогіка вищої школи”.

З 2021 року спеціальність 074 “Публічне управління та адміністрування” була передана до кафедри “Соціології і публічного управління”. А вже у 2022 році на кафедрі ППУСС було відкрито нову спеціальність 232 “Соціальне забезпечення” (магістратура) за освітньо-професійною програмою “Управління в сфері соціального забезпечення”, галузь знань 23 “Соціальна робота”. А у 2023 році здійснено набір на освітньо-професійну програму “Соціальна робота”, спеціальність 231 “Соціальна робота” (бакалаврат).

З 2023-2024 навчального року кафедру очолює докторка психологічних наук, професорка Підбуцька Ніна Вікторівна, під керівництвом якої колектив кафедри працює, не знижуючи високої планки, поставленої з моменту створення кафедри за усіма видами діяльності.

На теперішній час кафедра займає провідні місця в університеті і з навчальних питань, і з наукової та методичної роботи. Кафедра є однією з найбільших в університеті, на ній працює близько 60 співробітників, серед яких доктори та кандидати педагогічних, психологічних, філософських наук, доктор та кандидат наук з державного управління, кандидат технічних наук, кандидат наук з мистецтвознавства. Довгі роки заступницею завідувачів кафедри з навчально-методичної роботи є кандидатка педагогічних наук, доцентка, професорка кафедри Гура Тетяна Віталіївна.

Гура Тетяна Віталіївна

З кожним роком поліпшується і матеріально-технічна база кафедр.

Так, у 2015 році на базі кафедри створено два Центри: Центр сучасних педагогічних, психологічних та управлінських технологій та Центр лідерства НТУ «ХПІ», які успішно очолює член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри Олександр Георгійович Романовський.

Метою діяльності Центру є сприяння розвитку педагогічної культури і педагогічної майстерності викладачів нашого університету та інших закладів освіти; підвищення рівня методичної компетентності викладачів та творчої активності у їх професійній діяльності; формування індивідуального стилю викладача та розвитку авторських систем; формування готовності до запровадження педагогічних інновацій у навчально-виховному процесі підготовки фахівців; формування готовності до викладацької діяльності аспірантів та магістрантів інженерно-технічного та економічного профілю.

Викладачі кафедри постійно здійснюють надання оперативної методичної, консультативної допомоги щодо розвитку педагогічної майстерності викладачам непедагогічного профілю університету, вивчають та систематизують інноваційні педагогічні ідеї і технології з метою застосування їх в освітньому процесі, проводять наукові психолого-педагогічні дослідження у галузі формування конкурентоздатних фахівців, їх готовності до професійної діяльності в умовах інноваційного розвитку суспільства, а також розвитку педагогічної майстерності викладачів, їх професійної культури, особистісно-професійного потенціалу.

У Центрі лідерства протягом навчального року організована підготовка майбутніх лідерів серед здобувачів, викладачів та всіх бажаючих бути лідерами, проводяться відеоконференції з можливістю синхронного перекладу з іноземної мови, круглі столи, методичні, наукові семінари, засідання кафедри, вручення дипломів випускникам.

Велике значення приділяється оптимізації структури та змісту навчальних дисциплін. Загальна кількість дисциплін для студентів-бакалаврів, майбутніх магістрів складає понад 80 авторських курсів.

Створені унікальні курси: “Психологія досягнення успіху”, “Теорія та практика формування лідерів”, “Психологія управлінської діяльності лідера”, “Психологія лідерства в бізнесі”, “Основи професійної психології”, “Теорія і практика педагогіки вищої школи”, “Риторика”, “Психосоматика”, “Основи коучингу” тощо.

Кафедра забезпечує організацію проведення психологічних, педагогічних та управлінських дисциплін (близько 20) для майбутніх бакалаврів та магістрів інженерних, економічних та технологічних спеціальностей НТУ “ХПІ” денної, заочної та дистанційної форм навчання українською та англійською мовами.

Щорічно контингент студентів, які навчаються на кафедрі, складає близько 600 осіб.

Завдяки наполегливій праці завідувачки кафедри, професорки Н.В. Підбуцької, викладачі

кафедри не тільки постійно удосконалюють форми проведення занять, але й допомагають викладачам ЗВО впроваджувати на своїх заняттях сучасні педагогічні методики навчання та виховання підростаючого покоління.

Основною метою навчально-методичної роботи на кафедрі є створення умов, які сприяють підвищенню ефективності та якості освітнього процесу.

Навчально-методична робота здійснюється за такими напрямками, як: забезпечення освітнього процесу навчально-методичними комплексами (різного роду підручниками, навчально-методичними посібниками, монографіями, текстами та конспектами лекцій, методичними вказівками та рекомендаціями); підвищення педагогічної майстерності не тільки викладачів кафедри, але й всього університету; покращення всіх форм, видів та методів навчальної роботи на кафедрі з урахуванням стану та перспектив розвитку педагогічних, психологічних та управлінських наук; розповсюдження досвіду підготовки лідерів серед студентів, аспірантів, викладачів, управлінців, підприємців.

Велика увага керівництвом кафедри приділяється методичному забезпеченню навчального процесу. З цією метою для викладачів створюються належні умови для редакційно-видавничої діяльності. Викладачі кафедри постійно удосконалюють й оновлюють методичне забезпечення навчальних дисциплін. За час роботи на кафедрі підготовлено та опубліковано: 12 підручників, 68 навчальних та навчально-методичних посібників, 21 монографія, тексти та конспекти лекцій та інша навчально-методичної літератури – загалом близько 350 видань, які дозволяють забезпечити викладання всіх дисциплін кафедри.

Авторами, які плідно працюють над методичним забезпеченням щодо проведення навчальних занять та виконання науково-дослідної роботи є професори: Н.В. Підбуцька, О.Г. Романовський, Т.В. Гура, Л.М. Грень, О.А. Ігнатюк, В.С. Михайличенко, О.М. Лапузіна, А.І. Черкашин; доценти Є.В. Воробйова, О.В. Грибко, Ю.Є. Демідова, О.В. Квасник, А.С. Книш, Ю.І. Панфілов, С.М. Резнік, Н.В. Серeda, Т.О. Солодовник, М.К. Чеботарьов, І.Є. Штученко, В.В. Шаполова.

Про високий науково-теоретичний рівень кафедри ППУСС свідчить той факт, що у навчальному процесі беруть участь 5 докторів наук, професорів, 23 кандидатів наук, докторів філософії, доцентів.

Серед них: 1 доктор психологічних наук, 2 доктори педагогічних наук, 1 доктор філософських наук, 1 доктор наук з державного управління, 13 кандидатів педагогічних наук, 6 кандидатів психологічних наук, 1 кандидат мистецтвознавства, 1 кандидат технічних наук, 1 кандидат наук з державного управління, 1 кандидат філософських наук.

Вчене звання професора мають 9, а доцента – 18 науково-педагогічних працівників кафедри. 19 викладачів мають сертифікати рівня С1 або В2 з англійської мови. Серед штатних науково-

педагогічних працівників 93 % мають науковий ступінь та вчене звання. Різноманітність наукових інтересів науково-педагогічних працівників, які працюють на кафедрі, дає змогу досягати синергетичного ефекту в навчанні студентів.

Під керівництвом завідувачки кафедрою Н.В. Підбуцької відбувається робота щодо оновлення силабусів з дисциплін кафедр з підготовки бакалаврів та магістрів, розробляється тематика дипломних робіт, організовується своєчасне підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, підготовка до акредитації освітніх програм кафедри та консультативна робота зі студентами, організовується взаємовідвідування занять науково-педагогічних працівників з метою обміну педагогічним досвідом, створюються умови для написання та видання методичних рекомендацій та вказівок з дисциплін, що викладаються на кафедрі, відбувається підготовка та проведення інструктивно-методичних занять, тренінгів.

На кафедрі активно впроваджується ігрове проектування. Так доценти В.В. Шаполова та О.В. Квасник започаткували проведення заняття на тему “Збереження фізичного та ментального благополуччя у стресових ситуаціях: особистісний та професійний аспект”, що дало можливість не тільки підвищити мотивацію студентів, але й підвищити якість навчання у майбутніх бакалаврів та магістрів зі спеціальності “Психологія”. Крім того, починаючи з 2008 року, навчальні заняття та захисти дипломних робіт проводяться з використанням сучасних мультимедійних технологій.

Про науковий, методичний рівень співробітників кафедри свідчить той факт, що проведення лекцій, практичних, семінарських занять, наукове керівництво дипломними роботами, здійснюється науково-педагогічними працівниками, рівень наукової та професійної активності яких засвідчується виконанням за останні п'ять років не менше чотирьох умов, а у багатьох він дорівнює 7-8 і більше умов, зазначених у пункті 30 Постанови КМУ № 347 від 10.05.2018 р., і складає 100 %.

Особливе місце займає участь співробітників кафедри ППУСС у щорічній Міжнародній методичній школі-семінарі “Сучасні педагогічні технології в освіті”, яка вже стала брендом університету. Розвиток вищої школи можливий лише за умови впровадження інновацій. Це обумовлено перш за все необхідністю вирішення проблем розробки нового змісту, методів і засобів навчання, значного поглиблення теоретичної бази знань, посилення прикладної спрямованості навчання. Це вимагає від системи освіти широкого застосування сучасних педагогічних технологій щодо формування інноваційного типу мислення студентів. Створення нових педагогічних технологій пов'язане з відмовою від стереотипів традиційної освіти зі збереженням усього кращого, що напрацювала педагогіка, та формуванням нового мислення.

Кафедра ППУСС вже багато років не тільки здійснює пошук та реалізує сучасні педагогічні технології у навчальному процесі, а й ділиться своїм досвідом з освітянами. Саме тому багато наших

викладачів завжди беруть участь у цьому заході. Як правило, проведення близько 50 % майстер-класів та педагогічних майстерень забезпечують викладачі кафедри ППУСС. Вони показують свої методичні напрацювання та щедро діляться ними з колегами із інших закладів вищої освіти всіх рівнів акредитації, шкіл міста Харкова та міст України. Так, у квітні 2024 року проводились такі майстер-класи та педагогічні майстерні, як “Педагогічні майстерні і техніки розвитку резильєнтності суб'єктів освітнього процесу” (проф. Н.В. Підбуцька); “Ментальне здоров'я в освітньому середовищі” (проф. Т.В. Гура), “Прояв лідерства в ініціативній реконструкції занедбаних будівель як способу формування фондів житла для внутрішньо переміщених осіб” (проф. Л.М. Грень); “Технології управління особистою та професійною ефективністю учасників освітнього процесу в сучасних умовах” (доц. Є. В. Воробйова); “Інструменти боротьби з прокрастинацією в учасників освітнього процесу” (доц. А.Є. Книш); “Трансформаційне лідерство керівника та педагога: спрямування на успіх” (доц. С.М. Резнік); “Ефективність лідерських якостей в екстремальних умовах” (проф. О. Г. Романовський та доц. Ю.І. Панфілов); “Технологія сторітелінгу в педагогічній діяльності” (доц. Н.В. Середа); “Вплив розвитку лідерських якостей на травматичний досвід особистості” (проф. А.І. Черкашин); “Технологія створення та проведення рольової гри в сучасних умовах навчального процесу” (доц. В.В. Шаполова та доц. О.В. Квасник); “Роль педагогічної творчості у розвитку особистості” (доц. І.Є. Штученко).

Кафедра ППУСС має багато здобутків пов'язаних з розвитком освіти та науки в Україні. Так, на кафедрі створена Концепція національної гуманітарно-технічної еліти, над якою працювали викладачі кафедри під проводом професорів О.Г. Романовського, О.С. Пономарьова і Л.Л. Товажнянського. Концепція є важливим внеском у формування висококваліфікованої інтелектуальної еліти, яка володіє як технічними, так і гуманітарними знаннями.

Головна ідея концепції полягає в тому, що існуючі проблеми держави і суспільства можна вирішити лише за умови приходу в економіку, політику, комерцію і менеджмент висококомпетентних, ініціативних, відповідальних і високоморальних лідерів-управлінців.

Головними принципами концепції кафедри щодо формування особистості лідерів є: максимальне використання синергетичного ефекту кооперації вчених, що працюють на кафедрі при організації навчального процесу та у наукових дослідженнях; піднесення творчості водночас у її аналітичному та духовно-етичному, емоційному пошуку на рівень головного фактору науки та навчального процесу; постійне, системне та наскрізне планування; впровадження у навчальний процес найсучасніших педагогічних технологій; постійне вдосконалення професійних та особистісних морально-людських якостей викладачів та наукових працівників кафедри у процесі побудови кар'єри протягом їх життя (як

приклад для студентів, що навчаються в університеті); виховання та розвиток високих професійних та особистісних морально-вольових якостей у студентів; розвиток особистісних якостей лідера у студентів; розвиток у викладачів та студентів прагнення досягнення постійного життєвого успіху; піднесення відповідальності, моральності й толерантності до рівня головних категорій життєвих та професійних цінностей кожного викладача та студента; неухильне слідування принципу гармонійного поєднання внутрішнього морального та інтелектуального змісту і зовнішнього естетичного емоційного оформлення.

Оформлення та розвиток наукової школи кафедри “Формування особистості лідера в науці, освіті, бізнесі” за ці роки пов’язані з багатьма науковими здобутками: фундаментальними та прикладними дослідженнями, міжнародними проєктами, захистом кандидатських (PhD) та докторських дисертацій, виданням наукових праць, написанням монографій, регулярним проведенням міжнародних наукових конференцій тощо.

Кафедра активно працює із забезпечення викладацькими кадрами вищої школи, а саме, аспірантами та докторантами. З цієї метою з 2001 р. на кафедрі було відкрито аспірантуру зі спеціальності 13.00.04 – Теорія і методика професійної освіти (педагогічні науки), а з 2011 р. – аспірантуру зі спеціальності 19.00.03 – Психологія праці; інженерна психологія (психологічні науки).

З 2016 р. на кафедрі функціонує аспірантура зі спеціальності 011 “Освітні, педагогічні науки”, з 2022 року – зі спеціальності 053 “Психологія”.

На кафедрі за роки її існування захистили свої дисертації 46 осіб, у тому числі, 5 осіб – докторські дисертації.

Випускники аспірантури працюють завідувачами кафедр, професорами та доцентами в НТУ “ХПІ” та в інших ЗВО України.

Визнанням високого рівня досліджень науковців кафедри є те, що кафедра неодноразово виграла міжнародні гранти, серед яких Міжнародний проєкт “ELITE” – “Освіта для лідерства, інтелігентності та розвитку таланту” в межах програми Темпус та Міжнародний проєкт “Розвиток лідерського потенціалу університетів України”.

Співорганізаторами програми стали Британська Рада в Україні (British Council), Фундація лідерства у вищій освіті (Велика Британія), Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України. Програма реалізовувалась за підтримки Міністерства освіти і науки України.

Результати досліджень кафедри за прикладними та фундаментальними темами впроваджуються в освітній процес, публікуються в журналах WoS та Scopus, у фахових журналах, обговорюються на конференціях.

З 2024 року науково-педагогічні працівники та аспіранти під керівництвом завідувачки кафедри, професорки, докторки психологічних наук Н.В. Підбуцької проводять дослідження за

ініціативною науково-дослідною темою “Розвиток лідерських компетентностей здобувачів вищої освіти в системі підвищення якості їх підготовки”. Дослідження є логічним продовженням розвитку наукової школи кафедри.

Щоквартально на кафедрі видається журнал “Теорія і практика управління соціальними системами”, який є фаховим (категорія “Б” зі спеціальностей 011 “Освітні, педагогічні науки” та 053 “Психологія”).

Широкі можливості для презентацій наукових результатів, наукових дискусій, обміну досвідом із вітчизняною та міжнародною науковою спільнотою дають традиційні психолого-педагогічні конференції кафедри. За час існування кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами імені академіка І.А. Зязюна організувала понад 60 конференцій. Багато з них носять постійний щорічний характер. Серед них: Міжнародна науково-практична конференція “Наукова школа академіка І.А. Зязюна у працях його соратників та учнів”, Міжнародна науково-практична конференція “Лідери ХХІ століття. Погляд у майбутнє”, Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених “Психологічний інструментарій розвитку лідерського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика”, Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми соціального розвитку в суспільстві змін”. Організовується також робота секцій в конференціях: “Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта і соціальний прогрес”, “Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров’я” (Мікрокад).

Активно розвивається міжнародна діяльність кафедри. З метою подальшого поглиблення міжнародних зв’язків та розвитку їх потенціалів для підвищення якості освіти, керівництво кафедри ППУСС у співпраці з адміністрацією Балтійської Міжнародної Академії (БМА) працює над концепцією створення на базі НТУ “ХПІ” інформаційно-культурно-освітнього центру БМА, серед основних завдань діяльності якого буде розвиток академічних та професійних зв’язків між науковцями України та Латвії.

З цієї метою проф. Н.В. Підбуцька у складі делегації ННІ Соціально-гуманітарних технологій влітку 2023 року відвідала Балтійську Міжнародну Академію (м. Рига, Латвійська Республіка). Заходи відбулися в межах міжнародного співробітництва між університетами за програмою ERASMUS+. Протягом візиту були проведені круглі столи з представниками адміністрації Академії (ректор проф. Станіслав Бука, проректорка з міжнародних зв’язків Інта Бука, проректор з наукової діяльності Владислав Волков, декан факультету психології Ірина Плотка та ін.), а також гостьові лекції для викладачів та здобувачів БМА.

Візит мав на меті: продовження співпраці із Балтійською Міжнародною Академією, у т.ч. у рамках програми ERASMUS+, участь у міжнародних грантах завдяки проведенню міждисциплінарних досліджень, відновлення програми подвійних

дипломів зі спеціальності Психологія, впровадження програми стажування для здобувачів та науково-педагогічних працівників НТУ “ХПІ”, організацію сумісної наукової публікаційної активності.

Візит делегації НТУ “ХПІ” до Балтійської Міжнародної Академії

3 2013 року кафедра співпрацює з Петрошанським університетом (Румунія). Укладений на 5 років Договір між двома закладами вищої освіти було поновлено у 2019 році. За період плідної співпраці було проведено понад 20 сумісних науково-комунікативних заходів, опубліковано низку статей за результатами спільних досліджень, а також дві колективні монографії: Leadership and education, science and business management efficiency (2020), Elite and leadership in the management system of social development (2022).

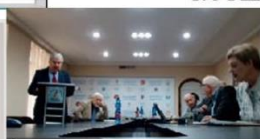
Також давню історію має і співпраця з Міжнародним інститутом менеджменту “IMI-NOVA” (Молдова), чинний договір про науково-технічну та навчальну співпрацю від 03 травня 2022 року. Результати сумісних досліджень з колегами з Кишиніва знайшли своє відображення у колективній монографії The Horizon of Spirituality of Education (2019).

Крім того, активна робота щодо проведення спільних науково-комунікативних заходів (понад 20 заходів за 8 років), останній з яких відбувся 11-12 листопада 2024 року – Міжнародна науково-практична конференція “Creative Interdisciplinary Cooperation: Proceedings Ideas in Education Research and Innovation”.

INTERNATIONAL CONFERENCE „CREATIVE INTERDISCIPLINARY COOPERATION: PROCEEDINGS IDEAS IN EDUCATION RESEARCH AND INNOVATION”

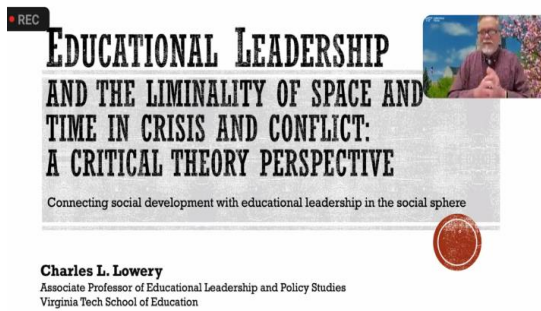
CHISINAU
NOVEMBER 11-12, 2024

Доповіді під час проведення Міжнародній науково-практичній конференції "Creative interdisciplinary cooperation: proceedings ideas in education research and innovation" (11-12 листопада 2024 р.)

У жовтні 2023 року завдяки попереднім домовленостям проф. кафедри О.М. Лапузіної було підписано Меморандум про взаєморозуміння із Школою освіти Університету Вірджинії (США). Запрошені американські колеги брали участь у низці науково-комунікативних заходів кафедри: II та III Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми соціального розвитку в

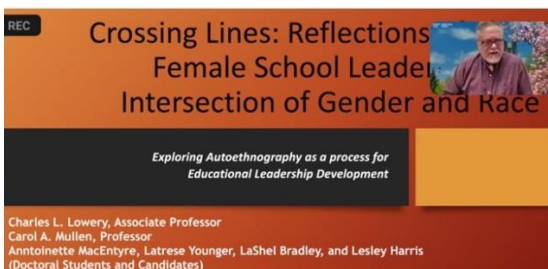
суспільстві змін” (березень, 2024; березень, 2025); XXI та XXII Міжнародній методичній школі-семінарі “Сучасні педагогічні технології в освіті” (квітень, 2024, квітень, 2025); VIII та IX Міжнародній науково-практичній конференції "Наукова школа академіка І.А. Зязюна у працях його соратників та учнів” (травень, 2024, травень, 2025).

Charles L. Lowery
Associate Professor of Educational Leadership and Policy Studies
Virginia Tech School of Education

Професори Школи освіти Університету Вірджинії Джозеф Мукуні та Чарльз Лоуері беруть участь у II Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми соціального розвитку в суспільстві змін” (березень, 2024)

Професори Школи освіти Університету Вірджинії Чарльз Лоуері та Керол Мулейн беруть участь у VIII Міжнародній науково-практичній конференції “Наукова школа академіка І.А. Зязюна у працях його соратників та учнів” (травень, 2024)

Викладачі кафедри приділяють велику увагу формуванню у студентів кращих моральних, ділових, професійних, естетичних якостей.

Виховна робота здійснюється за наступними напрямками: робота із студентською молоддю з метою задоволення її повсякденних потреб; підтримка талановитих та обдарованих студентів, створення умов для інтелектуального, творчого, духовного та фізичного розвитку; організація змістовного молодіжного дозвілля; національно-патріотичне виховання; пропаганда здорового способу життя.

Традиційними є такі заходи, як “Посвята у студенти” першокурсників, святкування Всеукраїнського дня психолога, Гелловін, Різдвяні свята, екскурсії до музею НТУ “ХПІ”, відвідування виставок, музеїв, вистав, органного залу м. Харкова, кахути, заходи присвячені випуску студентів, та інші, що робить життя студентів більш насиченим і різноманітним.

Студенти кафедри займають активну життєву позицію: про це свідчать зайняті призові місця у Новорічних конкурсах факультету, конкурсах краси “Міс-СГТ”, участь у підготовці та проведенні пам’ятних дат НТУ “ХПІ”, участь у днях інформації НТБ НТУ “ХПІ”. На кафедрі проходять посвяти в студенти, Дні психолога.

З метою розвитку творчих здібностей, духовного зростання студентів створено літературно-музичну студію, до складу якої входять активні, талановиті, обдаровані, здібні студенти, які мають задатки лідерів. Робота у студії сприяє розвитку творчого потенціалу студентів, допомагає у навчанні і громадському житті університету.

Кафедра системно проводить профорієнтаційну роботи, застосовуючи креативні підходи. Так, проф. Н.В. Підбуцька та доц. В.В. Шаполова проводять для школярів і абітурієнтів раз на два тижні “Школу молодого психолога”. Викладачі кафедри постійно беруть участь у рамках таких заходів, як “Канікули з Політехом”, “День відкритих дверей” та інших.

Кафедра Педагогіки та психології управління соціальними системами імені академіка І.А. Зязюна – одна з провідних кафедр “НТУ ХПІ”, що у складних умовах продовжує ефективно займатися підготовкою фахівців, яким скоро доведеться відновлювати нашу країну, застосовуючи здобуті на кафедрі знання та вміння.

Юрій ПАНФІЛОВ

доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 177:004.8

doi: 10.20998/2227-6890.2025.1.01

Р.І. ГОРБАНЬ, Я.В. ТАРАРОЄВ

ЕТИКА ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

У статті досліджено ключові етапи становлення та розвитку етичного дискурсу штучного інтелекту, починаючи з кібернетики, через формування комп'ютерної етики в середині ХХ ст. та створення перших етичних кодексів до сучасних викликів, пов'язаних із генеративним штучним інтелектом; проаналізовано становлення ключових етичних питань (відповідальності, автономії та суспільного впливу штучного інтелекту; значну увагу приділено філософській критиці технологічного оптимізму, питанню формалізації етики, а також труднощам інтеграції моральних норм в алгоритмічні системи, висвітлені в сучасних дискусіях; у роботі висвітлено розрив між технічними підходами до розробки «етичного штучного інтелекту» та глибоким філософським осмисленням природи інтелекту та моралі в цифрову епоху.

Ключові слова: штучний інтелект, комп'ютерна етика, філософія техніки, редукціонізм, технологічний оптимізм.

R.I. HORBAN, J.V. TARAROYEV

ETHICS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: HISTORY OF FORMATION AND CURRENT STATE

The article explores the key stages of the formation and development of the ethical discourse of artificial intelligence, starting with cybernetics, through the formation of computer ethics in the mid-20th century and the creation of the first ethical codes to the modern challenges associated with generative artificial intelligence; the emergence of key ethical issues (responsibility, autonomy, and social impact of artificial intelligence) is analyzed; significant attention is paid to the philosophical critique of technological optimism, the issue of formalizing ethics, as well as the difficulties of integrating moral norms into algorithmic systems highlighted in contemporary discussions; the article highlights the gap between technical approaches to developing "ethical artificial intelligence" and a deep philosophical understanding of the nature of intelligence and morality in the digital age.

Key words: ethics of artificial intelligence, computer ethics, philosophy of technology, reductionism, technological optimism.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство характеризується активним розвитком та використанням цифрових технологій. Апогеєм останніх наразі вважається так званий ШІ – алгоритмічні системи, що здатні до обробки та аналізу великих обсягів даних з подальшим прийняттям автономних рішень. ШІ пройшов доволі тернистий шлях від абстрактної концепції до технології, яка глибоко інтегрується в різні сфери життя суспільства, активно впливаючи на його соціальні, економічні та політичні процеси. Традиційний підхід до етики ШІ часто обмежується суто технічними та юридичними аспектами, залишаючи поза увагою її глибші філософські виміри. Це призводить до проблеми недостатньої рефлексії фундаментальних питань суб'єктності,

морального вибору та впливу технологій на саму природу людського буття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження в цій галузі демонструють зростання уваги до цієї проблематики. Стаття «AI Ethics: A Long History and a Recent Burst of Attention» простежує перші згадки терміну «етика штучного інтелекту», досліджує історію етичних роздумів про ШІ, та аналізує динаміку зростання наукових публікацій у цій сфері [1]. У роботі виявлено, що починаючи з 2010-х кількість наукових робіт цій сфері зростає експоненційно.

Стаття «An overview of artificial intelligence ethics» пропонує систематизацію сучасних підходів до етики ШІ та нову класифікацію її проблем [6]. Основна увага приділяється чотирьом аспектам:

1) ідентифікація етичних ризиків, 2) огляд наявних етичних принципів і керівництв, 3) методи розв'язання етичних проблем, 4) оцінювання етичності ШІ. Аналіз понад 140 документів, розроблених урядами, компаніями та науковими установами, показав, що універсального підходу до регулювання ШІ досі не існує.

Дисертація Кука «Essays on Machine Ethics» досліджує проблеми розробки етичного ШІ [4]. Автор пропонує концепцію «етичного ШІ з обмеженими цілями» як баланс між безпекою та автономністю, відстоюючи переваги top-down підходу (впровадження чітких етичних норм) над самонавчанням ШІ. Також розглядаються ризики, коли «розумний» ШІ може робити метанормативні висновки, що суперечать людським цінностям.

Стаття «Ethical AI is not about AI» ставить під сумнів саму можливість інтеграції етики в ШІ, стверджуючи, що етика як людський феномен, заснований на моральному судженні, рефлексії та соціальній взаємодії, принципово відрізняється від алгоритмічної природи ШІ [7]. Автори наголошують на онтологічній та епістемологічній несумісності цих сфер, вказуючи, що етику не можна звести до формальної системи правил, оскільки вона контекстуально обумовлена та змінюється разом із суспільством. Вони критикують редукцію етики до технічного питання та наголошують, що проблема «етичного ШІ» полягає не в самих алгоритмах, а в соціальному регулюванні їхнього застосування, що робить її радше суспільною, ніж технічною проблемою.

Метою статті є аналіз історичних етапів становлення етики штучного інтелекту, простеження еволюції ключових філософських концепцій та критичних підходів до проблеми автономності та відповідальності технологій, а також окреслення сучасних напрямів досліджень у цій галузі.

Виклад основного матеріалу. Етика ШІ як сфера досліджень з'явилася відносно нещодавно. Її проблематика є прямим продовженням комп'ютерної етики, яка бере свій початок в середині ХХ століття, коли на світ з'явилися перші комп'ютери [12].

Говорячи про сам термін «штучний інтелект» (Artificial Intelligence), його ввів Джон Маккарті у 1956 році під час Дартмутської конференції [8]. Саме тоді було сформульовано ШІ як науку про створення розумних машин і комп'ютерних програм, що можуть виконувати завдання, які традиційно вимагають людського інтелекту. Ця подія започаткувала новий напрям досліджень у сфері комп'ютерних наук, когнітивістики та робототехніки.

Зародження кібернетики та початок етичного дискурсу. Паралельно із появою перших комп'ютерів на початку 1940-х років в Сполучених штатах Америки професор Массачусетського технологічного інституту (MIT) Норберт Вінер працював над військовим проектом для армії США, в результаті якого він з колегами започаткував нову галузь науки, яка отримала назву «кібернетика» [2].

У своїй книзі «Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine» він розглядає автономні системи крізь призму військової

науки [15]. Водночас ця праця не обмежується лише технічними аспектами – у ній присутні гострі етичні занепокоєння, які відображають післявоєнну атмосферу тривоги та усвідомлення наукової відповідальності. Саме цей історичний аспект є важливим для розуміння етичних міркувань Вінера.

Усвідомлюючи, що технологічний прогрес може призвести до катастрофічних наслідків, він критикує неконтрольоване використання наукових відкриттів. На відміну від технократів-оптимістів, він вбачає у цьому загрозу, що потребує етичного осмислення, і прямо попереджає, що зловживання кібернетикою є не просто можливим, а майже неминучим. Цей песимізм Вінера демонструє його усвідомлення класичної проблеми відповідальності науковця. Його рефлексія перегукується з традицією критичної думки про технології, яку можна простежити ще від Платона та його міфу про Тамуса [16, 274d–275b].

Вінер порівнює вплив цифрових технологій на інтелектуальну діяльність із тим, як паровий двигун змінив фізичну працю під час Промислової революції, підкреслюючи, що технології не лише розширюють можливості, а й змінюють саму природу людського буття. Подібно до платонівського міфу про Тевта і Тамуса, де письмо могло послабити здатність до істинного знання, автоматизація, на думку Вінера, ставить під питання статус людини як суб'єкта праці та мислення [15, с. 41].

У цьому контексті доречно згадати й неолітична революція, яка започаткувала перехід від привласнювального господарства до виробничого [3]. Технології, народжені цим процесом, такі як землеробство, тваринництво й іригація, так само докорінно змінили спосіб життя людини, як і згодом промислові машини, а сьогодні – цифрові системи, що визначають нові межі людської діяльності.

Спроби Вінера попередити профспілки про потенційні зміни у форматі праці є частиною ширшого мотиву: суспільство часто є неготовим до осмислення радикальних змін, які несуть технології. Тут можна провести аналогію з середньовічною Європою, яка стикнулася з друкарським верстатом Гутенберга або з першими промисловими машинами, що призвели до протестного руху луддитів.

Цікавою є аналогія Вінера між технологіями та магією, через яку він показує, що проблема використання автономних машин має глибоке коріння в культурних сюжетах. Звертаючись до таких творів, як «Учень чаклуна» Гете, «Рибак і джін» з «Тисячі й однієї ночі» та «Мавпяча лапа» Джейкобса, він показує, що люди за своєю природою схильні покладатися на зовнішні сили (чи то магія, чи технології), очікуючи, при цьому, що ті зрозуміють їхні бажання так, як й вони самі. Однак, що магічні сутності, що автономні системи сприймають людські бажання буквально, що й веде до непередбачуваних наслідків. На цих прикладах Вінер показує, що фундаментальні етичні дилеми залишаються незмінними, змінюється лише їхній контекст. Крім того, це відображає один з напрямів філософії техніки: чи може людина контролювати свої творіння, чи вони, зрештою, почнуть визначати її власну долю?

У своїй наступній книзі «The human use of human beings: Cybernetics and society», Вінер продовжив свою розвідку з питання етичного використання технологій, зокрема машин, і їхнього потенційного впливу на суспільство [14]. Однією з центральних тем книги є питання відповідальності при ухваленні рішень. Він наголошує, що навіть якщо машини ухвалюють рішення швидше й точніше, люди повинні зберігати контроль, оскільки алгоритмічні рішення можуть не відповідати людським моральним орієнтирам. Це порушує питання автономії та морального вибору: чи не втрачає людина суб'єктність, коли передає контроль машинам? Ця думка перегукується з критикою технологічного оптимізму, зокрема у працях Гайдеггера, який застерігав від пасивного прийняття технологічних рішень.

Вінер також розглядає концепцію «машин для управління» (*machines à gouverner*), де державний апарат може стати єдиним «гравцем» у соціальних і політичних процесах [14, с. 207-209]. Це перегукується з «Левіафаном» Гоббса – абсолютною владою, яка забезпечує порядок, протиставлений хаосу природного стану [5]. Проте, на відміну від Гоббса, у якого влада базується на страху перед хаосом, у Вінера влада спирається на тотальний контроль інформації та наукові методи управління. В якомусь сенсі, це більш технологічна та алгоритмічна версія Левіафана.

Ще однією фундаментальною проблемою взаємодії людини з машиною, яку влучно передбачив Вінер є сліпа довіра до технологій і фокус, в першу чергу, на їхній ефективності, а не мотивах та принципах, які лежать в їхній основі [14, с. 212]. Тут Вінер продовжує свою тезу про покладання на зовнішні сили та критику технологічного оптимізму, який проявляється в тенденції до пошуку “ефективних рішень” всупереч критичному мисленню, що може призвести до втрати людиною суб'єктності у взаємодії з технологіями.

Таким чином, роздуми Вінера, сформульовані пів століття тому, залишаються актуальними й сьогодні, коли ШІ починає виходити з абстрактної площини в реальну.

Перші кіберзлочини та створення кодексу професійної етики АСМ. Наступні важливі напрацювання в цій сфері в середині 1960-х пов'язані з першими кіберзлочинами. Так, тут варто згадати інженера-дослідника з МІТ Дона Паркера, який запропонував Асоціації обчислювальної техніки прийняти кодекс етики для своїх членів [2]. Його стаття опублікована в 1968 році, присвячена аналізу етичних викликів у сфері інформаційних технологій через призму людського професіоналізму [10]. У ній автор досліджує концептуальні засади етики інформаційних технологій, історичний контекст подібних ініціатив, їхнє значення для професійного середовища й обґрунтовує необхідність розробки професійного етичного кодексу для фахівців у цій галузі. Паркер виходить з припущення, що інформаційні технології формують нову професійну спільноту, яка, як і будь-яка інша сфера людської діяльності, має потребу в чітко визначених етичних принципах. Запровадження першого етичного кодексу у сфері ІТ можна інтерпретувати як певну спробу

формалізувати моральні обов'язки інженерів перед суспільством.

Крім того, Паркер акцентує на тому, що порушення етики у сфері ІТ пов'язане не стільки з самими технологіями, скільки з людським фактором. Так, його згадка про перший задокументований випадок комп'ютерного злочину є прикладом того, що технологія не є автономним суб'єктом моралі – відповідальність лежить на людині.

Паркер також одним з перших розглядає проблему конфіденційності в цифровому просторі. Якщо у 1968 р. питання полягало в доступі до окремо взятих баз даних та потенційних маніпуляцій з цими даними, то у XXI ст., масштаб цієї проблеми зріс експоненційно. У сучасних умовах проблеми, підняті Паркером, переростають у питання цифрової нерівності, контролю за даними та балансування між безпекою й особистими правами.

Критика машинного інтелекту. Наступною значущою постаттю в цей період є науковець з МІТ Джозеф Вайзенбаум, який створив комп'ютерну програму під назвою ELIZA, яка імітувала розмову психотерапевта з пацієнтом [2]. Його проєкт викликав бурхливу реакцію серед наукової спільноти, яка була здебільшого зосереджена на протиставленні інтелектуальних здібностей людини та комп'ютера. На фоні такої реакції, Вайзенбаум написав книгу «Computer power and human reason: From judgment to calculation» [13].

Центральною темою книги є критика порівняння людського розуму та обчислювальних машин. Вайзенбаум виступає проти ідеї, що інтелект можна звести до алгоритмічного процесу, а отже, що його можна відтворити у цифровій формі. Його аргумент виходить за межі технічних міркувань і має виразний філософський характер: людина мислить не як машина, оскільки її пізнання невіддільне від тілесного досвіду, інтуїції, моральних рефлексій та соціальної взаємодії. Він підкреслює, що емпіричне відтворення явища не є тотожним до відтворення його сутності: комп'ютери можуть демонструвати мовну компетентність, проте їхній спосіб обробки інформації принципово відрізняється від людського. Це співзвучно, зокрема, з аргументом Джона Сьорля у «Китайській кімнаті», який доводив, що розпізнавання символів не рівнозначне справжньому розумінню [11]. Таким чином, Вайзенбаум вказує на ключовий розрив між симуляцією розуму та справжнім розумінням: перше може бути досягнуте шляхом статистичних або символічних обчислень, але друге вимагає суб'єктивного досвіду, якого машини позбавлені.

Його критика концепції IQ є частиною ширшої дискусії про редукціонізм у визначенні інтелекту. Вайзенбаум зазначає, що спроба кількісно виміряти інтелект спрощує його природу, що, своєю чергою, веде до хибного уявлення про можливість створення машини, розумнішої за людину. Це є класичним прикладом категоріальної помилки, адже оскільки людський розум не є лише набором обчислюваних операцій, то жодне збільшення обчислювальної потужності не зробить машину по-справжньому розумною. Він показує, що ототожнення людського розуму з комп'ютерною обробкою інформації є не лише

онтологічно хибним, а й небезпечним з погляду соціальних та етичних наслідків.

Окрему увагу Вайзенбаум приділяє питанню чи можуть машини мати власні цілі, чи ж вони лише виконують те, що закладене в них людиною? Він зазначає, що суспільство часто делегує їм відповідальність, немовби визнаючи за ними певну автономність. Це підіймає дилему штучної суб'єктності, яка залишається актуальною в сучасній етиці ШІ, особливо у контексті розробки останнього.

Виокремлення комп'ютерної етики як галузі досліджень. Говорячи про сам термін «комп'ютерна етика», варто відзначити, що формально він не був присутній ні у роботах Вінера, ні у роботах Паркера. Цей термін вперше ввів американський викладач медичної етики Волтер Манер у 1976 році, досліджуючи вплив комп'ютерів на медичну етику. Він визначив комп'ютерну етику як галузь прикладної етики, що вивчає етичні проблеми, «загострені, трансформовані або створені комп'ютерними технологіями» [2].

У 1978 році його ідеями зацікавився філософ Террел Уорд Байнам, та головний редактор філософського журналу «Метафілософія», який згодом присвятив випуск свого журналу темі комп'ютерної етики. У межах цієї ініціативи він оголосив конкурс есе, переможцем якого став Джеймс Мур зі своєю працею «What is Computer Ethics» [9]. Ця робота, написана у 1985 році стала однією з фундаментальних праць у галузі комп'ютерної етики, заклавши її теоретичні основи як окремої галузі досліджень та сформулювавши ключові проблеми, які досі залишаються актуальними.

Мур вбачає появу комп'ютерної етики в тому, що нові технології створюють політичні та концептуальні вакууми, оскільки на момент їхнього впровадження часто відсутні чіткі норми регулювання та моральні орієнтири. Він також розмежовує загальні етичні питання та ті, що породжені саме комп'ютерними технологіями.

Мур трактує появу комп'ютерів як технологічну революцію. Серед усіх проаналізованих ним аргументів (новизна, швидке поширення та доступність, зростання продуктивності), головну унікальність комп'ютерів він вбачає в їхній логічній гнучкості, яка забезпечує універсальність їхнього застосування, подібно до того, як парова енергія свого часу стала рушієм промислової революції: «Оскільки логіка може бути застосована всюди, потенційні можливості застосування комп'ютерних технологій здаються безмежними. Комп'ютер – це найближче до універсального інструменту, що ми маємо. Дійсно, межі комп'ютерів – це значною мірою межі нашої власної творчості [9, с. 269].» Він критикує редукціоністське уявлення про комп'ютери як «калькулятори» та наголошує, що їхній потенціал залежить від людської творчості. Усвідомлення цієї особливості є ключовим для формування ефективної політики використання комп'ютерних технологій.

Мур, подібно до Вінера, порівнює комп'ютерну революцію з промисловою, але з трансформаційного аспекту. Він виділяє дві стадії технічної революції: впровадження (коли нові технології лише

створюються та вдосконалюються) та проникнення (коли вони стають вже невіддільною частиною соціальних інституцій). На його думку, комп'ютери змінюють не лише ефективність, а й саму природу явищ: замість «Як добре вони рахують голоси?» постає питання «Що таке чесні вибори?», замість «Як вони допомагають у роботі?» – «Що таке робота?», а в освіті – «Що є освітою в цифрову епоху?»

Ще одним важливим питанням, яке порушує Мур є фактор невидимості. Він розрізняє три її типи: невидиме зловживання, невидимі вбудовані цінності та невидимі складні обчислення. Перше охоплює приховані форми неетичного використання, як-от: кіберзлочини та шпигунство. Друге вказує на закладені в код ціннісні припущення, що впливають на поведінку користувачів, наприклад, алгоритмічну упередженість. Третє стосується обчислень, які людина, в силу своїх природних обмежень, не здатна осмислити та перевірити в повному обсязі, що породжує питання довіри до машинного аналізу.

У 1985 р. Мур писав, що людство входить у другу стадію комп'ютерної революції. Станом на першу чверть ХХІ ст., можна стверджувати, що друга стадія вже реалізована, що підтверджується трансформацією багатьох сфер людської діяльності під впливом комп'ютерних технологій. Якщо у 1985 р. комп'ютери сприймалися переважно як інструменти для оптимізації наявних завдань, то сучасний етап розвитку цифрових технологій змінює саму природу соціальних, економічних та політичних процесів. Відповідно, змінюються і питання, які постають у дискурсі: замість запитів щодо ефективності виконання завдань постає вже питання про саму природу і цінність тих чи інших видів діяльності в умовах цифрової трансформації та інтеграції ШІ.

Сучасний стан. Повертаючись до сьогодення, варто зауважити, що, якщо у ХХ – на початку ХХІ ст. дослідження мали переважно теоретичний характер, то починаючи з другої декади ХХІ ст. з розвитком генеративного ШІ акцент суттєво змістився на практичні аспекти. Етика ШІ перестала бути абстрактною проблемою майбутнього і перетворилася на нагальну сферу досліджень, що вимагає як теоретичних розробок, так і практичних рішень. Відповідно, однією з ключових особливостей сучасного етапу досліджень є зміщення акценту з теоретико-філософських роздумів до більш прикладного аналізу вже наявних проблем.

Висновки. Підсумовуючи, на основі опрацьованої літератури, можна зробити декілька висновків. По-перше, дослідження в галузі етики ШІ можна розділити на дві категорії: дослідження створення етичного ШІ та дослідження впливу ШІ на суспільство. По-друге, більшість сучасних досліджень зосереджені на практичних аспектах технології. Як наслідок, можна помітити тенденцію, що праці на цю тему написані переважно з погляду комп'ютерних наук (акцент на створенні «етичного ШІ» – алгоритмів, що мінімізують упередження, забезпечують прозорість, відповідальність тощо) і права (акцент на юридичній регуляції ШІ). Ця прогалина в академічному дискурсі відкриває

перспективи для подальших досліджень, зокрема в напрямі філософсько-етичного осмислення впливу інтеграції ІІІ на соціальні та культурні процеси.

Список джерел інформації

1. Borenstein, J., Grodzinsky, F.S., Howard, A., Miller, K.W., & Wolf, M.J. (2021). AI ethics: A long history and a recent burst of attention. *Computer*, 54(1), 96 – 102. DOI <https://doi.org/10.1109/mc.2020.3034950>
2. Bynum, T.W. (2000). *A very short history of computer ethics*. The Research Center on Values in Emerging Science and Technology. Retrieved from <https://rcvest.southernct.edu/a-very-short-history-of-computer-ethics/>
3. Childe, V.G. (1936). *Man makes himself*. Watts.
4. Cook, T.B. (2023). *Essays on Machine Ethics*. The Ohio State University.
5. Hobbes, T. (1651). *Leviathan, or, The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. Printed for Andrew Ckooke [i.e. Crooke], at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard.
6. Huang, C., Zhang, Z., Mao B., & Yao X. (2022). An Overview of Artificial Intelligence Ethics. *IEEE Transactions on Artificial Intelligence*, 1-21. DOI <https://doi.org/10.1109/tai.2022.3194503>
7. Johnson, D.G., & Verdicchio, M. (2023). Ethical AI is not about AI. *Communications of the ACM*, 66(2), 32 – 34. DOI <https://doi.org/10.1145/3576932>
8. McCarthy, J., Minsky, M.L., Rochester, N., Shannon, C.E. (2006). A proposal for the dartmouth summer research project on artificial intelligence, august 31, 1955. *AI magazine*, 27(4), 12 – 12.
9. Moor, J.H. (1985). What is Computer Ethics? *Metaphilosophy*, 16(4), 266 – 275. DOI <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.1985.tb00173.x>
10. Parker, D.B. (1968). Rules of ethics in information processing. *Communications of the ACM*, 11(3), 198 – 201. DOI <https://doi.org/10.1145/362929.362987>
11. Searle, J.R. (1980). Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences*, 3(3), 417 – 424. DOI <https://doi.org/10.1017/s0140525x00005756>
12. The Z3. Retrieved from https://web.archive.org/web/20060211035420/http://irb.cs.tu-berlin.de/~zuse/Konrad_Zuse/en/Rechner_Z3.html
13. Weizenbaum, J. (1976). *Computer power and human reason: from judgment to calculation*. Freeman.
14. Wiener, N. (1950). *The human use of human beings: Cybernetics and society*. Houghton Mifflin.
15. Wiener, N. (2019). *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine*. MIT press.
16. Платон (2008). *Діалоги*. Фоліо.

References (transliterated)

1. Borenstein, J., Grodzinsky, F.S., Howard, A., Miller, K.W., & Wolf, M.J. (2021). AI ethics: A long history and a recent burst of attention. *Computer*, 54(1), 96 – 102. DOI <https://doi.org/10.1109/mc.2020.3034950>
2. Bynum, T.W. (2000). *A very short history of computer ethics*. The Research Center on Values in Emerging Science and Technology. Retrieved from <https://rcvest.southernct.edu/a-very-short-history-of-computer-ethics/>
3. Childe, V.G. (1936). *Man makes himself*. Watts.
4. Cook, T.B. (2023). *Essays on Machine Ethics*. The Ohio State University.
5. Hobbes, T. (1651). *Leviathan, or, The matter, forme, & power of a common-wealth ecclesiasticall and civill*. Printed for Andrew Ckooke [i.e. Crooke], at the Green Dragon in St. Pauls Church-yard.
6. Huang, C., Zhang, Z., Mao B., & Yao X. (2022). An Overview of Artificial Intelligence Ethics. *IEEE Transactions on Artificial Intelligence*, 1-21. DOI <https://doi.org/10.1109/tai.2022.3194503>
7. Johnson, D.G., & Verdicchio, M. (2023). Ethical AI is not about AI. *Communications of the ACM*, 66(2), 32 – 34. DOI <https://doi.org/10.1145/3576932>
8. McCarthy, J., Minsky, M.L., Rochester, N., Shannon, C.E. (2006). A proposal for the dartmouth summer research project on artificial intelligence, august 31, 1955. *AI magazine*, 27(4), 12 – 12.
9. Moor, J.H. (1985). What is Computer Ethics? *Metaphilosophy*, 16(4), 266 – 275. DOI <https://doi.org/10.1111/j.1467-9973.1985.tb00173.x>
10. Parker, D.B. (1968). Rules of ethics in information processing. *Communications of the ACM*, 11(3), 198 – 201. DOI <https://doi.org/10.1145/362929.362987>
11. Searle, J. R. (1980). Minds, brains, and programs. *Behavioral and Brain Sciences*, 3(3), 417 – 424. DOI <https://doi.org/10.1017/s0140525x00005756>
12. The Z3. Retrieved from https://web.archive.org/web/20060211035420/http://irb.cs.tu-berlin.de/~zuse/Konrad_Zuse/en/Rechner_Z3.html
13. Weizenbaum, J. (1976). *Computer power and human reason: from judgment to calculation*. Freeman.
14. Wiener, N. (1950). *The human use of human beings: Cybernetics and society*. Houghton Mifflin.
15. Wiener, N. (2019). *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine*. MIT press.
16. Platon (2008). *Dialogy*. Folio.

Надійшла (received) 26.03.2025

Відомості про авторів / About the Authors

Горбань Радомір Ігорович (Radomyr Horban) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант кафедри філософії, Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5660-2038>

Тараросє Яків Володимирович (Jakov Tararoyev) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії; Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0734-0804>

В.Ю. ГОРЕВА**ЛЕГІТИМНЕ ПАНУВАННЯ В ЕПОХУ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ВЕБЕРІВСЬКІ ТИПИ
ВЛАДИ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОСТІ**

Визначено основні характеристики сучасного суспільства, проаналізовано «три типи легітимного панування» (традиційне, харизматичне, легальне); доведено, що людство, яке стикається з небаченими раніше кризами та трансформаціями, потребує налагодження стабільності та безпеки функціонування у соціумі, чого неможливо досягти без вироблення концепцій сталого розвитку, що зокрема відображається в сучасних політичних процесах, з огляду на такі виклики, як глобалізація, цифровізація, криза лібералізму та зміна складу політичних еліт; приділено увагу етичним аспектам політичного панування, питанням справедливості та відповідальності, аналізу впливу особистих якостей та групових характеристик політичних еліт на їхню діяльність.

Ключові слова: влада, політичні еліти, легітимне панування, етика, цифровізація, суспільство.

V.Yu. HOREVA**LEGITIMATE DOMINATION IN THE AGE OF TRANSFORMATION: WEBERIAN
TYPES OF AUTHORITY THROUGH THE PRISM OF MODERNITY**

The main characteristics of modern society are identified, the “three types of legitimate rule” (traditional, charismatic, legal) are analyzed; It has been proven that humanity, facing unprecedented crises and transformations, needs to establish stability and security of functioning in society, which cannot be achieved without developing concepts of sustainable development, which is reflected in modern political processes, given such challenges as globalization, digitalization, the crisis of liberalism, and the changing composition of political elites; attention is paid to the ethical aspects of political domination, issues of justice and responsibility, and the analysis of the influence of personal qualities and group characteristics of political elites on their activities.

Key words: power, political elites, legitimate rule, ethics, digitalization, society.

Постановка проблеми. На початку даного дослідження, з метою окреслення сенсу його проведення, результатом якого є написання статті, потрібно чітко усвідомити, що політичні еліти є важливим аспектом суспільства, які створюють, перш за все, етичну та нормативну (правову) базу функціонування соціуму у цілому та індивіда, зокрема. Правильним буде зазначити, що на сучасному історичному етапі неможливо уявити стабільність та процвітання суспільства за усіма його напрямками (політичного, економічного, духовного, наукового, освітнього та культурного) без філософського осмислення проблем владної діяльності та управлінської культури, зокрема в історичних витоках.

Основні ідеї політичного панування у найбазовішому виді були закладені у часи античності. Усім відомі роздуми Платона про ідеальну державу, центральною ідеєю яких є пошук істини та справедливості, покладають передумову пошуку та визначення чеснот керівників держави. Володіння визначними знаннями мали значну цінність у суспільстві, тому що надавали великий соціальний статус їх власників.

Є така думка, що певні філософські концепції, розроблені за часів античності, актуальні для сьогодення. Арістотелем був розроблений трактат про державу, що містить початки соціальної та політичної філософії, політології, а також теорії

управління [1]. Але за багато століть уявлення про управління та керування державою зазнали трансформацій та ускладнилися соціальними чинниками, до яких можна віднести зокрема подоланням феодалізму та утвердження буржуазних відносин, появу середнього класу, зростання кількості населення, розвиток дипломатичних відносин, побудову демократичних устроїв влади тощо, що як ланцюгова реакція призвело до впровадження системи розподілу влади, ідея якої первинно була запропонована англійським мислителем Дж. Локом, та формулюванням різного роду структурних та системних інституцій [6].

Розглядаючи вищенаведені процеси у суспільстві, ми маємо розуміти, що конституційно впорядкований поділ влади у відомій нам формі на законодавчу, судову та виконавчу (її також називають – адміністративну) мав би бути надійним механізмом гарантій особистої свободи для людини. Сучасний стан речей свідчить, що захист особистої свободи через конституційні обмеження влади не виправдав очікувань. У суспільстві спостерігаються такі явища, як втрата віри у справедливість, незалежну від власних інтересів окремої групи; використання законодавчих владних повноважень для санкціонування насилля; та найголовніше – відсутність незалежності кожного окремого виду влади та спекулювання на цьому полі. Тож яким є утворення політичної еліти сьогодні у досить

кризовий час для лібералізму? Що є основою процесу відбору тієї чи іншої правлячої еліти?

У контексті цього дослідження вагомою є думка німецького філософа та соціолога М. Вебера, який, перш за все, поглибив ідею раціоналізації процесу пізнання з одночасним визнанням більшої раціональності самої соціальної реальності. Це здійснюється завдяки піднесенню ролі індивіда в соціальній діяльності; згідно із теорією Вебера – саме окремі індивіди виступають у ролі провісників нових ідей, харизматичних лідерів, які ведуть за собою і згуртовують своїх послідовників, змінюють обличчя суспільства і надихають на боротьбу за краще життя [11, с. 225].

Сучасність яскраво демонструє, що за досить короткий проміжок часу відбуваються масштабні суспільні процеси, які раніше за такий самий час фізично не могли відбутися. Світ змінюється фактично на очах: глобалізація, цифровізація, розвиток технологій, стихійні лиха, війни та збройні конфлікти, міграція та інше. На перший план виходить потреба у мінімізації негативних наслідків від таких процесів, що є по суті суспільним благом, досягнення якого покладається на керівників держави, тобто фактично на політичні еліти. У зв'язку із таким баченням проблематики, ми маємо також відповісти на питання, чи дійсно що лише сильні держави можуть забезпечувати безпеку населення із збереженням прав та свобод індивіда, проте з метою побудови сильної та ефективної держави обмеження індивідуальних прав і свобод є неминучою? Можна перефразувати питання та висловити його таким чином – чи неминуче обмеження прав і свобод заради побудови сильної держави у сучасних умовах?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У політичній та соціальній науці наразі є досить багато вітчизняних вчених, які мають власне бачення теорії еліти, створили власні класифікації політичних еліт, а також здійснили певні узагальнення щодо самого феномену елітаризму. Це вчені: В. Бебик, О. Крюков, Л. Мандзій, В. Білецький, І. Мигович, В. Павлів тощо.

Для визначення сучасного розуміння еліт та аналізу прийняття політичних рішень авторкою були використані дослідження наступних зарубіжних вчених: Майкл Бертон (Michael Burton), Томас Дай (Thomas R. Dye), Джон Гіглі (John Higley), Г. Лоуелл Філд (G. Lowell Field), Гармон Зіглер (L. Harmon Zeigler) та Пітер Джон (Peter John).

Про осмислення сучасності та прогнозування тенденцій, на що чекати Світові, багато говорять на світових майданчиках, таких як Всесвітній економічний форум, в працях Римського клубу [12], зокрема Української асоціації Римського клубу, а також Міжнародної асоціації політичних наук (IPSA) [13].

Що стосується лібералізму, то ми можемо спостерігати поділ світової суспільної думки на те, що, по-перше, лібералізм досяг піку свого розвитку, та, по-друге, зазнає суттєвих змін або припинить своє існування. Аргументовано такі висновки зробили вчені: Ф. Фукуяма та І. Валлерстайн. Крім цього, сама по собі доктрина лібералізму була описана у 20 ст. в роботах Л. Мізеса, Д. Дьорінга, Д. Боуза, Ф. Хайєка.

Мета статті полягає у окресленні сучасного стану формування політичної еліти, з їх чітко характерними особливостями: невираження думки суспільства, а маніпуляції думками; похилий вік світових лідерів (здебільшого у гібридних та авторитарних режимах); умов турбулентності світової економіки та розростання збройних конфліктів, пандемії та міграції, через призму типів легітимного панування за М. Вебером та його концепції «покликання до політики».

Виклад основного матеріалу. Макс Вебер як один із найвідоміших мислителів на межі 19-20 ст., що приніс у філософсько-соціальну думку багато політичних, соціальних та етичних ідей, здійснював осмислення суті політики, влади, управління та зробив вагомий внесок у сучасні соціально-політичні теорії. Розпочинаючи свій доклад перед студентами «Політика як покликання та професія», що пізніше був опублікований, він ставив питання про те, що ми взагалі розуміємо під політикою. Базис же уваги Макса Вебера був загострений на осмислення, яким чином людині можна займатися політикою, тобто впливати на розподіл влади між політичними утвореннями та всередині них.

У даному дослідженні нас не цікавить заняття політикою «за випадком» під час здійснення волевиявлення шляхом голосування, чи «за сумісництвом» – коли політична діяльність здійснюється за якоюсь необхідністю та, що найголовніше, не сприймається як власне покликання.

Реалізація людини у діяльності, яка є її покликанням, на думку Г. Сковороди є щастям, логічною та природною потребою кожної людини [10]. З цієї думкою в цілому можна погодитися. Макс Вебер пише, що існує два способи зробити політику своєю професією: це жити «для» політики, або жити за «рахунок» політики.

Перед тим, як перейти у наших роздумах далі, ми мусимо окреслити одну деталь, яка хоча є очевидною, але часто забувається у контексті роздумів про політичні та суспільні виклики. Макс Вебер був німцем, який, як ми це добре знаємо, досліджував соціальні чинники розвитку суспільства саме європейського континенту, що знайшло своє відображення зокрема у його роботі «Протестантська етика та дух капіталізму». З плином часу та після двох найбільших воєн в історії людства, саме європейські цінності були покладені у основу Ради Європи, яка директивно наголошує, що з метою недопущення майбутніх військових конфліктів у суспільстві мають бути реалізовані принципи демократії, забезпечення прав людини та верховенства права. Станом на кінець Другої світової війни Західний світ був виробником більшої частини світової економіки та носієм найбагатшої, багатовікової культури, наукової та філософської думки. Саме Європа упродовж багатьох століть після краху Римської імперії винаходила нові форми правління, хоча немає нічого абсолютного та в історії Європи були свої добрі й погані часи. Тим не менш, чи потрібні наразі докази того, що на закінчення першої чверті XXI ст. такий стан речей назавше (хоча

це ще потребує окремого дослідження) змінився? І тут ми маємо також повернути кут н 17:323.39ашого зору на Схід, де процес деконструкції суспільного та політичного устрою вже йде повним ходом, рано чи пізно розпочнеться його створення вже на новому, поки неконтурованому ґрунті.

Близький Схід демонструє досить суперечливі явища, останні зі яких: прагнення Ірану до створення ядерної зброї; технологічний розвиток та інвестування ОАЕ в штучний інтелект; поразка та падіння режиму правлячої влади у Сирії наприкінці 2024 р., продовження військового конфлікту у Секторі Гази. Як узагальнення вищенаведеного можна із великою вірогідністю сказати, що створений за європейським зразком світовий порядок, яким ми його наразі знаємо, йде у минуле, а порядок денний у регіоні і далі буде визначати війна та її руйнівні та міграційні наслідки.

Не можемо оминати демографічні кризи у таких країнах як Японія та Північна Корея, де триває процес старіння нації та падіння коефіцієнта народжуваності.

Сучасний стан світової економіки знаходиться у досить кризовому становищі і хоча досягнення та збереження фінансового благополуччя є завданнями економіки та економістів, яким до речі був сам Макс Вебер, ми лише побічно торкнемося даної теми, висловивши думку про те, що для забезпечення росту економіки старих рішень наразі замало. Так перекладання боргів, встановлення санкцій, підвищення тарифів на імпорту та хижацтво чужими ресурсами у далекій перспективі до позитивних результатів не призведе. Світові потрібні нові географічні відкриття у космосі, для здійснення яких потрібні як і наукові, технологічні, інженерні рішення, так і управлінські.

Таким чином, концепт політичної еліти не втрачає своєї актуальності сьогодні, а перед самими елітами стоять глобальні виклики побудови майбутнього до цього часу невідомого людству.

Перед тим, як перейти до характеристики типів легітимного панування, Макс Вебер визначив інститут, у якого лідер та політичні еліти в цілому функціонують. Перш за все, мова йде про те, що лише держава – це єдине джерело права на фізичний примус, а лідерство за Вебером – це вид авторитетного, владного керівництва, сенс якого полягає в здатності віддавати накази і викликати покору. Іншими словами лідерство передбачає існування ймовірності, що наказ спричинить послух у певної групи людей. При цьому таке суспільство має характеризуватися хоча би мінімальним бажанням підкорятися. Наразі світова цивілізація спирається на виховану в індивіда звичку підкорятися. Хоча у цьому присутній позитивний момент, бо покора відбувається визначеним у суспільстві правилам справедливої поведінки. Проте, не треба забувати – для стримування бажань індивіда час від часу необхідне втручання влади. З цього постає вічне питання справедливості. Чи можемо ми наразі сказати, що дії влади цілком є справедливими?

Говорячи про справедливість прийнятих владою рішень, постає також проблематика старіння лідерів. Керування країнами, у яких люди мають незначний вплив на обрання влади та формування уряду, або у яких лідерів не обирають (авторитарні або напівдемократичні режими), здійснюються владою, представники якої старші у середньому на 9-12 років, ніж це було у 1975 р. [9, с. 74]. Серед негативних наслідків цього процесу можна охарактеризувати наступне: втрата чутливості до нових суспільних запитів (екологія, цифрові права тощо), консервація влади: еліти прагнуть зберегти свій владний статус і чинять опір реформам, зниження легітимності та криза довіри: молоді покоління сприймають владу як відірвану від реальних потреб суспільства.

Демократичні режими, спираючись на власні ідеали, продовжують вірити у те, що система державних інститутів, при яких парламент, обраний народом, більшістю голосів приймає закони і скеровує діяльність уряду, є найефективнішою формою управління. Хоча час від часу всі ми можемо спостерігати наслідки, що є небажаними для всіх, але демократично ухваленими.

Ми цілком можемо поділити парламентське голосування на дві окремі групи. Перша, це голосування щодо питань, які стосуються усіх без виключення. Засадою такого голосування є дійсно стійка позиція відносно даного питання у суспільстві. Зовсім інша річ, це голосування відносно окремих заходів, що несуть в собі вигоди чи збитки для окремої групи індивідів. Запитаймо себе, чи дійсно справедливим є те, що з метою отримання більшості голосів те чи інше політичне утворення пообіцяє якісь блага та привілеї окремій групі населення? Припустимо, що це будуть пенсіонери чи багатодітні родини? Так само розглянемо інший приклад, коли обіцянка зводиться до того, щоб навпаки забрати привілеї, наприклад у чиновників чи суддів. Таким чином, парламент рано чи пізно зводиться до діяльності із поділу благ між більшістю. Індивіди тим часом підкоряються такому стану речей, вважаючи це справедливим для них у даний окремий проміжок часу.

Що стосується самого Вебера, то він надав відповідь на питання, чому люди, що знаходяться у підпорядкованому становищі, погоджуються на покору авторитету, у трьох видах внутрішніх виправдань, тобто засадах легітимності, які, на думку вченого, у чистому виді зустрічаються досить рідко – це традиційне, легальне та харизматичне панування [4].

Харизматичному типу панування Макс Вебер присвячує більшість своїх роздумів, посилаючись на те, що такий тип панування був наявний в усіх історичних часах та на всіх регіонах. Хоча, знову ж таки, Вебер спирається на європейській (західний) історичний досвід, вважаємо за необхідне зробити невеликий відступ та згадати постать індійського політичного діяча Магатма Ганді, який мав вагомий внесок на шляху досягнення незалежності Індії від

Британського господарства саме ненасильницьким супротивом, «сатяграха». Цей приклад є важливим, як свідчення індивідуального по своїй суті прояву особистості зі унікальним життєвим досвідом [5].

Харизма, як виняткова якість особистості, що викликає захоплення та відданість, може проявлятися в різних формах: від політичних лідерів, які використовують її для здобуття популярності, до релігійних та бізнес-лідерів, чия харизма надихає послідовників та працівників. Ця концепція цілком на часі, зокрема через те, що допомагає зрозуміти роль особистості в політиці та суспільстві, причини популярності певних лідерів та небезпеку зловживання харизмою. Логічно було би прийти до висновку, що важливо критично оцінювати харизматичних лідерів, оскільки їхній вплив може бути використаний як для позитивних, так і для негативних цілей, і не піддаватися їхньому впливу беззастережно. Але чи розділяє цю думку більшість, що перебуває у підпорядкованому становищі?

З-поміж усіх типів легітимного панування, особливої уваги заслуговує харизматичне панування, яке в умовах глобальної невизначеності набуває нових форм. У лідерах сучасності дедалі більше цінується не раціональна законність, а емоційна привабливість, здатність об'єднати громадян навколо ідеї або, головним чином, образу. Водночас традиційна влада, яка спирається на усталені звичаї й інституції, демонструє обмежену здатність адаптуватися до динаміки політичної модернізації.

Легальне панування, хоча й залишається наріжним каменем демократичних систем, поступово змінюється під впливом цифрової бюрократії, алгоритмічного управління й зростаючої ролі технократичних еліт. Це ставить питання про оновлення критеріїв легітимності: чи достатньо вже самого формального дотримання процедур, аби влада залишалася довіреною та ефективною?

Сучасне суспільство очікує не лише суворого виконання процедурних норм, а й реального змісту цих норм – справедливості, прозорості, відповідальності та орієнтації на суспільне благо. Легітимність влади дедалі більше пов'язується із дієвими результатами, чесністю прийняття рішень та врахуванням інтересів громадян, а не тільки з формальним слідуванням закону.

У сучасних політичних реаліях технократичні еліти стають дедалі помітними, адже політичні рішення дедалі частіше ухвалюються не на основі суспільного мандату, а згідно з експертною компетенцією. Така зміна балансу між політичною відповідальністю та технічною ефективністю засвідчує зміщення акцентів із класичного веберівського легального типу панування до модифікованої форми, де легітимність впливає не лише з законності, але й із доказовості, аналітичності та результативності управління.

Висновки. Ідеї Макса Вебера, зокрема його типологія легітимного панування, залишаються

надзвичайно актуальними для аналізу сучасного політичного процесу. Попри радикальні трансформації глобального порядку, ці концепти дають змогу краще зрозуміти, яким чином влада здобуває або втрачає легітимність у добу технологій, швидких змін та викликів стабільності. Харизматичне, традиційне та легальне панування виявляють нові конфігурації, що потребують подальшого філософського осмислення. Особливої уваги потребує взаємодія між раціонально-правовою та технократичною легітимністю, адже вона формує контури нової епохи влади, де ключовими стають не лише юридичні норми, але й здатність приймати ефективні, науково обґрунтовані рішення у відповідь на складні соціальні запити. Легітимність більше ніж колись потребує реальних результатів, етичності владних рішень та відповідальності еліт перед суспільством.

Список джерел інформації

1. Аристотель. (2023). *Політика*. Retrieved from <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>
2. Баюрчак Н. (2023). Харизматична влада у концепції Макса Вебера. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*, 5(65), 11 – 15. Retrieved from [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-5\(65\)-2](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-5(65)-2)
3. Вебер М. (1998). *Три чисті типи легітимного панування. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*; переклад з німецької, післямова та коментарі О. Погорілого. К.: Основи. С. 157 – 172.
4. Вебер М. (1998). *Покликання до політики. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика* / переклад з німецької, післямова та коментарі О. Погорілого. К.: Основи. С. 172 – 191.
5. Горохова Людмила. Теорія соціальної дії Макса Вебера перед викликами глобальних трансформацій. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house "Helvetica". 2023. 16 (93). P. 18 – 24. DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2023-16-93-02>
6. Лок Джон. (2020). *Два трактати про правління*; пер. Павло Содомора К.: Наш Формат. – 312 с.
7. Погорілий О. (1998). *Читаючи Вебера. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*; переклад з німецької, післямова та коментарі О. Погорілого. К.: Основи. С. 479 – 495.
8. Пержун В.В. *Три чисті типи легітимного панування: управлінська думка М. Вебера і сучасність*. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5240-2020-16-4>
9. Світ попереду 2025. *The Economist*. Спецпроект New Voice.
10. Скворцова К. (2014). «Сродня» праця як онтологічна передумова щастя. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. Вип. 2. С 33 – 38.
11. *Філософія*: підручник. (2002). Бичко І.В., Бойченко І.В., Табачковський В.Г. та ін. 2-ге вид., стереотип. К.: Либідь. 408 с.
12. The Club of Rome Podcast. Retrieved from <https://www.clubofrome.org/>
13. International Political Science Association. Retrieved from <https://www.ipsa.org/>

References (transliterated)

1. Arystotel. (2023). Polityka. Retrieved from <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>
2. Baiurchak, N. (2023). Kharyzmatychna vlada u kontseptsii Maksa Vebera. Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia, 5(65), 11 – 15. Retrieved from [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-5\(65\)-2](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-5(65)-2)
3. Veber M. (1998). Try chysti typy lehitymnoho panuvannia. Sotsiologhiia. Zahalnoistorychni analyzy. Polityka ; pereklad z nimetskoi, pisliamova ta komentari O. Pohoriloho. K. : Osnovy. S. 157 – 172.
4. Veber M. (1998). Poklykannia do polityky. Sotsiologhiia. Zahalnoistorychni analyzy. Polityka / pereklad z nimetskoi, pisliamova ta komentari O. Pohoriloho. K. : Osnovy. S. 172 – 191.
5. Horokhova, Liudmyla. Teoriia sotsialnoi dii Maksa Vebera pered vykykamy hlobalnykh transformatsii. Humanities studies: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house “Helvetica”. 2023. 16 (93). P. 18 – 24. DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2023-16-93-02>
6. Lok Dzhon. (2020). Dva traktaty pro pravlinnia; per. Pavlo Sodomora K. : Nash Format. – 312 s.
7. Pohorilyi O. (1998). Chytaiuchy Vebera. Sotsiologhiia. Zahalnoistorychni analyzy. Polityka ; pereklad z nimetskoi, pisliamova ta komentari O. Pohoriloho. K. : Osnovy. S. 479 – 495.
8. Perzhun V.V. Try chysti typy lehitymnoho panuvannia: upravlińska dumka M. Vebera i suchasnist. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5240-2020-16-4>
9. Svit poperedu 2025. The Economist. Cpetsproiekt New Voice.
10. Skvortsova K. (2014). «Srodnia» pratsia yak ontolohichna peredumova shchastia. Visnyk NTUU «KPI». Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika. Vyp. 2. S 33 – 38.
11. Filosofiia : pidruchnyk. (2002). Bychko I.V., Boichenko I.V., Tabachkovskiy V.H. ta in. 2-he vyd., stereotyp. K. : Lybid. 408 s.
12. The Club of Rome Podcast. Retrieved from <https://www.clubofrome.org/>
13. International Political Science Association. Retrieved from <https://www.ipsa.org/>

Надійшла (received) 12.05.2025

Відомості про авторів / About the Authors

Горева Вікторія Юрївна (Viktoriia Horeva) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант кафедри філософії; Харків, Україна;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-1669-6005>

О.О. ДОЛЬСЬКА, В.І. МІЩЕНКО, О.М. ГОРОДИСЬКА

СОЦІО-АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ (МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОШУКИ У XXI ст.)

У статті авторами здійснено аналіз нових методологічних підходів у розумінні технічної творчості; розкрито питання соціокультурної оцінки як філософсько-прикладного аналізу техніки; показано, що соціальна оцінка техніки є інструментом консультування не лише на рівні технічної експертизи, соціально-економічної, державної, екологічної, але водночас і аксіологічної, такої, що розкриває цінність технічної творчості для людини та людства; на цьому ґрунті запропоновано соціо-аксіологічний підхід як один із головних для аналізу сучасної технічної творчості.

Ключові слова: технічна творчість, техніка, людина, світогляд, метафізика природознавства, соціо-аксіологічний підхід, освоєння Космосу.

O.O. DOLSKA, V.I. MISCHCHENKO, O.M. HORODYSKA

SOCIO-AXIOLOGICAL DIMENSION OF TECHNICAL CREATIVITY (METHODOLOGICAL SEARCHES OF THE 21ST CENTURY)

In the article, the authors analyze new methodological approaches in understanding technical creativity; the issues of socio-cultural assessment as a philosophical and applied analysis of technology; it is shown that the social assessment of technology is a consulting tool not only at the level of technical expertise, socio-economic, state, environmental, but also axiological, one that reveals the value of technical creativity for man and humanity; on this basis, a socio-axiological approach is proposed as one of the main ones for the analysis of modern technical creativity.

Key words: technical creativity, technology, worldview, metaphysics of natural science, socio-axiological approach, exploration of the Cosmos.

Постановка проблеми. XXI ст. стало переломним періодом в існуванні людства. Зникають старі схеми розбудови світу, формуються нові відношення між країнами, економіка яких входить у період величезних змін. В історії людства такі переходи від однієї історичної епохи до іншої супроводжувалися новими раціональними узагальненнями у творенні технічних пристроїв, технологічних інновацій, інформаційно-комунікативних пошуках на кшталт штучного інтелекту. Головними факторами в цьому процесі стають зміни у метафізиці природознавства і у формуванні нового світогляду.

Технічна творчість є відповіддю на ці зміни, а кожен етап розвитку супроводжується пошуками методологічного характеру для його опису і оцінки. Сучасний етап технічного розвитку не є винятком, тому питання пошуку підґрунтя, на якому зростають нові методологічні підходи до опису технічної творчості, стають актуальними для філософських досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Діючу систему аксіологічного виміру наукової та технічної творчості у XX ст. формували не тільки власними гуманістичними ідеями, але і принципами власного життя такі відомі науковці, як Ф. Жоліо-Кюрі, Д. Максвелл, М. Планк, А. Ейнштейн, Дж. Бернал, Б. Рассел, А. Швейцер та інші.

Сприйняття аксіологічної цінності творчості як інтуїції та життєвий порив підкреслював А. Бергсон [14]. У концепції творчої діяльності М. Гайдеггера творчість розглядається як спосіб відкриття істини [17; 18]. Творчість як процес

виробництва ідей, що виходять за межі усталених структур розглядали Ж. Делез і Ф. Гваттарі [15]. Для А. Бадью творчість пов'язана з подією, яка змінює світ. Він стверджує, що справжня творчість – це те, що виходить за межі звичайного і вводить у світ щось абсолютно нове [13]. Ідеї Г. Йонаса, німецького та американського філософа-екзистенціаліста, групуються навколо ідеї про відповідальність техніки [19].

Вітчизняний дослідник М. Гальченко, аналізуючи процес творчого мислення, вважає, що причиною обмеження власного потенціалу є "звичка людей використовувати наявні схеми і моделі (патерни), в той же час, коли завдання творчого мислення – вийти за межі усталеної схематики, традицій, канонів, створити нову структуру ідей" [10, с. 141]; О. Дольська, спираючись на Р. Декарта, Б. Спінозу, Г. Ляйбніца, пов'язує методологічні зсуви у питання технічної творчості із раціональними узагальненнями і світоглядними зсувами [4; 16; 5]; Є. Борінштейн звертає увагу на такі ціннісні орієнтації, як прогресивність і розвиток [10]. О. Городиська і В. Міщенко підкреслюють роль нового стрибка у розвитку філософії техніки [3], В. Кремень вказує, що вона не тільки відображає індивідуальні, універсальні, неповторні особливості людини, а також розкриває усю складність життєдіяльності суспільства та цивілізаційного досвіду людства [7, с. 6].

Мета статті – показати значення світогляду на формування науки і техніки, його роль у формуванні технічної творчості і дати її визначення.

Проаналізувати, чому остання вимагає нових методологічних підходів, і на цьому ґрунті запропонувати соціо-аксіологічний підхід як один із головних для аналізу сучасної технічної творчості.

Виклад основного матеріалу. Питання соціокультурної оцінки як філософсько-прикладного аналізу техніки прив'язане до соціально-гуманітарної експертизи будь-яких технічних і технологічних проєктів. Це також свідчить і про погляд у майбутнє, бо прив'язано не тільки до розвитку цивілізацій, але і її існування: будь-які масштабні відхилення технічних проєктів можуть вплинути на самі основи існування людства. Соціальна оцінка техніки сьогодні має більш широкий ракурс, ніж у XX ст. Причина цього криється у міждисциплінарному підході та комплексній оцінці будь-яких соціальних інститутів (економічні, політичні, екологічні, культурні тощо). Така ситуація вимагає, щоб на кожній ступені розвитку техніки і технологій була організована особлива і потрібна до певного часу експертиза. До соціальної оцінки сьогодні додається ще й аксіологічна як синтез і вихід на міждисциплінарну позицію. Чим раніше йде оцінка, тим ширшими стають можливі сценарії майбутнього. Усвідомлення аксіологічного виміру технічної творчості починається з початком формування техногенної цивілізації в кінці XV ст. Виникає розуміння аксіологічного значення творчості як засобу формування нового світу – того, що вражає свідомість, змінює звичайний хід історії і саму людину.

Тобто, соціальна оцінка техніки є інструментом консультування не лише на рівні технічної експертизи, соціально-економічної, державної, екологічної, але водночас і аксіологічної, такої, що розкриває цінність технічної творчості для людини та людства. Це стає необхідною умовою, оскільки сучасні технології приносять із собою як нові досконалі інструменти технічно-технологічного характеру, так і нові види ризиків і небезпек. Виникає тісний зв'язок економіки, політики, культури, законодавчих, нормативних вимог та процедури оцінки. Остання включає:

- 1) системний аналіз очікуваного від впровадження нового;
- 2) структурування самого процесу аналізу;
- 3) підключення до цього процесу держави, муніципальної влади, бізнесу і т. ін.;
- 4) масштабні інвестиції міжнародного характеру.

Ці всі складові підкреслюють багатогранність соціо-аксіологічного ракурсу бачення технічної творчості. Але на чому зростає творчість, що виступає її підґрунтям? Є дві лінії для відповіді. Перша базується на сучасному науково-технічному світогляді, тому виникає потреба орієнтуватися на підхід, який відповідає сучасному стану науки, техніки, технологіям, – проблемно-орієнтованому. Звертаємо увагу, що він налаштований не тільки на внутрішньо-наукові позиції, він прямо пов'язаний ще і з позицією соціального очікування [5]. Проблемно-орієнтований підхід як методологія допомагає

розглядати будь-які нові результати науково-технічного прогресу крізь призму можливих ризиків як проблемних утворень. В основі конструювання технічного і соціального характеру завжди лежить саме творчість. Це перший напрямок, який може орієнтувати на методологічні особливості дослідження сучасної технічної творчості.

Друга позиція прив'язана до питання раціонального обґрунтування техніки і технічної творчості. В історії розвитку техніки та технічної творчості раціональне обґрунтування завжди мало домінуюче значення, яке в історичному контексті сприяло і в той же час спиралося на формування певних шаблів раціонального узагальнення. Ця позиція також прив'язана до світогляду, але вона відштовхується саме від раціональних надбань людства [22].

На першому етапі це був відрив від міфологічної картини світу, включав практичні знання ремісничого характеру. У технічній справі ще панував світ приблизності, зразки точності демонстрували лише ті, хто розробляв наукові інструменти. Це був перший шабел раціонального узагальнення – період виникнення приватних та загальних технологій.

Друга ступінь узагальнення відбулася у спілкуванні всіх областей ремісничої техніки. Не випадково в цей час з'явилася праця І. Бекмана "Загальна технологія". Третій ступінь раціонального обґрунтування техніки пов'язаний із формуванням технічних теорій та технічних наук, появою професійної інженерної діяльності та технічного знання. Паралельно формувалася особливий клас дисциплін – технічних і технологічних, які відрізнялися не лише за предметом дослідження. Вони характеризувалися власною дисциплінарною організацією.

Наступний ступінь раціонального узагальнення прив'язаний до етапу, коли техніка вступила у поєднання з технологіями (наприкінці XX ст. – на початку XXI ст.). За характером узагальнень – це складна система комплексного теоретичного спілкування всіх галузей сучасної техніки та технологічних наук з орієнтацією як на природознавство, так і на гуманітарну підготовку інженера. Це означає, що світоглядна позиція і наукова картина світу, на які орієнтувалася технічна творчість, – складна система відкритого характеру, яка набуває ознак міждисциплінарного характеру. Якщо технічна творчість пов'язана з проєктуванням системного характеру, конструюванням, то це вже не проєктування суто технічних систем. Йдеться тепер про системи людської, суспільної діяльності і життя природи. Тепер вже все навколишнє середовище служить також елементом проєктованої системи.

Сьогодні людство переходить до нового шабля раціонального узагальнення. Він прив'язаний вже до техніки, технологій, інформаційно-комунікативних технологій, перш за все, тих, які відкривають шлях до освоєння космічного простору, шлях до зірок. Така раціональність вказує на новий тип технічної творчості, в її основі лежать концептуальні положення космологічного та космогонічного

характеру, вони мають підґрунтя нової картини світу й образу майбутнього [21]. Це означає, що цей щабель націлений на міждисциплінарність з опорою на "нефізичні" принципи системності, еволюції та самоорганізації.

Конструювання та системне проектування стають прив'язаними до еволюційних процесів і передбачають коригування рішень у відповідності до змін не тільки соціальних, економічних, технічних, антропологічних, екологічних та інших. Йдеться про освоєння космічних просторів, і саме цей факт призводить до соціо-аксіологічного аспекту технічної творчості. Така багата за техніко-технологічно-інформаційними характеристиками творчість є особливістю і водночас єдністю професійних контекстів, що свідчить про нову раціональну узагальненість, а саме – вміння рефлексувати, постійно "приміряючи" на себе роль учасника складної системної кооперації на рівні Земля-Космос. Це період тотального переосмислення принципів, за якими здійснюється життєдіяльність людства і формуються нові методологічні підходи до розуміння та оцінки техніки та технічної творчості.

Розглянемо питання технічної творчості як практичної мудрості. Якщо спиратися на Аристотеля, то світ культури це – результат людської творчості, він є природним продовженням світу природи. Причому, раціональним за характером продовженням. Тобто, творчість прив'язана до пізнання світу, яке зростає із трьох позицій: теоретичного, практичного та поетичного. Теоретичний – софія (теорія), практичний – фронезис (праксіс) і поетичний – поезис (техне). Кожна позиція творчості як пізнання пов'язана зі знанням, практичною мудрістю та мистецтвом чи технічним умінням. Саме три рівні пізнання дають можливість виходити на істинне знання не тільки як теоретичного, але і знання практичного, продуктивного.

Особливо цікавим є термін поезис (техне). Це також мудрість, але вона служить іншим завданням. Її мета – реалізувати себе при виготовленні корисних, перш за все, речей. Аристотель зазначає, що це "мистецтво і всяке вміння творити суть здібності" (*αἱ τέχναι καὶ αἱ ποιητικαὶ ἐπιστήμαι δυνάμει*) [1, С. 8]. Поруч із мудрістю поезису він ставить термін техне. "Ця мудрість полягає у значенні мистецтва за здатністю змінювати речі, причому через те, що ця здатність заснована на розумі, вона, на відміну від здібностей, які не засновані на розумі, може змінювати речі у протилежних відносинах. Поезис (техне) є творчий аспект, творчість, творіння. Поетичні знання пов'язані з породженням чогось нового, чого раніше не було у природі, або імітація природних явищ. Обидва ці види діяльності включені до поняття мистецтва – техне. Треба також відмітити, що, говорячи про технічне виробництво, Аристотель мав на увазі ремісничу справу. Для Аристотеля важливим також є розуміння того, що кожен вид знань пронизує логіка (органон), саме вона є частиною кожного виду знань" [6, с. 142].

"Термін поезис означає вигадкування, вигадкування винаходів, речей, як казав Стагірит,

технічного характеру, чим наголошував про поетичне ставлення не тільки до речей природи, але і до людської думки. Він немовби уточнює наше мислення, картографує його і підкреслює переходи думання з можливості на дійсність" [6, с. 142].

Отже, техне, за Аристотелем, вказує на майстерні знання та технічні вміння. Багато філософів та науковців зверталися до концепції техне, серед них і той, хто розглядав поняття техніки та технічного світу в контексті філософії Аристотеля. Він досліджував, як техніка впливає на спосіб, яким людина розуміє світ і себе в ньому як фундаментальний аспект людського існування. Це М. Гайдеггер. До терміну "техне" звертались Ж. Дерріда, Г.-Г. Гадамер, Л. Штрасс та інші, які також включили у свої трактати роздуми про особливий вид мудрості.

Спираючись на класика філософії техніки Е. Каппа, який запропонував теорію "органопроєкції", техніка відкриває шлях переходу творчого мислення з можливості на дійсність, про що писав Аристотель. Розглядаючи техніку як конструювання з удосконалення і "продовження" людських органів, є можливим окреслити етапи функціонування техніки як адаптацію до світу природи (як не згадати в цьому ключі антропологічну концепцію А. Гелена про людину як "недостатню" істоту). Це свого роду поступовий шлях від першого досвіду використання технологій, наприклад, стереолітографії (3-D принтера), яка є прямим продовженням мозку, впровадженням розумової діяльності у безпосередню практику творення до сходинки із штучним інтелектом. Але роль техніки як показника і еквівалента вищих, а саме розумових якостей людини, цим не обмежується. Техніка не тільки є продовженням людського, виходячи з концепції "органопроєкції" Е. Каппа, вона є засобом зв'язку людини з природою.

Тим самим відбувається руйнація утилітарного ставлення до техніки, яку багато хто критикував (наприклад, Ф. Дессауер, М. Бердяєв). Вони пропонували нове ставлення до техніки, наполягаючи на тому, що людина за допомогою техніки і технологій бере участь у створенні Всесвіту. Людська творчість є в такому разі проявом творчості матерії, зокрема, її здатності виробляти з самої себе "нове": ніби "що існує в можливості" зазнає процесу перетворення / переходу до "існуючого насправді".

Розглянемо четвертий етап раціонального узагальнення технічної творчості як шлях до нової метафізики природознавства. У процесі еволюції матерії виявляється важлива закономірність – здійснюється поступове ускладнення структур існуючих систем, за рахунок чого матерія збагачується новими формами руху (до фізико-геологічної приєднуються хімічна, біологічна, соціально-розумова). Постійний рух формує нові структури, які виявляються корисними щодо збереження цілісності існуючих систем і, водночас, виступають протидією факторів хаосу. Слід відзначити, що тенденція ускладнення структур проглядається і в еволюції соціуму, збагачуючись новими під структурними елементами.

Відштовхуючись від поетапного раціонального узагальнення з метою уявити систему найбільш важливих структурних одиниць людської цивілізації (виявити певну формулу її буття), на першому її етапі можливо скористатись формулою: $A - P$, де A – людина, соціум у сукупності його знань і вмінь, P – природа. На другому етапі формула ускладнюється: $A - TP - P$, де TP – певні знаряддя праці, які переростають у технічні пристрої, прообрази техніки як система взаємодіючих механізмів. На третьому етапі створюються умови для основ сучасного етапу розвитку: $A - T - H - P$, де A – людина, T – техніка, H – наука. У сучасних умовах формування нової цивілізації ця формула ускладнюється і може бути представлена у такому вигляді: $A - T - H - I - NT - P - K$, де I – інфосфера, NT – нанотехнології та технології, які закладають основи для нової цивілізації, де присутні синтез техніки та інформаційних технологій, K – космос. Отже, ускладнення формули за рахунок складових свідчить, що людство переходить до нового стану цивілізації. Це ще раз є підтвердженням, що рівень раціонального обґрунтування і узагальнення свідчить про четверту ступень розвитку технічної творчості.

Зміни у техніці, науці, технічній творчості безпосередньо пов'язані зі зміною світогляду [4]. Духовний розвиток, який тягне за собою світоглядні зміни, зміни в картині світу – це відлуння, яке людина-творець отримала в результаті дії метафізики природознавства, і будь-яка нова фізика – це прорив тисячоліть, "а раціональність, якщо бути більш точним, наукова раціональність стала символом інтелектуального розвитку, духовного руху" [16]. У людства було лише три метафізики про світобудову. Платон і Аристотель – творці першої, Ньютон – другої, Ейнштейн, Планк, Фарадей сприяли оформленню третьої метафізики природознавства. Його сучасний стан і загальної світоглядної позиції людини-творця стали результатом поєднання двох важливих позицій у природознавстві: математична абстракція Б. Рімана може стати описом фізичного світу (на це спирався А. Ейнштейн) та поняття дуалізму хвилі та частки відповідає новій фізиці (вперше запровадив М. Планк). Це був світоглядний і, отже, духовний прорив нової метафізики природознавства. Третій ступінь раціонального узагальнення зростав на цій світоглядній позиції, і технічна творчість відповідала її нормам і ідеалам [11].

У той же час сучасна метафізика природознавства не дає рухатися далі: відповідь на запитання як поєднати квантову механіку і теорію (спеціальну та загальну) А. Ейнштейна в єдину систему понять як єдину теорію вчені так і не знайшли. Отже, на сьогоднішній час наука має такі дані: існує космогоніка А. Ейнштейна та існує стандартна модель, яка описує мікросвіт на основі квантового підходу. Була спроба описати сили тяжіння, спираючись на ефект П. Гікса, але за висновками вони не вписуються у викривлений простір А. Ейнштейна.

Отже, метафізика природознавства – це уявлення, які лежать в основі розуміння світу

природи, а технічна творчість – це спроба, з одного боку, вписатися в цю метафізику, а з іншого – подолати її, але вже на основі нового світогляду.

Щодо Космосу і творення геокосмічних технологій. Якщо людство усвідомить реальність загроз, які виникають у процесі переходу до планетарно-космічної цивілізації із певними кроками щодо створення геокосмічних технологій, то безумовно, важливим завданням буде забезпечення проектно-керованого розвитку, надійного управління щодо втручання людини в екосферу планети [12; 10].

Повертаючись до Аристотеля у розумінні раціонального і загального знання, в першій книзі "Метафізики" знаходимо твердження про значущість загального знання: "Мудрий знає причини речей, спостерігач не знає. Досвід дозволяє знати, що відбувається, але нічого не пояснює, чому так відбувається. А знати, як чому щось відбувається – це означає знати причини. Тому ми велику честь надаємо архітекторам, ніж будівельникам, розуміючи, що архітектори краще все знають і краще сліднують мудрості. Адже вони знають причини винаходів" [1, с. 17-18.]. А вже у другій книзі він роз'яснює, кого має на увазі під терміном архітектори: "Началами називаються і мистецтва, особливо архітектурні (управлінські). І те, звідки першою дізнається річ, теж називається початком цієї речі, скажімо, гіпотези для доказів. І так називаються причини: всі причини – початки. Отже, спільне для всіх початків, що вони перші, незалежно, чи виникнення, чи пізнання. При цьому одні початки продовжують бути в речі, а інші опиняються поза нею. Тому початком буде і природа, і елемент, і розум, і розпорядження, і існування, і мета існування" [1, с. 89].

Отже, знов розгортається вимога до особливого ставлення тих, хто конструює реальність за рахунок технологій і технічної творчості і управляє цим процесом [12]. А це тягне за собою і соціально-управлінський, і ціннісний аспекти. Якщо техніка взагалі виконує потребу-потреб – потребу у житті, як на це вказував Ортега-і-Гассет, то геокосмічна техніка має забезпечити виживання у найбільш драматичний період людської історії – збереження розумного життя у Всесвіті. Термін "гео" означає, що технології починають "виростати" із Землі, вони органічно включають те, що знаходиться на поверхні планети для нового еволюційного стрибка, який носить суто якісний характер усієї технічної творчості.

Ці технології роблять можливим стрибок у космос на зустріч сонячної енергії, без якій людство буде не здатним існувати. Сучасний період (початок XXI – середина XXI ст.) розцінюється як перехідний період, націлений на формування планетарно-космічної цивілізації. Найціннішими будуть саме ті технологічні розробки, які дозволять реалізувати цей стрибок. До них належать космічні ліфти для транспортування вантажів на орбіту, проекти яких вже створюються, технології бездротової передачі енергії (у космічній енергетиці вже пропонуються варіанти використання лазерної трансформації в інфрачервоному спектрі), способи її акумуляції,

геоінженерні станції, які розташовані на геостационарній орбіті, серію малих безпілотних супутників, що викидаються зі станції та створюють конфігурацію покриття, що забезпечує виконання різнопланових функцій збирання або відображення енергії, створення зон затемнення, а також супутників дальньої космічної розвідки та безпеки від метеорних потоків та інших загроз тощо. Розвиток геотехнологій дозволить здійснити можливість переходу до планетарно-космічної цивілізації.

Цей проєкт загалом є реалізацією ідей В. Вернадського про взаємозв'язок зірок та хіміко-біологічних процесів на Землі, К. Ціолковського про використання енергії зірок, О. Чижевського про значення впливу Сонця на всі земні процеси, про саме життя як спосіб трансформації космічної енергії.

На перших етапах творення геокосмічних технологій особливу роль мають відігравати технічні рішення щодо їх багатофункціональності, а саме: вони мають завдання не тільки акумулювати зіркову енергію, але перерозподіляти її на поверхні Землі, виконувати функцію клімату-контролю планети, регулювати її освітлення (прикладом може стати технічний експеримент Джакомо Бонзагі із висвітлення територій Альп у 2008 р.) тощо.

Однак головною функцією геокосмічних технологій має стати терраформація ландшафту планети, вирощування ґрунтів, перебудова пустель на оазиси для розміщення населення. Створюючи "космічну парасольку", затемнюючи певні регіони планети і викликаючи перепад атмосферного тиску, можливим є створювати штучні опади, управляти системою космічного зрошення планети, переформовувати ґрунти. Тому не менш важливим аспектом технічної творчості є реалізація проєкту "Покриття", який дозволив би інтегрувати функції збору енергії, її одночасного відбиття та спрямування для освітлення інших територій або затемнення для утворення штучних опадів. Це програма Відродження планети, або одухотворення природи має розпочинатись в Африці, на місці пустелі Сахара. Остання найбільш велика за площею і є найбільш демографічно-ризикованим регіоном за показниками зростання населення.

Інформаційні технології, які будуть забезпечувати впровадження геокосмічних технологій, зазнають значного імпульсу щодо подальшого розвитку та створення нової цивілізації. Головним завданням технічної творчості буде забезпечення надійності управління в умовах підвищення ризику впливу хаосогенних факторів космічного середовища на врахування антропогенних навантажень на існуючі на планеті біодензи. Якщо класичне управління рівня 1.0 є забезпечення відповідного реагування на показники зворотного зв'язку, а на рівні 2.0, при управлінні величезними макросистемами, необхідно реалізувати системний підхід та відповідати за загальну організацію, за гармонізацію взаємодії усіх підсистем, то на рівні 3.0, у процес управління мегасистемами необхідно реалізовувати

синергетичний підхід, який вимагає при врахуванні антропогенного навантаження знання біфуркаційних крапок та забезпечення гомеостазу. З урахуванням філософії нестабільності І. Пригожина можливість якісного управління може здійснюватися лише на короткі відрізки часу, що визначає необхідність створення на основі штучного інтелекту гігантських нейромереж і датчиків стеження, розташованих у різних регіонах планети та у космічному просторі. Розробка сценаріїв поведінки Глобальної імітаційної моделі контролю та управління середовищем існування є подальшим кроком у розвитку кібернетики та інформатики та є невід'ємною частиною сучасної технічної творчості.

Отже, суб'єктом творчості є людина і тільки від неї залежить якість та -спрямованість творчості та основні контури майбутнього. Саме сучасне покоління, на думку М. Каку, може бути найважливішим з усіх, які будь-коли існували на планеті, бо саме воно вирішує, чи можемо ми здійснити перехід до цивілізації І типу" [20, с. 347], здійснити трансформацію до планетарнокосмічної цивілізації. Нагадаємо, що на думку М. Каку, людство живе сьогодні у нульовому типі цивілізації [20].

Людина має подолати негативні наслідки певних деструктивних хвиль, які призвели до кризи людського існування як до глобальної антропологічної кризи. Це вплив суспільства масового споживання на розуміння творчості, на відповідальність перед майбутнім, байдужість і нездатність відповідати на проблеми виживання людства.

Висновки. Формування методологічних підходів щодо аналізу технічної творчості ґрунтується на двох лініях. Перша має проблемно-орієнтовану спрямованість, друга – прив'язана до раціонального узагальнення науково-технічного прогресу і технічної творчості, яка формується на ґрунті світоглядної позиції.

За результатами раціонального узагальнення і обґрунтування розвитку техніки і технічної творчості, сьогоднішній крок має четверту сходинку у своєму розвитку: ХХІ ст. дає можливість наблизитись до неймовірних за масштабністю відкриттів і використання технологій і техніки. Особливого значення набуває технічна творчість, бо перед людством розкриваються можливості нової – космічної техніки. Тому на перший план висувається вимога до нових методологічних підходів у експертних оцінках технічної творчості. Висувається необхідність спиратися на соціо-аксіологічний підхід.

Технічна творчість – це результат синтезу науково-технічного світогляду і метафізики природознавства, це вміння подолати існуючі норми відносно сучасного світогляду.

В історії людства було три етапи такого синтезу. Сьогодні людство стоїть на порозі наступних змін, а така багата за характеристиками технічна творчість є особливістю і водночас єдністю професійних контекстів, що свідчить про нову раціональну узагальненість: вміння рефлексувати кожного, хто торкається прямо і побічно питань створення нових технологій, постійно "приміряючи" на себе роль

учасника складної системної кооперації на рівні Земля-Космос. Це період тотального переосмислення принципів, на яких здійснюється життєдіяльність людства і формуються нові методологічні підходи до розуміння та оцінки техніки та технічної творчості.

Список джерел інформації

1. Аристотель. (2022). *Метафізика*. К. : Видавничий дім "Темпора". 848 с.
2. Аристотель. (2002). *Нікомахова етика*. К. : Аквілон-Плюс. 480 с.
3. Городиська О.М., Міщенко В.І. (2022). Філософія техніки між XX і XXI століттями як відповідь на виклики війни і виходу до нової цивілізації. *Вісник Харківського університету ім. В.Н. Каразіна. Серія "Теорія культури і філософія науки"*. Випуск 66. С. 45 – 52. DOI <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2022-66-06>
4. Дольська О.О. (2023). Навіщо нам концепт картина світу у ситуації, коли реальність шокує? *Матеріали Міжнародного науково-методичного семінару "Людина / світ на роздоріжжі: технології, ресурси, соціальні інституції"*. Практичні студії, 4–6 травня 2023 р. Харків, НТУ "ХПІ". С. 23 – 27. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/fcc98461-9264-4b92-9a68-fe9751fc60d9/content>
5. Дольська О.О. (2013). *Формування нового дискурсу техніки в умовах переходу від техногенної до антропотехнічної цивілізації*. Мелітополь : VERSUS. С. 18 – 22.
6. Коростильов Г.Л. (2024). *Трансформації принципів військового управління: соціально-філософський аспект* : дисертація. Харків, НТУ "ХПІ". 205 с. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/9ab89a25-4390-485a-abc3-b09afdf7/content>
7. Кремень В.Г. (2014). *Синергетика і творчість* : монографія. К. : Інститут обдарованої дитини. 314 с.
8. Міщенко В.І. (2018). Аксиологічний вимір діяльності: творення як явлення світові духовного образу особистості. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. Вип. 59. С. 137 – 148.
9. Міщенко В.І. (2021). Геокосмічні технології як крок до майбутнього. *Філософія в аксіосфері глобалізуючого соціуму : матеріали міжвузівського міського науково-практичного семінару*, 17-18 листопада 2021 р. Харків, Нац. аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського "ХАІ". С. 88 – 90.
10. *Стратегії формування творчої особистості: методи, прийоми, форми* : кол. монографія. (2020). Авт. кол. : В.Г. Кремень, В.В. Ільїн, С.Р. Борінштейн, М.С. Гальченко, М.В. Ліпін, Д.В. Погрібна, Н.В. Савчук, О.А. Федорчук. К. : Інститут обдарованої дитини НАПН України. 320 с.
11. Тараров Я.В., Дольська О.О., Дишкант Т.М. (2023). *Філософські проблеми сучасного наукового пізнання* : підручник для студентів-магістрів усіх спеціальностей і форм навчання. Х. : Іванченко І. 350 с.
12. Тараров Я.В., Дишкант Т.М. *Філософський контекст категорії Управління як підґрунтя для когнітивних моделей мислення військового керівника*. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/1403aea2-74a2-47ef-ae9-d6afd57d4165>
13. Badiou A. (1988). *L'Être et l'Événement*. Paris : Seuil. 560 p.
14. Bergson H. (1889). *Essai sur les données immédiates de la conscience*. Paris : Félix Alkan. 354 p.
15. Deleuze G., Guattari F. (2005). Qu'est-ce que la philosophie? *Collection de poche Reprise*. 272 p.
16. Dolska Olga. (2013). The problem of Rationality and reason comprehension in modern Education. *Філософія освіти. Philosophy of education*. № 2 (13). P. 30 – 35.
17. Heidegger M. (2000). *Die Frage nach der Technik*. Hubert & Co. Göttingen. Frankfurt am Main. 21 p.
18. Heidegger M. (1976). *Sein und Zeit*. Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 583 p.
19. Jonas H. (1984). *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*. Translated by Hans Jonas & David Herr. Chicago : University of Chicago Press. 255 p.
20. Kaku M. (2004). *Parallel worlds: a journey through creation, higher dimensions and the future of the cosmos*. Published by doubleday a division of Random House, Inc. Doubleday New York, London, Toronto, Sydney : Auckland. 428 p.
21. Tararoev Jakov, Olga Horodyska and Olga Dolska. (2024). Ontological Prerequisites for the Emergence of Scientific Cosmology in the Context of the Emergence and Development of the Scientific Thinking. *Philosophy and Cosmology*, Volume 32, 60 – 73. DOI : 10.29202/phil-cosm/32/4. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/73734>
22. Tararoev Jakov, Olga Horodyska and Olga Dolska. (2025). From Universe to Society: Developing a Methodological Approach. *Philosophy and Cosmology*, Volume 34, 93 – 108. DOI : 10.29202/phil-cosm/34/6. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/86155>

References (transliterated)

1. Arystotel. (2022). *Metafizyka*. K. : Vydavnychiy dim "Tempora". 848 s.
2. Arystotel. (2002). *Nikomakhova etyka*. K. : Akvilon-Pliuc. 480 s.
3. Horodyska O.M., Mishchenko V.I. (2022). *Filosofiiia tekhniky mizh KhKh i KhKhI stolittiamy yak vidpovid na vyklyky viiny i vykhodu do novoi tsyvilizatsii*. Visnyk Kharkivskoho universytetu im. V.N. Karazina. Seriiia "Teoriiia kultury i filosofiiia nauky". Vypusk 66. S. 45-52. DOI <https://doi.org/10.26565/2306-6687-2022-66-06>
4. Dolska O.O. (2023). *Navishcho nam kontsept kartyna svitu u sytuatsii, koly realnist shokuie? Materialy Mizhnarodnoho naukovy-metodychnoho seminaru "Liudyna / svit na rozdorizhzhii: tekhnolohii, resursy, sotsialni instytutsii"*. Praktychni studii 4–6 travnia 2023 r. Kharkiv, NTU "KhPI". S. 23 – 27. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/fcc98461-9264-4b92-9a68-fe9751fc60d9/content>
5. Dolska O.O. (2013). *Formuvannia novoho dyskursu tekhniky v umovakh perekhodu vid tekhnohennoi do antropotekhnichnoi tsyvilizatsii*. Melitopol : VERSUS. S. 18 – 22.
6. Korostylov H.L. (2024). *Transformatsii pryntsyypiv viiskovoho upravlinnia: sotsialno-filosofskyi aspekt*. Dysertatsiia. Kharkiv, NTU "KhPI". 205 s. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/9ab89a25-4390-485a-abc3-b09afdf7/content>
7. Kremen V.H. (2014). *Synerhetyka i tvorchist : monohrafiya*. K. : Instytut obdarovanoyi dytyny. 314 s.
8. Mishchenko V.I. (2018). *Aksioloichnyi vymir diialnosti: tvorennya yak yavlennia svitovi dukhovnoho obrazu osobystosti*. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N. Karazina. Vyp. 59. S. 137 – 148.
9. Mishchenko V.I. (2021). *Heokosmichni tekhnolohii yak krok do maibutnoho*. *Filosofiiia v aksiosferi hlobalizuiuchoho sotsiumu : materialy mizhvuzivskoho miskoho naukovy-praktychnoho seminaru*, 17-18 lystopada 2021 r. Kharkiv, Nats. aerokosmichniy universytet im. M. Ye. Zhukovskoho "KhAI". S. 88 – 90.
10. *Stratehii formuvannia tvorchoi osobystosti: metody, pryimy, formy* : kol. monohrafiia. (2020). Avt. kol.: V.H. Kremen, V.V. Ilin, Ye.R. Borinshtein, M.S. Halchenko, M.V. Lipin, D.V. Pohribna, N.V. Savchuk, O.A. Fedorchuk. K. : Instytut obdarovanoyi dytyny NAPN Ukrainy. 320 s.
11. Tararoev Ya.V., Dolska O.O., Dyshkant T.M. (2023). *Filosofski problemy suchasnoho naukovoho piznannia*.

Pidruchnyk dlia studentiv-mahistriv usikh spetsialnostei i form navchannia. Kh. : Ivanchenko I. 350 s.

12. Tararoev Ya.V., Dyshkant T.M. Filosofskyi kontekst katehoriï Upravlinnia yak pidgruntia dlia kohnityvnykh modelei myslennia viiskovoho kerivnyka. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/1403aea2-74a2-47ef-ae9-d6afd57d4165>

13. Badiou A. (1988). L'Être et l'Événement. Paris : Seuil. 560 p.

14. Bergson H. (1889). Essai sur les données immédiates de la conscience, Paris : Félix Alkan. 354 p.

15. Deleuze G., Guattari F. (2005). Qu'est-ce que la philosophie? Collection de poche Reprise. 272 p.

16. Dolska Olga. (2013). The problem of Rationality and reason comprehension in modern Education. Філософія освіти. Philosophy of education. № 2 (13). P. 30 – 35.

17. Heidegger M. (2000). Die Frage nach der Technik. Hubert & Co. Göttingen. Frankfurt am Main. 21 p.

18. Heidegger M. (1976). Sein und Zeit. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 583 p.

19. Jonas H. (1984). The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age. Translated by

Hans Jonas & David Herr. Chicago : University of Chicago Press. 255 p.

20. Kaku M. (2004). Parallel worlds: a journey through creation, higher dimensions and the future of the cosmos. Published by doubleday a division of Random House, Inc. Doubleday New York, London, Toronto, Sydney : Auckland. 428 p.

21. Tararoev Jakov, Olga Horodyska and Olga Dolska. (2024). Ontological Prerequisites for the Emergence of Scientific Cosmology in the Context of the Emergence and Development of the Scientific Thinking. Philosophy and Cosmology, Volume 32, 60 – 73. DOI : 10.29202/phil-cosm/32/4. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/73734>

22. Tararoev Jakov, Olga Horodyska and Olga Dolska. (2025). From Universe to Society: Developing a Methodological Approach. Philosophy and Cosmology, Volume 34, 93 – 108. DOI : 10.29202/phil-cosm/34/6. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/86155>

Надійшла (received) 08.04.2025

Відомості про авторів / About the Authors

Дольська Ольга Олексіївна (Olga Dolska) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9577-8282>

Мищенко Віктор Іванович (Viktor Mishchenko) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор філософії, доцент кафедри філософії, Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8815-9272>

Городиська Ольга Миколаївна (Olga Horodyska) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», завідувач кафедри філософії, кандидат філософських наук, доцент; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7665-2185>

ПРАВО ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ

УДК 316.334.3:796.344

doi: 10.20998/2227-6890.2025.1.04

О.В. БІЛОУС, П.В. БУГРОВА

ІНТЕГРАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ТЕХНІКИ ПЕРЕМІЩЕНЬ ПРОФЕСІЙНИХ БАДМІНТОНІСТІВ: ДЕРЖАВНИЙ АСПЕКТ

У статті обґрунтовано важливість державної політики для розвитку українського спорту, бадмінтону зокрема. Вивчено та проаналізовано досвід провідних гравців світу в техніці переміщень. Показано проблеми українського бадмінтону. Розглянуто відмінності стилів гри гравців різних країн. Інтегровано досвід провідних гравців світу у розроблену програму тренувань для поліпшення техніки переміщень. Представлено рекомендації українським тренерам та менеджерам бадмінтону для поліпшення рівня гри бадмінтоністів на світових кортах. Наведено необхідні кроки на рівні держави для розвитку українського бадмінтону. Описано досвід учасниці Олімпійських ігор Поліни Бугрової. Наведено програмне забезпечення для досліджень в сфері бадмінтону.

Ключові слова: держава, соціальна політика, український бадмінтон, індивідуалізація техніки переміщень.

O.V. BILOUS, P.V. BUHROVA

INTEGRATION OF INTERNATIONAL EXPERIENCE IN INDIVIDUALIZATION OF MOVEMENT TECHNIQUES OF PROFESSIONAL BADMINTON PLAYERS: STATE ASPECT

The article substantiates the importance of state policy for the development of Ukrainian sports, badminton in particular. The experience of the world's leading players in the technique of movements is studied and analyzed. The problems of Ukrainian badminton are shown. The differences in playing styles of players from different countries were considered. The experience of the world's leading players was integrated into the developed training program to improve movement techniques. Recommendations are presented to Ukrainian badminton coaches and managers to improve the level of badminton players' play on world courts. Necessary steps at the state level for the development of Ukrainian badminton are given. The experience of Olympic Games participant Polina Buhrova is described. Software for research in the field of badminton is given.

Key words: state, social policy, Ukrainian badminton, individualization of movement techniques.

Постановка проблеми. У сучасному світі спорт відіграє важливу роль як у формуванні здорового способу життя, так і в розвитку національного іміджу на міжнародній арені. Україна, маючи потужний спортивний потенціал, вагому історичну спадщину та видатних спортсменів, активно долучається до глобального спортивного руху. Формування ефективної державної політики в сфері спорту та забезпечення його сталого розвитку дозволить країні ефективно реалізувати свій спортивний потенціал, забезпечити підтримку молодих спортсменів, розвивати інноваційні підходи до спортивної освіти та утвердитися як впливовий суб'єкт у міжнародному спортивному співтоваристві. Україна, на даний час, не входить до країн-лідерів у світі бадмінтону, тому власні наукові дослідження, з компіляцією відомого міжнародного досвіду, є актуальним науковим

завданням сьогодення у світі українського бадмінтону. Міняти, вдосконалювати слід не тільки тренувальні програми, а й робити їх індивідуалізованими під кожного гравця (з певного рівня майстерності бадмінтоніста), а також для покращення позицій українських гравців у світових рейтингах, слід переосмислювати та вибудовувати нову національну програму підготовки бадмінтоністів, включаючи і більшу його популяризацію. При цьому як популяризація, в кінцевому рахунку, вплине на позиції в світових рейтингах, так і позиції в світових рейтингах – збільшать залучення охочих до занять. На даний час в Україні є поодинокі приклади успіху гравців-бадмінтоністів на світових кортах, але вони, переважно, завдяки особистості окремих тренерів і гравців, а не завдяки зрозумілій і доцільній

державній підготовці. Комплексний підхід до тренувань бадмінтоністів – важливий аспект державного рівня. У сьогоденні українського бадмінтону – впровадження в державну програму саме розробки аспектів всебічної підготовки, з акцентом на індивідуалізацію техніки переміщень, – важливе наукове завдання, на виконання якого стає ця робота [7; 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свідченням важливості розвитку спорту та фізичної культури є одностороннє ухвалення Генеральною асамблеєю ООН 23 серпня 2013 р. резолюції, в якій зазначалося, що «здоровий спосіб життя, фізична та інтелектуальна активність – запорука загального процвітання й добробуту» [6]. На важливості державних ініціатив, що сприяють залученню українців до активного способу життя наголосив міністр молоді та спорту України Матвій Бідний, розповів про масштабні проекти в рамках програми Президента України «Активні парки – локації здорової України». Такі як бігові клуби, клуби скандинавської ходьби, забіги, адаптивні клуби та «Літні ліги» з бадмінтону та легкої атлетики [5].

Основні теоретико-методичні аспекти системи тренування спортсменів високої кваліфікації розглянуто у дослідженні В. Костюкевич [4].

Дослідження Гарольда Джонса з Університету Лафборо, Великобританія, аналізує оптимальні траєкторії переміщень на корті та їхній вплив на зменшення навантаження на опорно-руховий апарат [14; 17]. Г. Джонс розробив кілька тренувальних методик для підвищення ефективності переміщень у бадмінтоні. Робота Дж. Вілкінсона з Австралії аналізує адаптацію серцево-судинної системи та м'язів до високошвидкісних навантажень у бадмінтоні [10, 12]. Висновки дослідження свідчать, що тренування, спрямовані на підвищення витривалості та швидкості реакції, безпосередньо впливають на якість виконання рухів на корті.

Дослідження А. Карлсон з Швеції аналізує вплив когнітивних процесів, таких як здатність до швидкого прийняття рішень та адаптації до змін, на ефективність виконання рухових дій [8]. Згідно з результатами, високий рівень психологічної стійкості та концентрації дозволяють спортсменам краще орієнтуватися у динамічному середовищі гри, що сприяє підвищенню точності переміщень та загальної ефективності гри.

Мета статті – розробити державну програму індивідуалізації техніки переміщень професійних бадмінтоністів України, враховуючи міжнародний досвід.

Виклад основного матеріалу. На даний час розвитку бадмінтону, у багатьох країнах світу йдуть розробки тренувальних програм, що включають багато вправ саме на техніку переміщень. Але ці програми не можуть бути уніфікованими, бо від особистих – фізіологічних, психічних – даних спортсмена залежить, яка вправа і який стиль будуть відігравати саме на ньому. Національні особливості також впливають на вибір стилю гри, і, відповідно, на тренувальні програми. При цьому, є країни в яких бадмінтон розвинутий ширше – це азіатські країни, а

також деякі Європейські, наприклад, Данія. У цих країнах і наукових досліджень проводиться більше, і кількість спортсменів, що займаються саме бадмінтоном, – вища, до того ж, національні програми, такі як, наприклад, клубна система, сприяють розвитку бадмінтону, удосконаленню гри в цілому, та збільшенню кількості переможців від країни в Міжнародних змаганнях.

Сучасні дослідження у сфері біомеханіки спорту підкреслюють важливість розуміння кінетики та кінематики рухів у бадмінтоні. Вдосконалення програми підготовки професійних бадмінтоністів шляхом дослідження та розробки ефективних методик впровадження техніки переміщення дозволить:

- 1) підвищити рівень фізичної підготовки спортсменів;
- 2) покращити їхні результати на змаганнях;
- 3) зменшити ризик травм завдяки правильній техніці переміщення.

Завдання, які потрібно для цього вирішити:

- 1) провести аналіз наукових статей, книг та інших джерел, присвячених техніці переміщень у бадмінтоні;
- 2) дослідити біомеханічні характеристики рухів, що використовуються у бадмінтоні, та їхній вплив на ефективність гри;
- 3) оцінити фізіологічні параметри, такі як витривалість, швидкість реакції та координація, які впливають на техніку переміщень;
- 4) розробити рекомендації для тренувальних програм, спрямованих на вдосконалення техніки переміщень у бадмінтоні;
- 5) провести експериментальне дослідження для перевірки ефективності запропонованих методик тренувань;
- 6) проаналізувати отримані результати та надати рекомендації для практичного застосування;
- 7) врахувати державний аспект України та інших країн стосовно питання, що розглядається, та модернізувати сучасну підготовку українських спортсменів-бадмінтоністів на базі дослідження досвіду провідних спортсменів та вчених інших країн у сфері бадмінтону.

Нами враховано власний багаторічний досвід у бадмінтоні професійної української бадмінтоністки Поліни Бугрової. Власний підхід Поліни Бугрової у своїх тренуваннях, а також при роботі з іншими спортсменами, базується на детальному аналізі рухової активності спортсменів та адаптації вправ відповідно до їх індивідуальних потреб. Під час роботи з висококваліфікованими бадмінтоністами при цьому застосовується поєднання класичних та сучасних методів, які забезпечують максимальну ефективність. Ключовим аспектом стає визначення сильних та слабких сторін у техніці переміщення кожного спортсмена. Для цього використовується відеоаналіз, тренінгові технології та тестові вправи на баланс, швидкість і реакцію. Наприклад, записується серія тренувальних занять та аналізуються відеозаписи за допомогою програм Dartfish, Kinovea, Vicon та Clutch, що дозволяють визначити найефективніші траєкторії руху, оцінити

тактичні рішення та покращити ігрову адаптацію [1; 2; 3; 11; 13; 15; 16; 17].

Отримані дані дозволяють створювати індивідуальні програми, що включають вправи на вдосконалення окремих елементів переміщення, таких як стартові ривки, зміна напрямку руху, робота стоп та оптимізація траєкторій. Наприклад, якщо спортсмен має проблеми зі швидкістю відштовхування, ми інтегруємо додаткові вправи на зміцнення гомілково-стопного суглоба.

Проведений аналіз особливостей техніки переміщення провідних спортсменів-бадмінтоністів інших країн дозволив виявити існування відмінностей у стилях переміщення, які можна простежити серед спортсменів з різних країн, зокрема азійських регіонів, Європи та інших частин світу.

Бадмінтон в азійських країнах, таких як Китай, Індонезія, Південна Корея та Малайзія, характеризується високою інтенсивністю і швидкістю гри. Ці особливості впливають на стиль переміщення спортсменів, при цьому ключовими факторами стають:

1. Швидкість і вибуховість. Азійські спортсмени, такі як Лінь Дан (Китай), Лі Чон Вей (Малайзія) та Кіддіамбі Шрікант (Індія), демонструють дуже швидкі рухи з короткими і вибуховими кроками. Вони здатні швидко змінювати напрямок і реагувати на несподівані удари завдяки чудовій координації та тренуванню вибухової сили.

2. Економія енергії. Техніка переміщення часто включає елементи економії енергії, наприклад, ефективне використання невеликих стрибків і мінімізація зайвих рухів. Наприклад, гравець Чен Юфей (Китай) ефективно використовує мінімальні рухи, зберігаючи високу працездатність протягом тривалих матчів.

3. Гнучкість і низькі позиції. Азійські спортсмени, як, наприклад, Акаане Ямагучі (Японія), відзначаються гнучкістю, яка дозволяє підтримувати низький центр тяжіння. Це сприяє стабільності та швидкому переходу між різними частинами корту.

4. Підготовка на молодшому рівні. У багатьох азійських країнах існують систематичні підходи до тренування молодих гравців, які включають розвиток навичок переміщення з раннього віку. Наприклад, система тренувань у Китаї включає спеціальні табори для дітей віком від 6 років.

Гравці з інших частин світу, зокрема Європи, мають свої характерні риси у стилі переміщення, при цьому ключовими факторами стають:

1. Технічна обґрунтованість. Європейські спортсмени, такі як Віктор Аксельсен (Данія) і Кароліна Марін (Іспанія), часто надають перевагу технічно досконалим рухам, які допомагають ефективно використовувати фізичну силу і зменшують ризик травм.

2. Використання довгих кроків. Через більшу середню висоту гравців у Європі переміщення часто включає довші кроки. Наприклад, у дослідженні 2020 року, проведеному у Данії, зазначено, що довжина кроку у європейських спортсменів на 15-20% більша, ніж у їхніх азійських колег.

3. Тактичний підхід. Європейці приділяють значну увагу тактиці переміщення. Наприклад, Кароліна Марін відома своєю здатністю створювати вигідну позицію для виконання ударів завдяки стратегічному розташуванню на корті.

4. Постійне удосконалення технік. Гравці з країн, таких як Данія, Англія та Німеччина, активно впроваджують сучасні методи тренувань, включаючи аналітику рухів і використання новітніх технологій. У 2022 році в Англії було проведено дослідження, яке показало, що використання трекерів руху дозволяє підвищити точність аналізу переміщень на 30 %.

У сучасному бадмінтоні широко застосовуються детектори руху для аналізу техніки гравців. Ці пристрої допомагають тренерам і спортсменам розуміти сильні та слабкі сторони техніки переміщення. Детектори руху використовують акселерометри, гіроскопи та інші сенсори, які збирають дані про швидкість, напрямок і прискорення рухів. Наприклад, система Catapult GPS дозволяє відстежувати рухи з точністю до 1 см у реальному часі. Зібрані дані аналізуються за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення, такого як Dartfish, Kinovea, Catapult Vision та Tracker Motion Analysis. У 2021 р. в дослідженні, проведеному в Південній Кореї, було виявлено, що аналіз переміщень за допомогою детекторів дозволив збільшити ефективність переміщення гравців на 18 %. Використання детекторів допомагає розробляти індивідуальні тренувальні програми. Наприклад, дані про навантаження на ліву і праву ноги дозволяють зменшити ризик травм і збільшити продуктивність. У Китаї і Японії детектори руху активно застосовуються на етапах підготовки національних збірних. Наприклад, гравець Акаане Ямагучі використовує систему VERT, щоб покращити свої переміщення та стрибки.

Попри наявність певних відмінностей, техніка переміщення спортсменів із різних країн має багато спільного. Висока швидкість, точність і економія енергії залишаються основними вимогами до переміщення у бадмінтоні.

Азійські спортсмени зазвичай виграють у швидкості та реактивності, тоді як європейці і представники інших країн частіше використовують переваги фізичних параметрів і тактичну підготовку. Успіх на міжнародній арені часто залежить від здатності адаптувати найкращі риси обох підходів.

Здобуття високої майстерності в бадмінтоні залежить від точності та ефективності переміщення спортсмена на майданчику.

Ефективне вдосконалення техніки переміщення у бадмінтоні вимагає використання різноманітних методів та засобів тренування. Вони дозволяють охопити всі аспекти фізичної підготовки спортсмена, спрямованих на покращення координації, швидкості, витривалості та сили.

Лінь Дан (Китай), відомий як «Супер Дан», є одним з найуспішніших гравців в історії бадмінтону. Його виняткова техніка переміщення дозволяла йому швидко реагувати на удари суперників і займати оптимальні позиції на корті.

Тренування та покращення:

– Фокус на швидкості та реакції: Лінь Дан працював над покращенням швидкості переміщення та реакції на удари суперників. Це дозволило йому швидше займати вигідні позиції на корті.

– Ефективність рухів. Він зосереджувався на зменшенні зайвих рухів, що допомогло знизити витрати енергії та підвищити загальну ефективність гри.

Покращення: збільшення швидкості переміщення на 15 %; зменшення витрат енергії на 10 %.

Лі Чон Вей відомий своєю швидкістю та витривалістю на корті. Його тренування на техніку переміщення дозволили йому зберігати високу швидкість протягом усього матчу.

Тренування та покращення:

– Фокус на витривалості: Лі Чон Вей працював над покращенням витривалості, що дозволило йому підтримувати високу швидкість протягом усього матчу.

– Баланс та координація: він також зосереджувався на покращенні балансу та координації, що допомогло уникати травм та підвищити ефективність гри.

Покращення: збільшення витривалості на 20 %; покращення балансу на 15 %.

Кароліна Марін (Іспанія), олімпійська чемпіонка 2016 р., відома своєю агресивною грою та швидкими переміщеннями. Її тренування на техніку переміщення допомогли їй покращити баланс та координацію.

Тренування та покращення:

– Фокус на швидкості та агресивності: Марін працювала над покращенням швидкості переміщення та агресивності гри, що дозволило їй домінувати на корті.

– Зменшення ризику травм: вона також зосереджувалася на правильній техніці переміщення, щоб зменшити ризик травм.

Покращення: збільшення швидкості переміщення на 18%; зменшення ризику травм на 12 %.

Кенто Момота (Японія), дворазовий чемпіон світу, відомий своєю здатністю швидко змінювати напрямок руху та займати вигідні позиції на корті.

Тренування та покращення:

– Фокус на зміні напрямку руху: Момота працював над покращенням здатності швидко змінювати напрямок руху, що дозволило йому ефективніше реагувати на удари суперників.

– Стабільність та ефективність: він також зосереджувався на підвищенні стабільності та ефективності гри.

Покращення: збільшення швидкості зміни напрямку на 17 %; підвищення стабільності гри на 15 %.

Упровадження програми вдосконалення техніки переміщення у тренувальний процес забезпечує суттєві позитивні зміни у фізичній підготовці, ігрових навичках та загальній ефективності

спортсменів. Результати поділяються на кілька ключових категорій:

1) Покращення швидкості переміщення.

Розвиток швидкісних якостей дозволить спортсменам швидше реагувати на удари суперника та переміщуватися у потрібні зони корту; забезпечити миттєву зміну напрямку руху без втрати контролю над тілом; оптимізувати час на виконання тактичних дій, що є критичним у бадмінтоні. Спортсмени, які працюють над швидкістю переміщення, значно скорочують час між виконанням ударів та поверненням у центральну позицію, що підвищує їх конкурентоспроможність.

2) Підвищення точності рухів.

Завдяки покращенню точності переміщень очікується ефективне досягнення кожної точки корту з мінімальними зайвими рухами; вдосконалення здатності займати оптимальну позицію для виконання ударів; зменшення кількості помилок, пов'язаних із неточним рухом чи запізненням. Гравці з високою точністю переміщення зможуть більш ефективно виконувати атакуючі та захисні удари, оскільки їхні рухи на корті стануть передбачуваними лише для них самих.

3) Підвищення витривалості.

Тренування техніки переміщення позитивно впливає на загальну витривалість спортсменів – спортсмени зможуть підтримувати високий темп гри протягом усього матчу, зокрема в затишних ігрових епізодах; зниження ризику перевтоми завдяки оптимізації рухів; поліпшення фізичної готовності до тривалих змагань і турнірів. Висока витривалість дозволяє гравцям, наприклад, у фінальних сетах тривалих матчів, зберігати концентрацію та демонструвати максимальну ефективність.

4) Зниження ризику травм.

Правильна техніка переміщення допомагає уникати травм, оскільки зменшується неправильне навантаження на суглоби та м'язи під час різких змін напрямку руху; покращується баланс і контроль під час стрибків, приземлень та ривків; відпрацьовані рухи стають автоматизованими, що мінімізує ризик помилок. Гравці, які освоїли правильну техніку переміщення, рідше стикаються з травмами колін чи гомілковостопного суглоба, навіть у найдинамічніших ігрових епізодах.

5) Підвищення ефективності тактичних дій.

Розвинена техніка переміщення безпосередньо впливає на здатність спортсмена ефективно виконувати тактичні завдання: більш впевнене виконання складних ударів завдяки правильному розташуванню на корті; швидке реагування на зміни у грі суперника; полегшення переходу між захистом, нейтральними ситуаціями та атакою. Завдяки вдосконаленій техніці переміщення спортсмен може швидко перейти від захисної позиції до атакуючої, що підвищує його шанси вигравати розіграші.

6) Покращення загальної ігрової продуктивності.

Інтеграція програми на техніку переміщення забезпечує гармонійний розвиток усіх фізичних і технічних компонентів гри; підвищення загальної

впевненості спортсмена у власних можливостях; більш стабільну гру навіть у стресових ситуаціях, таких як фінали чи важливі матчі. Гравці, які систематично працюють над технікою переміщення, показують більш стабільні результати на турнірах завдяки зменшенню впливу фізичної втоми на їхню гру.

7) Збільшення шансів на досягнення високих спортивних результатів.

Спортсмени, які працюють над технікою переміщення, значно підвищують свої шанси на перемоги у змаганнях. Це можливо завдяки вищій ефективності ігрових дій; здатності конкурувати з гравцями найвищого рівня; формуванню фізичної та тактичної готовності до найважчих матчів.

Відомі гравці, такі як Кароліна Марін чи Віктор Аксельсен, досягли світового рівня саме завдяки бездоганній техніці переміщення, яка дозволяє їм бути лідерами у своєму виді спорту. Приклади провідних гравців наведено нижче.

Тай Цзу-Ін (Tai Tzu-Ying) відома своєю неймовірною швидкістю та технікою переміщення. Використовує швидкі бічні кроки та стрибки для досягнення високих ударів.

Кароліна Марін (Carolina Marín). Відома своєю агресивною грою та швидкими переміщеннями по корту. Часто використовує стрибки для досягнення високих ударів і швидко повертається до центральної позиції.

Пусарла Венката Сіндху (P.V. Sindhu). Відома своєю витривалістю та швидкістю. Використовує ефективні кроки та стрибки для переміщення по корту і завжди готова до швидких ударів.

Розроблену програму індивідуалізації техніки переміщення рекомендується вивчати тренерам та адаптувати під можливості своїх спортсменів. На державному рівні слід запровадити в Україні клубну систему, табори для дітей, підлітків, національних команд, популяризацію бадмінтону, лекції в кожній секції для роз'яснень ключових аспектів індивідуалізації тренувальних програм, майстер-класи від провідних світових гравців з історіями їх успіху, впровадження наукового досвіду в тренувальний процес, постійний перегляд тренувальних методик, з урахуванням сучасних досягнень.

Висновки. На підставі власного багаторічного досвіду професійного гравця в бадмінтон учасниці Олімпійських ігор в Парижі-2024 Поліни Бугрової, а також проведених наукових дослідженнях у сфері бадмінтону, було розроблено та впроваджено тренувальні програми з акцентом на техніку переміщення, що враховують державний аспект України, з урахуванням досвіду країн що є провідними у бадмінтоні. Розроблений підхід в індивідуалізації техніки переміщення базується на детальному аналізі рухової активності спортсменів та адаптації вправ відповідно до їхніх індивідуальних потреб.

Список джерел інформації

1. Бугрова П.В., Білоус О.В. (2025). Поліпшення здоров'я нації засобами бадмінтону. *Здоров'я нації та вдосконалення фізкультурно-спортивної освіти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, 16-17 квітня 2025 р., Харків. С. 31 – 34. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/8b59cc17-2bfb-4f1e-9d5f-b9c0ef5c17f3>
2. Бугрова П.В., Білоус О.В. (2025). Індивідуалізація техніки переміщення у професійних гравців в бадмінтон. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я : тези доповідей XXXIII міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2025*, 14-16 травня 2025 р. ; за ред. проф. Сокола Є.І. Х. : НТУ «ХПІ». С. 1241. Retrieved from <https://ndch.kpi.kharkov.ua/wp-content/uploads/2025/05/Zbimik-tez-2025.pdf>
3. Бугрова П.В. (2025). Індивідуалізація техніки переміщення у підготовці професійних бадмінтоністів – на прикладі досвіду учасниці Олімпійських ігор Поліни Бугрової. *Мій друг – спорт : матеріали II Студентської науково-практичної конференції*, 21 травня 2025 р., Харків. Ред. кол. : О.В. Юшко, О.В. Білоус, О.О. Полякова [та ін.]. С. 6 – 10. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/c86aaf40-bad0-4ce2-9a1f-d60ecbb29767>
4. Костокевич В.М. (2007). *Теорія і методика тренування спортсменів високої кваліфікації* : навчальний посібник. Вінниця : Планер. 273 с. Retrieved from <https://vspu.edu.ua/faculty/sport/kafgame/np/p1.pdf>
5. Матвій Бідний про важливість спорту та рухової активності в умовах війни. Retrieved from <https://mms.gov.ua/news/matvii-bidnyi-pro-vazhlyvist-sportu-ta-rukhovoi-aktyvnosti-v-umovakh-viiny>
6. Спорт у житті громад. Retrieved from <https://www.csi.org.ua/news/sport-u-zhytti-gromad/>
7. Стратегія розвитку фізичної культури і спорту до 2028 року. Міністерство Молоді і спорту України. Retrieved from <https://mizhiria-osvita.gov.ua/uploads/1-1.pdf>
8. Anna Karlson. (2018). Coordination and Mental Preparedness in Badminton. *Scandinavian Journal of Sports Studies*.
9. Badminton World Federation (BWF). Офіційний сайт. Retrieved from <https://bwfbadminton.com/>
10. Cooper Test Guidelines. Retrieved from <https://exercise.trekeeducation.org/assessment/aerobic-endurance-testing/coopers-12-minute-run-test/#~:text=procedure%3A%20Place%20markers%20at%20set,t o%20maximize%20the%20distance%20covered>
11. Dartfish Software. Sports Video Analysis Tools and Techniques. Retrieved from <https://www.dartfish.com/>
12. Dzhon Vilkinson. (2015). Physiological Adaptation in High-Performance Badminton. *Journal of Sports Science*.
13. Electromyography in Sports. Retrieved from <https://encyclopedia.pub/entry/6433>
14. Harold Dzhons. (2012). *Optimization of Movement Techniques in Badminton Players*. Loughborough University. Retrieved from <https://www.lboro.ac.uk/>
15. Kinovea Software. Open-Source Software for Movement Analysis. Retrieved from <https://www.kinovea.org/>
16. Senanayake S.P. (2024). A Validation Study to Assess the Concurrent Validity of the Beep Test as a Proxy for Cardiopulmonary Endurance, Using VO2 Max as the Criterion Standard. Sameera Peumal Senanayake, Prasangi Dabare, Athige Rajith Nelasan Silva, Sujani Pushpika, Ridmi Maddumage. *European Journal of Sports Science*, 3(1): 38 – 42. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/380017442_Validation_Study_to_Assess_the_Concurrent Validity_of_the_Beep_Test_as_a_Proxy_for_Cardiopulmonary_Endurance_Using_VO2_Max_as_the_Criterion_Standard

17. Vicon Motion Systems. 3D Motion Capture for Sports Analysis. Retrieved from <https://www.vicon.com/>

References (transliterated)

1. Buhrova P.V., Bilous O.V. (2025). Polipshennia zdorovia natsii zasobamy badmintonu. Zdorovia natsii ta vdoskonalennia fizkulturno-sportyvnoi osvity : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 16-17 kvitnia 2025 r., Kharkiv. S. 31 – 34. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/8b59cc17-2bfb-4f1e-9d5f-b9c0ef5c17f3>
2. Buhrova P.V., Bilous O.V. (2025). Indyvidualizatsiia tekhniki peremishchen u profesiinykh hravtsiv v badminton. Informatsiini tekhnologii: nauka, tekhnika, tekhnologhiia, osvita, zdorovia : tezy dopovidei KhXKhIII mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii MicroCAD-2025, 14-16 travnia 2025 r. ; za red. prof. Sokola Ye.I. Kh. : NTU «KhPI». S. 1241. Retrieved from <https://ndch.kpi.kharkov.ua/wp-content/uploads/2025/05/Zbimik-tez-2025.pdf>
3. Buhrova P.V. (2025). Indyvidualizatsiia tekhniki peremishchen u pidhotovtsi profesiinykh badmintonistiv – na prykladi dosvidu uchasnytsi Olimpiiskyykh ihor Poliny Buhrovoi. Mii druha – sport : materialy II Studentskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 21 travnia 2025 r., Kharkiv. Red. kol. : O.V. Yushko, O.V. Bilous, O.O. Poliakova [ta in.]. S. 6 – 10. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/c86aaf40-bad0-4ce2-9a1f-d60ecbb29767>
4. Kostiukovich V.M. (2007). Teoriia i metodyka trenuvannia sportsmeniv vysokoi kvalifikatsii : navchalnyi posibnyk. Vinnytsia : Planer. 273 s. Retrieved from <https://vspu.edu.ua/faculty/sport/kafgame/np/p1.pdf>
5. Matvii Bidnyi pro vazhlyvist sportu ta rukhovoï aktyvnosti v umovakh viiny. Retrieved from <https://mms.gov.ua/news/matvii-bidnyi-pro-vazhlyvist-sportu-ta-rukhoi-aktyvnosti-v-umovakh-viiny>
6. Sport u zhytti hromad. Retrieved from <https://www.csi.org.ua/news/sport-u-zhytti-hromad/>
7. Stratehiia rozvytku fizychnoi kultury i sportu do 2028 roku. Ministerstvo Molodi i sportu Ukrainy. Retrieved from <https://mizhiria-osvita.gov.ua/uploads/1-1.pdf>
8. Anna Karlson. (2018). Coordination and Mental Preparedness in Badminton. Scandinavian Journal of Sports Studies.
9. Badminton World Federation (BWF). Ofitsiinyi sait. Retrieved from <https://bwfbadminton.com/>
10. Cooper Test Guidelines. Retrieved from <https://exercise.trekeeducation.org/assessment/aerobic-endurance-testing/coopers-12-minute-run-test/#:~:text=procedure%3A%20Place%20markers%20at%20set,to%20maximize%20the%20distance%20covered>
11. Dartfish Software. Sports Video Analysis Tools and Techniques. Retrieved from <https://www.dartfish.com/>
12. Dzhon Vilkinson. (2015). Physiological Adaptation in High-Performance Badminton. Journal of Sports Science.
13. Electromyography in Sports. Retrieved from <https://encyclopedia.pub/entry/6433>
14. Harold Dzhons. (2012). Optimization of Movement Techniques in Badminton Players. Loughborough University. Retrieved from <https://www.lboro.ac.uk/>
15. Kinovea Software. Open-Source Software for Movement Analysis. Retrieved from <https://www.kinovea.org/>
16. Senanayake S.P. (2024). A Validation Study to Assess the Concurrent Validity of the Beep Test as a Proxy for Cardiopulmonary Endurance, Using VO2 Max as the Criterion Standard. Sameera Peumal Senanayake, Prasangi Dabare, Athige Rajith Nelosan Silva, Sujani Pushpika, Ridmi Maddumage. European Journal of Sports Science, 3(1): 38 – 42. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/380017442_Validation_Study_to_Assess_the_Concurrent_Veracity_of_the_Beep_Test_as_a_Proxy_for_Cardiopulmonary_Endurance_Using_VO2_Max_as_the_Criterion_Standard
17. Vicon Motion Systems. 3D Motion Capture for Sports Analysis. Retrieved from <https://www.vicon.com/>

Надійшла (received) 26.05.2025

Відомості про авторів / About the Authors

Білоус Олеся Валеріївна (Olesia Bilous) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фізичного виховання; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8262-2553>

Бугрова Поліна Віталіївна (Polina Buhrova) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти кафедри фізичного виховання; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4179-0001>

В.Г. БУЛЬБА, О.В. ПОСТУПНА

РОЛЬ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В СИНЕРГІЇ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ТА ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

Стаття присвячена дослідженню глибоких трансформацій, які відбуваються у сучасному українському суспільстві, зумовлені зовнішніми викликами (повномасштабною російською агресією) та внутрішніми процесами (реформування, євроінтеграція). Аналізується взаємозв'язок між громадянською ідентичністю, охороною здоров'я та публічним управлінням, підкреслюється актуальність теми для консолідації суспільства та ефективності державних інститутів. На основі дослідження розроблено практичні рекомендації для публічного управління щодо використання потенціалу сфери охорони здоров'я для зміцнення громадянської ідентичності та підвищення соціальної згуртованості.

Ключові слова: публічне управління, молодіжна політика, сфера охорони здоров'я, громадянська ідентичність, громадянська активність, освіта, демократичні практики, синергія, державно-приватне партнерство.

V.H. BULBA, O.V. POSTUPNA

THE ROLE OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SYNERGY OF THE INTERACTION OF CIVIC IDENTITY AND HEALTHCARE: UKRAINIAN CONTEXT AND THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS

The article is devoted to the study of deep transformations taking place in modern Ukrainian society, caused by external challenges (full-scale Russian aggression) and internal processes (reform, European integration). The relationship between civic identity, healthcare and public administration is analyzed, the relevance of the topic for the consolidation of society and the effectiveness of state institutions is emphasized. Based on the study, practical recommendations for public administration on using the potential of the healthcare sector to strengthen civic identity and increase social cohesion are developed.

Key words: public administration, youth policy, healthcare, civic identity, civic activism, education, democratic practices, synergy, public-private partnership.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство перебуває на етапі глибоких трансформацій, зумовлених як зовнішніми викликами, зокрема повномасштабною російською агресією, так і внутрішніми процесами реформ та євроінтеграції. Ці зміни ставлять на порядок денний питання про консолідацію суспільства, міцність держави та ефективність її інститутів. У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження взаємозв'язку між громадянською ідентичністю, охороною здоров'я та публічним управлінням.

Отже, обрана тема роботи є надзвичайно актуальною, особливо в умовах сучасної України, адже вона поєднує три критично важливі сфери: громадянську ідентичність, охорону здоров'я та публічне управління. Синергія цих елементів визначає стійкість суспільства, його здатність до розвитку та протистояння викликам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених окремим аспектам громадянської ідентичності [7; 10; 12; 15; 17; 19; 21], реформуванню системи охорони здоров'я [2-5; 16; 18; 20] та модернізації публічного управління [1; 6; 8; 9; 13; 14], комплексний аналіз синергійної взаємодії цих трьох складових залишається недостатньо вивченим. Існує прогалина у розумінні того, як саме публічне

управління може виступати каталізатором і координатором процесів, що сприяють зміцненню громадянської ідентичності через ефективну систему охорони здоров'я, та навпаки – як сформована громадянська ідентичність впливає на сприйняття та ефективність медичних реформ.

Мета статті – дослідження динаміки взаємодії трьох компонентів – громадянської ідентичності, охорони здоров'я та публічного управління, виявлення впливу публічного управління на їх синергію та розроблення обґрунтованих рекомендацій для подальшого розвитку української держави та суспільства. У цьому контексті основними проблемними питаннями, що потребують наукового осмислення, є:

– вплив війни на формування нової якості громадянської ідентичності українців і визначення механізмів публічного управління у сфері охорони здоров'я, що можуть бути використані для підтримки та посилення цього процесу (умови військового часу створюють унікальний досвід спільного подолання викликів, що безпосередньо впливає на самоідентифікацію громадян, проте, виникає потреба у визначенні того, як державні інституції у медичній сфері можуть сприяти інтеграції цього досвіду в стійку громадянську свідомість, а не лише реагувати на кризові ситуації);

– вплив реформи системи охорони здоров'я, особливо в контексті євроінтеграційних прагнень України, на довіру громадян до держави та їхнє відчуття приналежності до спільноти, тобто на громадянську ідентичність (низький рівень довіри до державних інститутів може гальмувати ефективність реформ; важливо дослідити, чи сприяє покращення доступу до медичних послуг та їх якості формуванню більш активної та відповідальної громадянської позиції);

– визначення найбільш релевантних теоретико-методологічних підходів для аналізу синергійної взаємодії між громадянською ідентичністю та охороною здоров'я під впливом публічного управління (необхідно розробити чи адаптувати аналітичний інструментарій, що дозволить всебічно оцінити причинно-наслідкові зв'язки та виявити оптимальні стратегії публічного управління для досягнення бажаного синергетичного ефекту);

– розроблення практичних рекомендацій, які можуть бути розроблені для публічного управління в Україні щодо використання потенціалу сфери охорони здоров'я для зміцнення громадянської ідентичності та підвищення соціальної згуртованості (вимагає не лише теоретичного осмислення, але й розробки конкретних, адаптованих до українських реалій інструментів і політик).

Виклад основного матеріалу. Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення російських військ 24 лютого 2022 р., безумовно, стало не просто випробуванням для України, а й безпрецедентним каталізатором глибоких трансформацій у громадянській ідентичності українців. Ця війна не лише спричинила переосмислення в українському суспільстві, але й активно сформувала нову, якісно іншу парадигму самоусвідомлення нації. Дослідження Київського міжнародного інституту соціології, що проводилось у липні 2022 р. показало, що 85 % населення України передусім вважають себе громадянами своєї країни, що свідчить про зміцнення громадянської ідентичності в умовах зовнішнього агресії [11]. Ця тенденція є наслідком низки факторів.

Безумовно, одним із ключових факторів є консолідація та консолідація українського суспільства перед спільною зовнішньою загрозою. Загроза національному існуванню та фізичному винищенню змусила українців відкинути суперечності, регіональні відмінності та політичні розбіжності. Натомість, відбулося об'єднання громадян навколо спільних цінностей, цілей і прагнень. Війна показала, що мова, регіон чи етнічне походження не є головними маркерами українськості. На передній план вийшло відчуття громадянської приналежності до Української держави, готовність її захищати та відстоювати суверенітет. Російськомовні українці з півдня і сходу країни так само активно стали на захист суверенітету своєї держави, як і україномовні з центру і заходу. Відбувся новий формат – «спільний ворог – спільна ідентичність». Образ ворога, який прагне знищити українську державу і культуру, чітко окреслив кордони між українцями і росіянами, посиливши внутрішню солідарність. Таким чином, війна

прискорила відмову від будь-яких рудиментів радянської ідентичності та імперських наративів, зміцнюючи проукраїнську, європейську та демократичну орієнтацію.

Другим фактором є розвиток активної громадянської позиції та відповідальності. Війна перетворила значну частину українців з пасивних спостерігачів на активних суб'єктів історичного процесу. Активізація громадянського суспільства, що проявилась у трьох основних аспектах:

– масштабному волонтерському русі;

– участі громадян у територіальній обороні та вступ до лав Збройних Сил України (далі – ЗСУ);

– локальній самоорганізації населення.

Щодо першого аспекту. Волонтерство стало яскравим проявом самоорганізації суспільства, набувши безпрецедентного розмаху. Мільйони людей долучились до допомоги армії, внутрішньо переміщеним особам (далі – ВПО), медикам, рятувальникам. Це не лише закривало критичні потреби, а й формувало відчуття колективної відповідальності та причетності до спільної перемоги.

Другий аспект характеризується організацією добровольчого руху на початку повномасштабного вторгнення, згодом високий рівень готовності захищати свою землю, родину, життя і свою державу продемонструвала мобілізація населення. Це стало вершиною прояву громадянського обов'язку і патріотизму.

Локальна самоорганізація продемонструвала всьому світу, що громадяни України не є пасивними спостерігачами, це активні суб'єкти опору та державотворення. Навіть у найменших громадах люди організовувалися для взаємодопомоги, облаштування укриттів, підтримки своїх захисників. Це зміцнило місцеву ідентичність, яка інтегрувалася у ширшу громадянську ідентичність.

Третій фактор зміцнення громадянської ідентичності в умовах зовнішнього агресії – це переосмислення цінностей та маркерів ідентичності. Дійсно, війна спричинила глибоку переоцінку цінностей та зміну пріоритетів. В узагальненому вигляді вони представлені у табл. 1.

Переоцінка цінностей та пріоритетів, дії органів влади з організації захисту держави і своїх громадян у той чи іншій мірі вплинула на зростання довіри до державних інститутів, хоч і у певних межах, ще стало ще одним фактором зміцнення громадянської ідентичності в умовах війни. До активної фази війни рівень довіри до державних інститутів в Україні був традиційно низьким, однак повномасштабне вторгнення внесли свої корективи. Зокрема, в умовах війни суспільство очікує від держави швидких та ефективних рішень. Здатність публічного управління координувати оборону, забезпечувати життєдіяльність суспільства, надавати допомогу всім, хто цього потребує, значно підвищила рівень довіри як до ЗСУ, Президента України, так і певною мірою до центральних і місцевих органів влади. Для багатьох громадян держава вперше чітко постала як реальний захисник їхнього життя і свободи. Це є фундаментальним для формування міцного зв'язку між громадянином та державою, що є основою

громадянської ідентичності. Ця довіра, хоч і може бути тимчасовим явищем, створює підґрунтя для ефективнішої взаємодії між державою та громадянами.

Таблиця 1. Переоцінка цінностей та зміна пріоритетів в українському суспільстві під впливом зовнішньої агресії

Параметри переоцінки цінностей / пріоритетів	Стислий зміст
Відмова від радянських / постколоніальних наративів	Російська агресія остаточно зруйнувала будь-які ілюзії щодо «братських» народів та «спільної» історії. Це прискорило процеси декомунізації, дерусифікації та остаточного утвердження українського наративу
Цінність свободи та незалежності	Усвідомлення загрози втрати незалежності загострило цінність свободи як фундаментальної основи життя та держави. Це стало однією з головних рушійних сил опору
Гідність та спротив	Здатність українців протистояти значно переважаючому ворогу, незважаючи на жорстокість та руйнування, сформувала глибоке відчуття національної гідності та самоповаги
Посилення ролі української мови та культури	В умовах війни українська мова та культура набули статусу не просто національних атрибутів, а й маркерів опору та ідентичності. Їхнє використання стало усвідомленим вибором, символом непокори та приналежності до українського простору

Джерело: складено авторами

І, нарешті, останнім фактором зміцнення громадянської ідентичності є її формування через колективний травматичний досвід. Мільйони українців пережили втрати, руйнування, евакуацію. Цей спільний досвід, поєднаний з історіями героїзму та стійкості, створює нові елементи колективної пам'яті, які інтегруються в громадянську ідентичність. Безумовно, громадян України усвідомлюють ціну незалежності – свідомість, що незалежність є не даністю, а результатом боротьби та жертв, глибоко вкорінюється в ідентичності.

Отже, війна сформувала нову якість громадянської ідентичності українців, яка характеризується високим рівнем єдності, активною громадянською позицією, посиленням патріотизму, чітким усвідомленням власних цінностей та боротьбою за свободу та гідність. Ця ідентичність є не лише реакцією на зовнішню загрозу, а й

результатом внутрішньої трансформації, що має довгострокові наслідки для українського державотворення та суспільного розвитку. Завдання публічного управління полягає в тому, щоб підтримувати та поглиблювати ці процеси, перетворюючи «воєнну ідентичність» на стійку, проактивну громадянську ідентичність мирного часу.

Слід зазначити, що сфера охорони здоров'я тісно пов'язана зі зміцненням громадянської ідентичності в Україні [4; 7; 10; 16; 18]. Реформи в системі охорони здоров'я, особливо в контексті євроінтеграційних прагнень України, мають потенціал позитивно впливати на довіру громадян до держави та їхнє відчуття приналежності до спільноти. Покращення доступу до медичних послуг та їх якості, а також гармонізація з європейськими стандартами, можуть сприяти формуванню більш активної та відповідальної громадянської позиції. У цих умовах публічне управління у сфері охорони здоров'я не може залишатися виключно технічним інструментом надання медичних послуг. Воно набуває стратегічного значення як один із ключових механізмів формування та зміцнення громадянської ідентичності. Проблемним є виявлення та систематизація цих механізмів. Виділимо деякі найбільш потенційні напрямки.

1. Забезпечення доступності та якості медичних послуг як основи довіри. Усвідомлення, що держава гарантує базове право на здоров'я, особливо в умовах стресу та підвищеного ризику, є фундаментальним для формування лояльності та довіри до державних інституцій. Публічне управління має забезпечити безперервне функціонування медичної системи, доступність медикаментів, кваліфіковану допомогу (включно з психологічною), що є прямим проявом турботи держави про своїх громадян.

2. Формування «громадянина здоров'я» через просвітництво та превенцію. Публічне управління може використовувати освітні та інформаційні кампанії (через ЗМІ, соціальні мережі, освітні заклади) для популяризації здорового способу життя, профілактики захворювань, важливості ментального здоров'я. Це не лише покращує здоров'я нації, але й виховує відповідальність за себе та оточуючих, що є важливою складовою громадянської ідентичності.

3. Залучення громадян до управління у сфері охорони здоров'я. Механізми участі (громадські ради при медичних установах, обговорення медичних реформ, волонтерство в медичній сфері) посилюють відчуття приналежності та співвідповідальності за стан системи. Це трансформує «пасивних пацієнтів» в активних «громадян-стейкхолдерів», які мають вплив на прийняття рішень.

4. Підтримка ветеранів та осіб з інвалідністю як прояв соціальної держави. Системна медична та реабілітаційна допомога військовим та цивільним, які постраждали від війни, є не лише моральним обов'язком, а й потужним фактором формування ідентичності. Це демонструє, що держава цінує своїх захисників та громадян, інтегруючи їх у суспільство та підтримуючи їхню гідність. Цей аспект особливо важливий для запобігання відчуженню та маргіналізації.

5. Розвиток патріотично орієнтованої медичної освіти. Включення елементів національно-патріотичного виховання у професійну підготовку медичних працівників (наприклад, через акцент на самовідданості, служінні народові, медичній етиці в умовах війни) сприяє формуванню не лише фахової, а й глибоко громадянської позиції.

6. Протидія дезінформації у медичній сфері. Публічне управління має активно протистояти дезінформації, що поширюється ворогом і може підривати довіру до медичної системи, створювати паніку та роз'єднувати суспільство. Чітка та прозора комунікація, заснована на фактах, є ключовою для збереження єдності та довіри.

Виходячи з вищезазначеного можна стверджувати, що проблемним питанням є те, що, незважаючи на очевидний вплив війни, українська система публічного управління у сфері охорони здоров'я ще не повною мірою адаптувала свої стратегії та механізми для цілеспрямованого використання цього періоду як можливості для системного зміцнення громадянської ідентичності. Більшість дій є реактивними, а не проактивними, і не завжди вбудовані в єдину стратегію. Таким чином, виникає потреба у дослідженні, як трансформувати вимушену реакцію у свідому та цілеспрямовану політику.

У цілому, аналіз складної синергійної взаємодії між громадянською ідентичністю, охороною здоров'я та публічним управлінням вимагає не просто застосування одного наукового підходу, а інтеграції різних теоретико-методологічних рамок. Проблема полягає у відсутності єдиного, усталеного інструментарію, який би дозволив комплексно вивчати ці взаємозв'язки [6; 8; 9; 13]. Отже, необхідно визначити та обґрунтувати комбінацію підходів, що забезпечить глибину та всебічність дослідження. Для ефективного аналізу цієї теми серед найбільш відомих теоретико-методологічних підходів можна виділити кілька найбільш релевантних та визначити їх суть, зокрема:

- системний підхід дозволяє розглядати суспільство, публічне управління та систему охорони здоров'я як взаємопов'язані елементи однієї великої системи. Зміни в одній частині системи неминує впливають на інші. Громадянська ідентичність тут постає як інтегративна характеристика системи, що формується під впливом її елементів. Релевантність підходу полягає у тому, що він дозволяє аналізувати цілісність взаємодії, виявляти прямі та зворотні зв'язки (наприклад, як ефективна охорона здоров'я зміцнює ідентичність, і як міцна ідентичність сприяє підтримці реформ у галузі охорони здоров'я) а також дає змогу побачити, як публічне управління функціонує не ізольовано, а як компонент, що взаємодіє з іншими сферами, створюючи синергетичний ефект;

- суть інституційного підходу полягає у фокусуванні на ролі формальних (закони, політики, норми) та неформальних (цінності, традиції, культурні зразки) інститутів у формуванні поведінки акторів та структури взаємодій. Публічне управління розглядається як сукупність інститутів, що

формують правила гри. Релевантність полягає у тому, що цей підхід допомагає зрозуміти, як правові рамки, організаційні структури та регуляторні механізми в системі охорони здоров'я (наприклад, закони про медичну реформу, стандарти надання послуг) впливають на формування громадянської ідентичності; досліджує, як інституційна довіра або недовіра (наприклад, довіра до Міністерства охорони здоров'я України чи місцевої лікарні) впливає на загальне відчуття приналежності до держави;

- у соціокультурному підході підкреслюється значення культурних цінностей, символів, наративів та соціальних практик у формуванні ідентичності. Здоров'я розглядається не лише як біологічний стан, а й як соціально та культурно обумовлене явище. Релевантність – дозволяє виявити, як спільні цінності, досвід та символи, пов'язані зі здоров'ям (наприклад, роль медиків під час війни, культ здорового способу життя, солідарність у подоланні хвороб), впливають на громадянську ідентичність. Крім того, за допомогою даного підходу аналізується, як публічне управління може використовувати культурні механізми (кампанії, освітні програми) для зміцнення зв'язку між здоров'ям та громадянською відповідальністю;

- управлінський підхід дозволяє проаналізувати ефективність публічного управління з точки зору його здатності досягати поставлених цілей, оптимізувати процеси та залучати різні стейкхолдери. У контексті модернізованого публічного управління акцент робиться на мережевому характері взаємодії та партнерстві. Релевантність цього підходу: дозволяє оцінити конкретні інструменти та практики публічного управління у сфері охорони здоров'я (наприклад, фінансування, цифровізація, децентралізація, партнерства з громадськістю) з точки зору їхнього впливу на формування довіри та громадянської ідентичності. Допомагає визначити, які управлінські рішення призводять до більшої громадянської ефективності;

- конфліктологічний або критичний підхід є найбільш доцільним особливо в умовах війни. Його суть – акцентування уваги на наявності конфліктів інтересів, владних дисбалансів та нерівностей, що можуть впливати на доступ до ресурсів (включно з медичними) та формування ідентичності. В умовах війни цей підхід стає вкрай важливим для аналізу викликів та перешкод у забезпеченні охорони здоров'я, що можуть підривати довіру та ідентичність (наприклад, корупція, несправедливий розподіл ресурсів, недостатнє реагування на травми війни). До того ж, підхід дозволяє ідентифікувати проблемні зони, де публічне управління має діяти особливо рішуче, щоб мінімізувати негативний вплив на громадянську ідентичність.

Проблемність полягає в тому, що кожен із цих підходів, взятий окремо, не дає повної картини. Наприклад, системний підхід може не враховувати вплив конкретних управлінських рішень, а управлінський – не бачити глибинних соціокультурних факторів. Тому для вирішення поставленої проблеми необхідно застосувати

мультидисциплінарний, інтегративний підхід, що передбачає поєднання елементів усіх вищезгаданих рамок. Це дозволить виявити взаємодії як макро-, так і мікрорівні; оцінити як формальні політики, так і неформальні практики та цінності; врахувати динаміку змін під впливом зовнішніх факторів (війни, євроінтеграції); розробити обґрунтовані рекомендації, що враховують складність і багатовимірність проблеми. Такий синтетичний підхід забезпечить глибину аналізу та дозволить не просто описати взаємозв'язки, а й запропонувати дієві механізми впливу публічного управління на формування стійкої громадянської ідентичності через ефективну систему охорони здоров'я в Україні.

Усе вище зазначене дозволяє розробити та запропонувати рекомендації для публічного управління у сфері охорони здоров'я з метою зміцнення громадянської ідентичності та соціальної згуртованості за кількома ключовими напрямками.

По-перше, розвиток системи охорони здоров'я як основи довіри та безпеки. Цей напрямок ґрунтується на:

- забезпеченні універсального доступу до якісних медичних послуг (публічне управління має зосередитися на гарантуванні рівного доступу до медичної допомоги для всіх громадян, незалежно від їхнього матеріального стану, місця проживання чи соціального статусу);

- пріоритеті психічному здоров'ю та реабілітації (в умовах війни особлива увага має бути приділена розробці та впровадженню національних програм психологічної підтримки та реабілітації для ветеранів, їхніх родин, внутрішньо переміщених осіб та всього населення, що постраждало від травматичного досвіду);

- боротьбі з корупцією та підвищенні прозорості (забезпечення прозорості у розподілі ресурсів, закупівлях медикаментів та обладнання, а також нетерпимість до корупції є критично важливими для відновлення та підтримання довіри до медичної системи).

По-друге, використання сфери здоров'я для формування активної громадянської позиції. Відповідними заходами у рамках цього напрямку є:

- ведення просвітницької та інформаційної кампанії (розробка та впровадження національних кампаній з популяризації здорового способу життя, профілактики захворювань та відповідального ставлення до власного здоров'я);

- залучення громадськості до процесів управління (створення ефективних механізмів участі громадян у прийнятті рішень щодо розвитку системи охорони здоров'я на місцевому та національному рівнях (наприклад, через громадські ради, обговорення проєктів політик, пацієнтські організації тощо);

- підтримка волонтерства у сфері охорони здоров'я (держава повинна сприяти розвитку та координації волонтерського руху в медичній сфері, забезпечуючи його ресурсами, навчанням та правовим захистом).

По-третє, розвиток партнерств та міжсекторальної співпраці. Ключовими заходами є:

- співпраця з громадськими організаціями та міжнародними партнерами (активізація та

інституціоналізація співпраці з недержавними організаціями, які працюють у сфері охорони здоров'я, а також з міжнародними фондами та організаціями, що дозволить залучати додаткові ресурси, експертизу та кращі світові практики);

- міжвідомча координація (забезпечення ефективної координації між Міністерством охорони здоров'я України та іншими центральними органами виконавчої влади, наприклад, Міністерством освіти і науки України, Міністерством соціальної політики України, Міністерством у справах ветеранів України, Міністерством культури та інформаційної політики України) для реалізації комплексних програм, що впливають на здоров'я та ідентичність (наприклад, спільні проєкти з фізичної культури, психологічної підтримки у школах, культурних ініціатив для ветеранів та ін.).

По-четверте, використання комунікаційних стратегій. Цей напрям базується на:

- ефективній та прозорій комунікації реформ (чітке, зрозуміле та постійне інформування громадян про цілі, етапи та результати реформ в охороні здоров'я; роз'яснення переваг для пацієнтів, боротьба з дезінформацією та формування реалістичних очікувань);

- створенні позитивних наративів про здоров'я та ідентичність (формування у суспільстві позитивного образу здорового та активного громадянина, який дбає про себе та свою спільноту; використання історій успіху, прикладів волонтерства та героїзму медиків для зміцнення національної гордості та ідентичності).

Отже, розробка практичних рекомендацій має базуватися на глибокому розумінні українського контексту, включати як стратегічні напрямки, так і конкретні дії, спрямовані на посилення синергії між охороною здоров'я та громадянською ідентичністю під ефективним публічним управлінням. Це дозволить не лише покращити здоров'я нації, а й сприятиме побудові міцного, згуртованого та відповідального громадянського суспільства.

Висновки. Підсумовуючи вище сказане можна зазначити, що сфера охорони здоров'я тісно пов'язана зі зміцненням громадянської ідентичності, оскільки покращення доступу до медичних послуг та їх якості, а також гармонізація з європейськими стандартами, можуть сприяти формуванню більш активної та відповідальної громадянської позиції. Публічне управління у сфері охорони здоров'я набуває стратегічного значення як механізм формування та зміцнення громадянської ідентичності через такі напрямки, як забезпечення доступності та якості медичних послуг, формування «громадянина здоров'я» через просвітництво, залучення громадян до управління у сфері охорони здоров'я, підтримка ветеранів та осіб з інвалідністю, розвиток патріотично орієнтованої медичної освіти та протидія дезінформації.

Незважаючи на очевидний вплив війни, українська система публічного управління у сфері охорони здоров'я ще не повною мірою адаптувала свої стратегії для цілеспрямованого використання цього періоду як можливості для системного

зміцнення громадянської ідентичності. Для вирішення цієї проблеми необхідний мультидисциплінарний, інтегративний підхід, що поєднує системний, інституційний, соціокультурний, управлінський та конфліктологічний підходи.

Список джерел інформації

1. Антонова Л.В., Жовнірчик Я.Ф., Штиргов О.М. (2024). Модернізація публічного управління як невід'ємна генеруюча компонента відбудови та розвитку міської інфраструктури = Modernization of public administration as an independent generating component of the construction and development of urban infrastructure. *Інвестиції: практика та досвід*. № 14. лип. С. 201 – 208.
 2. Баранник Л., Сальникова Т. (2022). Медичне страхування у реформуванні системи охорони здоров'я України. *Економіка та суспільство*. Вип. 46. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2072/2000>
 3. Барзилович А.Д. (2020). Реформування системи охорони здоров'я в Україні: стратегічні аспекти. *Інвестиції: практика та досвід*. № 2/2020. С. 134 – 140. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2020/23.pdf
 4. Бульба В.Г., Федченко С.В. (2024). Державно-приватне партнерство у спорті в умовах війни та повоєнної відбудови: виклики, старі та нові принципи та інститути. *Актуальні проблеми державного управління*. № 2 (65). С. 423 – 443.
 5. Галай В.О. (2022). Стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 6. С. 189 – 194. Retrieved from <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/273738/269079>
 6. Гончарук Н., Чередниченко А. (2022). Модернізація публічного управління в Україні в умовах війни та в поствоєнний період у контексті європейських цінностей. *Аспекти публічного управління*. Т. 10. № 6. С. 46 – 54.
 7. Жаровська О. (2022). Національна ідентичність як складова громадянської культури студентської молоді. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Вип. 2. С. 182 – 190.
 8. Крушельницький А.А., Пленцак В.А. (2024). Модернізація публічного управління повоєнного відновлення економіки і ревіталізації територій через механізм реалізації стратегії міжнародної конкурентоспроможності України. *Публічне управління та митне адміністрування*. № 3 (42). С. 33 – 39.
 9. Меляков А.В., Бульба В.Г., Поступна О.В. (2013). Соціальні ініціативи Президента України – модернізація сфери надання соціальних послуг. *Держава та регіони : наук.-виробн. журнал. Серія : Державне управління*. № 4 (44). С. 140 – 144.
 10. Петровська І. (2021). Розробка та апробація опитувальника «Діагностика зрілості та типу громадянської ідентичності особистості». *Проблеми політичної психології*. № 24 (1). С. 222 – 247.
 11. Показники національно-громадянської української ідентичності. Пресреліз підготовлений Заступником директора Інституту соціології НАН України, доктором соціологічних наук С. Дембіцьким. Київський міжнародний інститут соціології. 16.08.2022 р. Retrieved from <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1&fbclid=IwAR36onMj1hGaja0gVULEGaUrUh9-QWSh0p6q2snCEwp4G1FQJ-dZ5gnhZbw>
 12. Пометун О. (2023). Навчання історії й громадянської освіти як чинник формування національної й громадянської ідентичності учнів в умовах війни та повоєнного розвитку України. *Український педагогічний журнал*. № 2. С. 62 – 72.
- Retrieved from <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/661/672>
13. Поступна О.В. (2011). Громадівська теорія місцевого самоврядування як теоретична конструкція організації політико-правового інституту народовладдя. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр». Вип. 2 (33). С. 304 – 310.
 14. Поступна О.В., Торпан М.Ю. (2023). Цифрова трансформація в публічному управлінні освітою: можливості VS загрози. *Публічне управління у сфері цивільного захисту: освіта, наука, практика* : збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Харків, 16 березня 2023 р. ; за заг. ред. С. М. Домбровської. Х. : НУЦЗУ. С. 44 – 47.
 15. Рубан А.О. (2022). Теоретико-методологічні основи формування української ідентичності як фактору соціально-політичних змін сучасності. *Актуальні проблеми політики*. № 69. С. 42 – 47.
 16. Сенюк Ю.І., Надюк З.О. (2020). Сучасна державна політика у сфері охорони здоров'я: аналіз реформування системи. *Право та державне управління*. № 2. С. 211 – 220. Retrieved from http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2020/2_2020.pdf#page=211
 17. Синельников Р.Ю. (2018). Соціально-психологічна програма формування громадянської ідентичності української молоді «Громадянська ідентичність: цілі, ресурси та смисли». *Актуальні проблеми психології*. Т. 1. Вип. 50. С. 64 – 69.
 18. Соколенко Я.В., Харченко Ю.П. (2024). Основні аспекти розвитку механізмів публічного управління в умовах реформування системи охорони здоров'я України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. № 12. Retrieved from <https://reicst.com.ua/pmdl/article/view/2024-12-02-05/2024-12-02-05>
 19. Толочко С. (2023). Громадянська ідентичність особистості: актуальність формування та виявлення в сучасній Україні. *Advanced Linguistics*. № 11. С. 181 – 191. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741863/1/277433.pdf>
 20. Чупрій І.К., Мельник І.В., Чупрій Н.В. (2020). Теоретико-правові аспекти реформування системи охорони здоров'я. *Art of Medicine*. № 1 (13) січень – березень, 2020. С. 170 – 174. Retrieved from <https://art-of-medicine.ifnm.edu.ua/index.php/aom/article/view/454/402>
 21. *Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність* (2022) ; авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (наук. редактор), О. Калакура, М. Юрій. К. : ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 512 с.

References (transliterated)

1. Antonova L.V., Zhovnirchik Ya.F., Shtyrov O.M. (2024). Modernizatsiia publichnogo upravlinnia yak nevidiemna heneruiucha komponenta vidbudovy ta rozvytku miskoi infrastruktury = Modernization of public administration as an independent generating component of the construction and development of urban infrastructure. *Investysii : praktyka ta dosvid*. № 14. lyp. S. 201 – 208.
2. Barannyk L., Salnykova T. (2022). Medychne strakhuvannia u reformuvanni systemy okhorony zdorovia Ukrainy. *Ekonomika ta suspilstvo*. Vyp. 46. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2072/2000>
3. Barzylovych A.D. (2020). Reformuvannia systemy okhorony zdorovia v Ukraini: stratehichni aspekty. *Investysii: praktyka ta dosvid*. № 2/2020. S. 134 – 140. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2020/23.pdf
4. Bulba V.H., Fedchenko S.V. (2024). Derzhavno-pryvatne partnerstvo u sporti v umovakh viiny ta povoiennoi vidbudovy: vyklyky, stari ta novi pryntsypy ta instytuty. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. № 2 (65). 2024. S. 423 – 443.

5. Halai V.O. (2022). Stratehiia reformuvannia systemy okhorony zdorovia v Ukraini. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. № 6. S. 189 – 194. Retrieved from <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/273738/269079>
6. Honcharuk N., Cherednychenko A. (2022). Modernizatsiia publichnogo upravlinnia v Ukraini v umovakh viiny ta v postvoiennyi period u konteksti yevropeiskyykh tsinnosti. Aspekty publichnogo upravlinnia. T. 10 № 6. S. 46 – 54.
7. Zharovska O. (2022). Natsionalna identychnist yak skladova hromadianskoi kultury studentskoi molodi. Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Vyp. 2. S. 182 – 190.
8. Krushelnyskyi A.A., Plientsak V.A. (2024). Modernizatsiia publichnogo upravlinnia povoiennoho vidnovlennia ekonomiky i revitalizatsii terytorii cherez mekhanizm realizatsii stratehii mizhnarodnoi konkurentospromozhnosti Ukrainy. Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia. № 3 (42). S. 33 – 39.
9. Meliakov A.V., Bulba V.H., Postupna O.V. (2013). Sotsialni initsiatyvy Prezydenta Ukrainy – modernizatsiia sfery nadання sotsialnykh posluh. Derzhava ta rehiony : nauk.-vyrobn. zhurnal. Seriia : Derzhavne upravlinnia. № 4 (44). S. 140 – 144.
10. Petrovska I. (2021). Rozrobka ta aprobatyia opytuvalnyka «Diahnostyka zrilosti ta typu hromadianskoi identychnosti osobystosti». Problemy politychnoi psykholohii. № 24 (1). S. 222 – 247.
11. Pokaznyky natsionalno-hromadianskoi ukrainskoi identychnosti. Presreliz pidhotovlenyi Zastupnykom dyrektora Instytutu sotsiolohii NAN Ukrainy, doktorom sotsiolohichnykh nauk S. Dembitskym. Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiolohii. 16.08.2022 r. Retrieved from <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1&fbclid=IwAR36onMj1hGaja0gVULEGaUrUh9-QWSh0p6q2snCEwp4G1FQJ-dZ5gnhZbw>
12. Pometun O. (2023). Navchannia istorii y hromadianskoi osvity yak chynnyk formuvannia natsionalnoi y hromadianskoi identychnosti uchniv v umovakh viiny ta povoiennoho rozvytku Ukrainy. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal. № 2. S. 62 – 72. Retrieved from <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/661/672>
13. Postupna O.V. (2011). Hromadivska teoriia mistsevoho samovriaduvannia yak teoretychna konstruktsiia orhanizatsii polityko-pravovoho instytutu narodovladdia. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia : zb. nauk. pr. Kh. : Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr». Vyp. 2 (33). S. 304 – 310.
14. Postupna O.V., Torpan M.Yu. (2023). Tsyfrova transformatsiia v publichnomu upravlinni osvitoiu: mozhlyvosti vs zahrozy. Publichne upravlinnia u sferi tsyvilnoho zakhystu: osvita, nauka, praktyka : zbirnyk materialiv mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf., m. Kharkiv, 16 bereznia 2023 r. ; za zah. red. S. M. Dombrovskoi. Kh. : NUTsZU. S. 44 – 47.
15. Ruban A.O. (2022). Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia ukrainskoi identychnosti yak faktor sotsialnopolitychnykh zmin suchasnosti. Aktualni problemy polityky. № 69. S. 42 – 47.
16. Seniuk Yu.I., Nadiuk Z.O. (2020). Suchasna derzhavna polityka u sferi okhorony zdorovia: analiz reformuvannia systemy. Pravo ta derzhavne upravlinnia. № 2. S. 211 – 220. Retrieved from http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2020/2_2020.pdf#page=211
17. Synelnykov R.Yu. (2018). Sotsialno-psykholohichna prohrama formuvannia hromadianskoi identychnosti ukrainskoi molodi «Hromadianska identychnist: tsili, resursy ta smysly». Aktualni problemy psykholohii. T. 1. Vyp. 50. S. 64 – 69.
18. Sokolenko Ya.V., Kharchenko Yu.P. (2024). Osnovni aspekty rozvytku mekhanizmiv publichnogo upravlinnia v umovakh reformuvannia systemy okhorony zdorovia Ukrainy. Problemy suchasnykh transformatsii. Seriia: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia. № 12. Retrieved from <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2024-12-02-05/2024-12-02-05>
19. Tolochko S. (2023). Hromadianska identychnist osobystosti: aktualnist formuvannia ta vyjavlennia v suchasni Ukraini. Advanced Linguistics. № 11. S. 181 – 191. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741863/1/277433-pdf>
20. Chuprii I.K., Melnyk I.V., Chuprii N.V. (2020). Teoretyko-pravovi aspekty reformuvannia systemy okhorony zdorovia. Art of Medicine. № 1 (13), sichen – berezen, 2020. S. 170 – 174. Retrieved from <https://art-of-medicine.ifnmu.edu.ua/index.php/aom/article/view/454/402>
21. Tsyvilizatsiina identychnist ukrainstva: istoriia i suchasnist (2022) ; avt. kol.: O. Rafalskyi (kerivnyk), Ya. Kalakura (nauk. redaktor), O. Kalakura, M. Yurii. K. : IPIEnD im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 512 s.

Надійшла (received) 27.05.2025

Відомості про авторів / About the Authors

Булба Володимир Григорович (Volodymyr Bulba) – Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри права, національної безпеки та європейської інтеграції; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5352-0574>

Поступна Олена Вікторівна (Olena Postupna) – Національний університет цивільного захисту України, доктор наук з державного управління, професор, доцент кафедри менеджменту навчально-наукового інституту управління та безпеки населення; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0622-0966>

Д.В. ВАСИЛЕНКО**ПІДТРИМКА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ НА ОСНОВІ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ**

У статті проаналізовано теоретико-методологічні та практичні засади функціонування систем підтримки прийняття рішень (СППР) у сфері публічного управління. Акцент зроблено на інтеграції інформаційного та аналітичного забезпечення як ключових компонентів ефективного прийняття управлінських рішень в умовах цифрової трансформації. Розглянуто структуру СППР, роль баз даних і моделей, можливості Big Data та штучного інтелекту, а також виклики, пов'язані з етикою, достовірністю даних і цифровою грамотністю кадрів. Доведено, що СППР є стратегічним інструментом для адаптивного управління в умовах зростаючої складності суспільних процесів.

Ключові слова: публічне управління, прийняття рішень, цифрові технології, механізми, інструменти, інформаційно-аналітичне забезпечення.

D.V. VASYLENKO**DECISION SUPPORT BASED ON INFORMATION AND ANALYTICAL PROVISION IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION**

The article analyzes the theoretical, methodological, and practical foundations of decision support systems (DSS) in the field of public administration. The focus is on the integration of informational and analytical support as key components of effective decision-making in the context of digital transformation. The structure of DSS is examined, including the role of databases and models, the potential of Big Data and artificial intelligence, and the challenges related to ethics, data reliability, and the digital literacy of public servants. It is shown that DSS serves as a strategic tool for adaptive governance amid increasing complexity in societal processes.

Key words: public administration, decision-making, digital technologies, mechanisms, instruments, information and analytical support.

Постановка проблеми. У сучасному світі, що характеризується стрімкими змінами, зростаючою складністю та невизначеністю, ефективність публічного управління безпосередньо залежить від здатності органів влади ефективно приймати обґрунтовані рішення. Традиційні підходи до управління, що базуються на інтуїції та попередньому досвіді, стають недостатніми для реагування на нові виклики та забезпечення сталого розвитку суспільства. У зазначеному контексті системи підтримки прийняття рішень (СППР) набувають ключового значення, трансформуючись з допоміжних інструментів у основний елемент управлінської діяльності [13].

Система підтримки прийняття рішень у публічному управлінні є засобом, який генерує нові знання, необхідні для розробки та обґрунтування управлінських рішень, особливо у надзвичайних ситуаціях. Система забезпечує осіб, які приймають рішення від імені держави, необхідною інформацією та аналітичними інструментами для підвищення ефективності управлінських процесів. Еволюція СППР у публічному управлінні тісно пов'язана з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема штучного інтелекту (ШІ), Великих Даних (Big Data) та концепції GovTech [8]. Вказані технології відкривають нові можливості для автоматизації рутинних завдань, підвищення прогностичних можливостей та персоналізації надання публічних послуг громадянам [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні наукові дослідження у сфері систем підтримки прийняття рішень у публічному управлінні демонструють зростаючий інтерес до інтеграції передових інформаційних та аналітичних технологій. Дослідження підкреслюють, що інформаційно-аналітична діяльність є важливим інструментом у сучасних системах публічного управління, що має вирішальне значення для оптимізації процесів управлінської діяльності та запорукою якісного і своєчасного реагування органів публічного управління на суспільні виклики [1; 4]. Питання розроблення та впровадження СППР розглядається такими науковцями як Ватаману А.Ф., Волощук Л.О., Гадарат М., Гбур З.В., Клименко А.В., Мохова Ю.Л., Линьова Н.В., Рашіді М., Тофан М., Труш О.О., Хвальчик І.Л. та інших. Навні потреби аналізу проблематики реалізації інформаційно-аналітичних систем свідчать про необхідність подальших досліджень, спрямованих на розробку комплексних рішень для інтеграції новітніх технологій у публічне управління, з особливим акцентом на етичні, правові та організаційні аспекти.

Метою статті є аналіз аспектів функціонування систем підтримки прийняття рішень у публічному управлінні на основі інформаційного та аналітичного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Система підтримки прийняття рішень є інтерактивною системою, що використовує дані, моделі та

користувачські інтерфейси для підтримки вирішення напівструктурованих або неструктурованих проблем [11]. У контексті публічного управління СППР являє собою виробничу систему, яка генерує нові знання, необхідні для розробки та обґрунтування управлінських рішень.

Технологічні рішення дозволяють удосконалювати систему прийняття рішень. Так, застосування Big Data Analytics у публічному секторі спрямоване на максимізацію використання даних для підвищення продуктивності, ефективності робочої сили, зменшення неефективності та витрат, що дозволяє створювати нові публічні послуги, а також підвищувати якість наявних послуг, враховуючи потреби громадян [12]. У той же час, низький рівень цифрової грамотності серед державних службовців ускладнює впровадження інноваційних технологій. Наприклад, інтеграція ІІТ вимагає культурної трансформації та перекваліфікації працівників, що може зустрічати опір через побоювання втрати робочих місць або зменшення ролі у прийнятті рішень [14].

База даних та система управління базами даних (СУБД) забезпечує зберігання, організацію та доступ до різноманітних даних, необхідних для аналізу. Це можуть бути як внутрішні структуровані джерела (реляційні бази даних), так і неструктуровані дані (тексти, мультимедіа), а також дані, отримані з зовнішніх джерел [8].

База моделей та система управління базами моделей містить різноманітні статистичні, фінансові та управлінські моделі. СУБД забезпечує необхідний доступ до моделей, допомагає усвідомлювати результати моделювання, інтегрувати моделі та досліджувати чутливість рішень.

Інформаційне забезпечення у публічному управлінні є багатогранним поняттям, що розглядається як діяльність з обробки інформації на всіх її етапах до отримання кінцевого результату, а також як система показників, необхідних для визначення стану управлінської системи або як основа для вибору найкращої альтернативи у процесі прийняття рішень. Його критична роль полягає у підвищенні ефективності державної діяльності, надаючи необхідну інформацію для вирішення поточних державних, місцевих та регіональних питань [9].

Основні функції інформаційного забезпечення в публічному управлінні включають [9]:

- інформування про поточний стан та можливі зміни об'єкта управління;
- поточний та ретроспективний аналіз та прогнозування;
- обмін інформацією всередині управлінської системи та між нею та зовнішнім середовищем;
- формування об'єктивної картини зовнішнього середовища;
- підготовка варіантів (проектів) управлінських рішень.

Процес інформаційного забезпечення органів публічної влади охоплює кілька ключових етапів: постановка завдань, створення реєстру та сховища даних, обробка та систематизація інформації,

визначення оптимального режиму використання всіх форм та засобів розповсюдження, обміну та отримання інформації, а також її надання через спеціальні форми та засоби [2].

Аналітичне забезпечення є сукупністю технологій та методів збирання, обробки та представлення інформації, що характеризує об'єкт управлінського впливу, а також специфічних прийомів їх діагностики, аналізу та синтезу [5]. Воно є ключовою рушійною силою для ефективного функціонування СППР у публічному управлінні, оскільки дозволяє перетворювати сирі дані на цінні знання та обґрунтовані висновки [3].

Концептуальні моделі інтегрованих інформаційно-аналітичних систем підтримки рішень передбачають архітектуру, що об'єднує ключові напрями: управління даними та інтеграція, аналітичні та модельні механізми, користувачські інтерфейси та візуалізація, а також інтеграція робочих процесів з політичними процесами. Управління даними та інтеграція є фундаментом, що забезпечує збір, зберігання та доступ до різноманітних даних. Він включає сховища даних, потоки даних у реальному часі з таких джерел, як IoT-пристрої, опитування та адміністративні записи. Стандартизація даних, наприклад, ISO 8000 для якості даних, є критично важливою для забезпечення їх достовірності та сумісності [11]. Без належного управління даними, будь-які аналітичні зусилля будуть неефективними.

Аналітичні та модельні механізми охоплюють інструменти та методи, що використовуються для аналізу даних та створення моделей. Зазначене включає статистичний аналіз, оптимізаційні моделі та симуляцію [11]. Система управління базою моделей є одним із ключових компонентів архітектури універсальної СППР, яка безпосередньо забезпечує ОПР багатьма моделями, надаючи легкий доступ до них та допомагаючи їх використовувати. База моделей містить різноманітні статистичні, фінансові та управлінські моделі.

Таким чином, інтеграція інформаційного та аналітичного забезпечення в архітектурі СППР є не просто технічним завданням, а стратегічним імперативом для сучасного публічного управління, що дозволяє підвищити точність, об'єктивність, прозорість та ефективність прийняття рішень.

Упровадження систем підтримки прийняття рішень у публічному управлінні, особливо з використанням сучасних технологій, таких як штучний інтелект, супроводжується значними викликами, вразливостями та етичними дилемами. Зазначені аспекти потребують окремого розгляду для забезпечення відповідального та справедливого використання технологій.

Існує зростаюча криза перевірки даних, оскільки агентствам важко перевіряти базову інформацію перед прийняттям платежів або програмних рішень [7]. Лише 25 % країн Латинської Америки та Карибського басейну мають рамки для перевірки та покращення якості даних, що підриває довіру до висновків, заснованих на цих даних [1]. Необхідно впроваджувати надійні механізми для

забезпечення точності, повноти та своєчасності даних [8].

Подолання цих викликів потребує комплексного підходу, що включає не лише технологічні рішення, а й організаційні реформи, розробку нормативно-правової бази, інвестиції в людський капітал та формування культури відповідального використання технологій.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що системи підтримки прийняття рішень у публічному управлінні, що ґрунтуються на інформаційному та аналітичному забезпеченні, є фундаментальним елементом ефективного та адаптивного управління в умовах сучасної складності, невизначеності та надзвичайних ситуаціях. Зазначені підходи трансформують процес прийняття рішень, перетворюючи його з інтуїтивного на обґрунтований, заснований на даних та об'єктивних знаннях.

Критична роль інформаційного забезпечення полягає у наданні повних, якісних та достовірних даних, що є основою для будь-якого аналізу. Сучасні тенденції свідчать про перехід до децентралізованих, інтегрованих та людино-орієнтованих систем, що сприяють прозорості та залученню громадськості. Значення аналітичного забезпечення полягає у здатності перетворювати дані на цінні знання за допомогою статистичних методів, моделювання, прогнозування, а також передових технологій, таких як Big Data Analytics та машинне навчання. Зазначене дозволяє оптимізувати розподіл ресурсів, формувати збалансовані висновки та підтримувати прийняття рішень у надзвичайних та кризових ситуаціях.

Водночас, впровадження СППР, особливо з використанням штучного інтелекту, супроводжується значними викликами. Проблеми інтеграції різнорідних даних, забезпечення їх достовірності та якості, а також зростаючі загрози кібербезпеки вимагають постійної уваги та розробки надійних фреймворків. Етичні аспекти, такі як алгоритмічна упередженість, прозорість алгоритмів, підзвітність та захист приватності, є критично важливими для забезпечення довіри суспільства та уникнення негативних соціальних наслідків. Необхідність підвищення цифрової грамотності державних службовців та адаптації робочої сили до нових технологій також є ключовим завданням. Перспективами подальших досліджень вбачається формування підходів до сучасної системи підтримки прийняття рішень у умовах надзвичайних ситуацій. Реалізація вказаних напрямків досліджень дозволить не лише поглибити наукове розуміння СППР у публічному управлінні, а й сприятиме розробці більш ефективних та людино-орієнтованих управлінських систем, здатних відповідати на виклики майбутнього.

Список джерел інформації

1. Василенко Д.В. (2024). Розвиток інформаційно-аналітичного забезпечення підтримки рішень органів публічного управління в умовах надзвичайних ситуацій. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. № 4 (91). С. 401 – 406. DOI <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2024.4.53>

2. Клименко А.В., Гбур З.В. (2021). Інформаційне забезпечення органів публічної влади України. *Інвестиції: практика та досвід*. № 5. С. 80–87.

3. Мохова Ю.Л., Линьова Н.В. (2018). Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів державного управління. *Публічне управління та митне адміністрування*. № 2 (19). Retrieved from <http://customsadmin.umsf.in.ua/archive/2018/2/11.pdf>

4. Труш О.О., Василенко Д.В. (2023). Інформаційно-аналітична діяльність у системі публічного управління. *Центральнотуристський вісник права та публічного управління*. Вип. 3. С. 49-55. DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-4-7>

5. Хвальчик І.Л., Волощук Л.О. (2020). Сутність інформаційно-аналітичного забезпечення управління підприємством. *Економіка: реалії часу*. № 1 (47). С. 84 – 90.

6. Arunachalam R., Botticini S., Hanania P.-A., Prinsen S. (2025). Trends in 2025 for Public Administration. *Capgemini*. Retrieved from <https://www.capgemini.com/insights/expert-perspectives/trends-in-2025-for-public-administration/>.

7. Data and Evidence Policy Trends: 10 Government Transformations for 2025. *Data foundation*. Retrieved from <https://datafoundation.org/news/blogs/568/568-Data-and-Evidence-Policy-Trends-10-Government-Transformations-for->

8. De Carvalho V.D.H., Rocha A., Ferrás C., Hochstetter Diez J., Diéguez Rebolledo M. (2024). *AI-Driven Decision Support in Public Administration: An Analytical Framework*. Information Technology and Systems. ICITS 2024. Lecture Notes in Networks and Systems. Cham : Springer. Vol. 932. DOI https://doi.org/10.1007/978-3-031-54235-0_22.

9. How data can transform government in Latin America and the Caribbean. *The World Economic Forum*, 2025. Retrieved from <https://www.weforum.org/stories/2025/03/latin-america-caribbean-data-government-transform/>.

10. Lee S. (2025). How New Data-Driven Methods Transform Public Governance Today. *Number Analytics*. Retrieved from <https://www.numberanalytics.com/blog/data-driven-methods-public-governance-today>.

11. Lee S. (2025). The Ultimate Guide to DSS in Public Policy Design. *Number Analytics*. Retrieved from <https://www.numberanalytics.com/blog/ultimate-dss-public-policy-design>

12. Masilamani M., Poobalan M., Baskaran V.M., Wong W.P. (2025). Big Data Analytics Maturity Assessment in Malaysian Public Sector Agencies. *PACIS 2025 Proceedings*. № 13. Retrieved from <https://aisel.aisnet.org/pacis2025/transform/transform/13>

13. Rashidi M., Ghodrati M., Samali B., Mohammadi M. (2018). Decision Support Systems. *InTech*. DOI <https://doi.org/10.5772/intechopen.79390>

14. Vatamanu A.F., Tofan M. (2025). Integrating Artificial Intelligence into Public Administration: Challenges and Vulnerabilities. *Administrative Sciences*. № 15 (4). DOI <https://doi.org/10.3390/admsci15040149>

References (transliterated)

1. Vasylenko D.V. (2024). Rozvytok informatsiino-analitychnoho zabezpechennia pidtrymky risheh orhaniv publichnoho upravlinnia v umovakh nadzvychainykh sytuatsii. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu*. № 4 (91). S. 401 – 406. DOI <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2024.4.53>

2. Klymenko A.V., Hbur Z.V. (2021). Informatsiine zabezpechennia orhaniv publichnoi vlady Ukrainy. *Investysii: praktyka ta dosvid*. № 5. S. 80–87.

3. Mokhova Yu.L., Lynova N.V. (2018). Informatsiino-analitychne zabezpechennia diialnosti orhaniv derzhavnoho upravlinnia. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia*.

№ 2 (19). Retrieved from

<http://customsadmin.umsf.in.ua/archive/2018/2/11.pdf>

4. Trush O.O., Vasylenko D.V. (2023). Informatsiino-analitychna diialnist u systemi publichnoho upravlinnia. Tsentralnoukrainskyi visnyk prava ta publichnoho upravlinnia. Vyp. 3. S. 49-55. DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-4-7>

5. Khvalchuk I.L., Voloshchuk L.O. (2020). Sutnist informatsiino-analitychnoho zabezpechennia upravlinnia pidpriemstvom. Ekonomika: realii chasu. № 1 (47). S. 84 – 90.

6. Arunachalam R., Botticini S., Hanania P.-A., Prinsen S. (2025). Trends in 2025 for Public Administration. Capgemini. Retrieved from

<https://www.capgemini.com/insights/expert-perspectives/trends-in-2025-for-public-administration/>.

7. Data and Evidence Policy Trends: 10 Government Transformations for 2025. Data foundation. Retrieved from <https://datafoundation.org/news/blogs/568/568-Data-and-Evidence-Policy-Trends-10-Government-Transformations-for->

8. De Carvalho V.D.H., Rocha Á., Ferrás C., Hochstetter Diez J., Diéguez Rebolledo M. (2024). AI-Driven Decision Support in Public Administration: An Analytical Framework. Information Technology and Systems. ICITS 2024. Lecture Notes in Networks and Systems. Cham : Springer. Vol. 932. DOI https://doi.org/10.1007/978-3-031-54235-0_22.

9. How data can transform government in Latin America and the Caribbean. The World Economic Forum, 2025.

Retrieved from

<https://www.weforum.org/stories/2025/03/latin-america-caribbean-data-government-transform/>.

10. Lee S. (2025). How New Data-Driven Methods Transform Public Governance Today. Number Analytics. Retrieved from <https://www.numberanalytics.com/blog/data-driven-methods-public-governance-today>.

11. Lee S. (2025). The Ultimate Guide to DSS in Public Policy Design. Number Analytics. Retrieved from <https://www.numberanalytics.com/blog/ultimate-dss-public-policy-design>

12. Masilamani M., Poobalan M., Baskaran V.M., Wong W.P. (2025). Big Data Analytics Maturity Assessment in Malaysian Public Sector Agencies. PACIS 2025 Proceedings. № 13. Retrieved from

<https://aisel.aisnet.org/pacis2025/transform/transform/13>

13. Rashidi M., Ghodrat M., Samali B., Mohammadi M. (2018). Decision Support Systems. InTech. DOI <https://doi.org/10.5772/intechopen.79390>

14. Vatamanu A.F., Tofan M. (2025). Integrating Artificial Intelligence into Public Administration: Challenges and Vulnerabilities. Administrative Sciences. № 15 (4). DOI <https://doi.org/10.3390/admsci15040149>

Надійшла (received) 16.04.2025

Відомості про авторів / About the Authors

Василенко Денис Васильович (Denys Vasylenko) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», старший викладач кафедри експлуатації та озброєння військової техніки Військового інституту танкових військ; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2685-105X>

Л.М. ГРЕНЬ, О.В. ГРИБКО

ГАРАНТУВАННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій набуває все більших обертів у нашому сьогоденні, їх впровадження в усі сфери життя та цифровізація суспільного життя є невідворотним процесом, який притаманний роботі значній кількості сфер життя, в тому числі й соціальній. Разом з тим виникає питання захисту інформації та даних отримувачів публічних послуг – як соціальних, так і адміністративних послуг соціального характеру, – а поряд постає необхідність дотримання принципу прозорості роботи органів соціальної сфери, що ускладнює завдання гарантування кібербезпеки через неможливість "закриття" всієї інформації, яка надходить до соціальної сфери. У статті зроблено спробу розглянути вказане протиріччя.

Ключові слова: соціальна сфера, соціальний захист, цифровізація, інформаційно-комунікаційні технології, кібербезпека, соціальні послуги, адміністративні послуги соціального характеру.

L.M. HREN, O.V. GRYBKO

GUARANTEEING CYBERSECURITY IN THE CONDITIONS OF SOCIAL SPHERE'S DIGITIZATION

The development of information and communication technologies is gaining momentum in our current life, their implementation in all life spheres and the digitalization of public life is an inevitable process that is inherent in the work of a significant number of life spheres, including the social one. At the same time, the issue of protecting information and data of recipients of public services – both social and administrative services of a social nature – arises, and at the same time there is a need to adhere to the principle of transparency of the social sphere bodies' work, which complicates the task of guaranteeing cybersecurity due to the impossibility of "closing" all information that enters the social sphere. The article attempts to consider this contradiction.

Key words: social sphere, social protection, digitalization, information and communication technologies, cybersecurity, social services, administrative services of a social nature.

Постановка проблеми. Традиційно технології розвиваються швидше, ніж здатність людей передбачати їхній вплив на політичні, соціальні чи економічні системи. Тому влада багатьох країн та міжнародні організації намагаються впроваджувати закони, нормативні акти та системи управління, спрямовані на нормалізацію цього впливу. Однак результати цих зусиль часто менш передові, ніж технічний прогрес. Це особливо актуально для країн, де розширення комунікацій зростає набагато швидше, ніж здатність органів публічного управління, ринкової економіки та громадянського суспільства розвивати свої технічні та політичні можливості, щоб скористатися перевагами технологічного прогресу та водночас зменшити загрози, пов'язані з кіберінфраструктурою.

Стає необхідним гарантувати захист громадян та створювати правові інструменти, що забезпечують гарантії безпеки доступу до інформації, при цьому протидіючи кіберзагрозам у сфері її неправомірного використання. Розвиток цифрових технологій передбачає нові механізми управління, на які впливає політика, а взаємозв'язки між дедалі складнішими соціальними та технічними системами неминуче зростатимуть. На переконання П. Тіммерса, "кібербезпека стане дедалі важливішою темою для країн усього світу, створюючи процеси цифрової трансформації, які впливають на суспільства, економіки та політичні утворення" [30].

Ще одним важливим питанням у цьому контексті є аналіз взаємодії між технічною, соціальною та політичною сферами на локальному, національному та міжнародному рівнях. Відповідь на це питання є ключовим фактором для розуміння того, як кіберполітика та кібербезпека на вказаних рівнях можуть сприяти або перешкоджати інтересам суб'єктів соціальної взаємодії, що неможливо дослідити виключно формально. Крім того, у подальшому дослідження гарантування кібербезпеки може оцінити значна кількість людей, які володіють важливими даними про кібероперації, що не є відомими широкому загалу.

Відмітимо, що існує низка важливих політичних та соціальних питань, пов'язаних із захистом конфіденційності даних та наглядом за правоохоронними органами, які використовують кібертехнології для моніторингу суспільства. Таким чином, органам публічного управління та громадянському суспільству доведеться дійти згоди щодо кількості нових даних, яка має бути доступною для громадськості та які наслідки для захисту даних та конфіденційності можуть бути гарантовані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням кібербезпеки у різноманітних її аспектах присвячено значну кількість наукових праць: Т. Бернс, О. Васильківський, В. Горбулін, Н. Грицяк, М. Ковтун, Є. Котух, А. Монарха-Матлак, Г. Ніссенбаум, А. Семенченко, Н. Ющенко

присвятили свої роботи розвитку електронного урядування та питанням кібербезпеки. Взаємозв'язок політик кібербезпеки та транспарентності розглянуто у роботах Р. Вебера, П. Гаврисяка, Дж. Кохена, Т. Ріда, П. Світая, Д. Скочилиас, П. Тіммерса.

Однак, незважаючи на велику кількість наукових робіт, тема специфіки використання цифрових інструментів для соціальної сфери залишається маловивченою. Необхідно зважити ризики від відкритості інформації та потенційні кіберзагрози, тому проблема розробки заходів з гарантування кібербезпеки у соціальній сфері на сучасному етапі стала актуальною як у практичному, так і в теоретичному плані.

Мета статті полягає у вивченні динаміки цифровізації соціальної сфери та підходів до політики кібербезпеки з урахуванням необхідності забезпечення як захисту персональних даних отримувачів соціальних послуг й адміністративних послуг соціального характеру, так і прозорості та підзвітності роботи органів соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація суспільного життя привела до його суттєвих змін, які насамперед дотичні до діяльності органів публічної влади, зокрема й органів соціальної сфери. Окрім того, що з'явилися нові моделі взаємодії цих структур із громадянським суспільством, вплив цифровізації роботи органів соціальної сфери спричинив перетворення в інших аспектах їх діяльності [2; 8]. Розглянемо їх детальніше.

1. Для започаткування функціонування та подальшого розвитку систем кібербезпеки, необхідно розуміти, в якому середовищі вони функціонують. Тут варто зважати на те, що деякі системи слугують забезпеченню відповідних результатів на організаційному рівні, а інші призначені для використання на регіональному або міжнародному рівні. Скажімо, на організаційному рівні ці системи можуть бути належним чином запроваджені, покриваючи лише вузьку сферу внутрішньорганізаційних "налаштувань", наприклад, для посилення кіберспроможності організації або захисту критичної інформаційної інфраструктури.

Тобто, зовнішнє середовище систем кібербезпеки можна поділити на три рівні: організаційний; регіональний; міжнародний.

Організаційний рівень, як правило, стосується підвищення безпекового потенціалу організації, тоді як інші два мають на меті забезпечення позитивної взаємозалежності різних суб'єктів у сфері кібербезпеки. При цьому організаційна система може використовуватися як система, що доповнює системи вищого рівня, тому організація може також впроваджувати ще одну систему високого рівня поряд із системою організаційного типу [8]. У той же час міжнародні системи, підкреслюючи важливість позитивної взаємозалежності, що має характер кооперації, сприяє встановленню співпраці будь-яких організацій і структур, що мають аналогічні інтереси.

2. Цифровізація роботи органів соціальної сфери не тільки зробила доступ до послуг більш ефективним і зручним для населення, але й привела

до підвищення ефективності діяльності цих структур. Зокрема, це досягається впровадженням електронного документообігу, який дає змогу зменшити управлінські ланки без втрати керованості, скоротити час, який працівники витрачають на виконання дрібних завдань та пошук інформації, а також автоматизацією основних бюрократичних процедур.

Дослідники підраховували, що цифрові технології мають потенціал заощадити від 46,2 % до 66,2 % робочого часу [5, с. 59]. Створюючи єдину систему електронної взаємодії всіх органів соціальної сфери, можна зробити роботу окремих підрозділів і всієї структури більш узгодженою [5, с. 71].

Прикладами підвищення загальної ефективності діяльності органів соціальної сфери при використанні інформаційно-комунікативних технологій є створення електронних порталів, що надають адміністративні послуги соціального характеру, відповідних чат-ботів, веб-сайтів органів соціальної сфери, на яких громадяни мають змогу знайти необхідну їм актуальну інформацію. Це також забезпечує прозорість даних щодо діяльності цих суб'єктів. Певні вимоги стосуються розробки веб-сайтів для органів соціальної сфери, щодо гарантування кібербезпеки користувачам, стосовно надання загальної інформації: виду діяльності, включаючи нормотворчі процедури, тексти звернень/промов керівників, технологічні карти надання послуг, статистичну інформацію, зразки документів, години роботи, контакти тощо.

Нині органи соціальної сфери мають значну присутність на різних платформах соціальних мереж. Однак це не скасовує існування конфіденційної інформації в роботі цих установ. До такої інформації належать персональні дані та інша конфіденційна інформація, яка регулюється законодавчими актами та не підлягає розповсюдженню.

3. У роботі з системою кібербезпеки можна виокремити два види заохочувальних дій. Дії першого виду спираються на співпрацю з іншими акторами (зовнішня стратегія), в той час як дії другого виду спрямовані на збільшення кіберпотенціалу певної організації, інституції, структури тощо (внутрішня стратегія). Дії першого виду сприяють співпраці між різними акторами в кіберпросторі, посилюють їхню позитивну взаємозалежність. Основна ідея, закладена в основу цих дій, полягає у тому, що кібербезпека є загальною відповідальністю, а проблеми, що виникають, пов'язані зі взаємозалежностями всіх зацікавлених сторін у кіберпросторі [14; 17; 20]. Тому гарантування кібербезпеки не є виключною відповідальністю однієї організації, натомість, воно має стати загальною справою і, як наслідок, потребує партнерства між зацікавленими сторонами [33].

У свою чергу, другий вид заохочувальних дій підтримує внутрішні процеси та сприяє внутрішньому зміцненню організації через створення або збільшення власної кіберзахисності. У той час як заохочувальні зовнішні дії спрямовані на спільну боротьбу з кіберзагрозами, для організації також важливо мати

достатню кіберспроможність, щоб бути надійним та сильним самостійним актором. Наприклад, деякі системи кібербезпеки, такі як Oxford University CMM та система NIST, виступають за посилення організаційного потенціалу, наприклад, шляхом нарощення потенціалу людських ресурсів, укріплення критично важливих інформаційних інфраструктур та зміцнення внутрішніх систем (тобто нормативних актів, правил та організаційної структури) [8].

4. Цифровізація сприяє створенню більш ефективних та прозорих каналів комунікації між органами соціальної сфери та громадянами, що включає створення системи зворотного зв'язку, дозволяючи інститутам громадянського суспільства та окремим громадянам надавати свій внесок до спільної мети – соціального добробуту (що актуальне не лише для вразливих верств населення, а й для волонтерських організацій, які прагнуть допомагати людям). Завдяки цьому доступність і ефективність значно покращуються, оскільки будь-хто може залишити коментар, поставити запитання чи подати апеляцію. Хоча доступність інформації та можливість швидкого звернення за допомогою є корисними для громадян, це не обов'язково гарантує, що діяльність органів соціальної сфери стане ефективнішою. Наприклад, звертаючись за соціальною допомогою до певного органу, можна зіткнутися з "круговим циклом" бюрократії, коли управління може перенаправити цифрову заявку громадянина в інше управління або відповісти загальними фразами.

5. Одним із шляхів вирішення суспільно значущих питань є формування електронних майданчиків для взаємодії громадянського суспільства та органів соціальної сфери, такі платформи переважно використовують технологію краудсорсингу. Наприклад, можна згадати пандемійний 2020 р., коли ще більше підвищилась потреба в оперативному зв'язку між органами соціального захисту та громадськістю. У Республіці Корея ще у грудні 2019 р. була створена інтерактивна та оновлювана сторінка, на якій можна було побачити 18 перших зафіксованих у Сеулі випадків захворювання, а також перелік місць, які відвідали хворі. Цифрові служби місцевої влади з'ясували високопріоритетні випадки та відстежили пересування людей, використовуючи інструменти Web 2.0 – дані з мобільних базових станцій та транзакції пластикових банківських карток [18].

Використання таких платформ дає численні позитивні результати, зокрема підвищення прозорості дій органів соціальної сфери, безпосереднє спілкування влади з громадянським суспільством, краще розуміння потреб громадян. Крім того, ці платформи допомагають вирішувати наявні проблеми громадян, люди усвідомлюють роль громадянського суспільства у впливі на прийняття рішень щодо власного добробуту.

В Україні перші кроки щодо цифровізації соціальної сфери було зроблено в рамках проєкту "Удосконалення системи соціальної допомоги" за підтримки Світового банку (2014 р.), метою якого

було розроблення Єдиної інформаційно-аналітичної системи соціального захисту населення (далі ЄІАССЗН) [9]. Створення єдиного інформаційного простору соціальної сфери суттєво полегшує оформлення всіх видів соціальної допомоги і пільг, оскільки людині для отримання допомоги потрібно буде надати тільки паспорт, а решту необхідної документації фахівці соціальної сфери зможуть отримати за допомогою нової експериментальної системи [4]. Прагнення розробити уніфіковану базу даних про ЄІАССЗН відповідає основним засадам побудови цифрової економіки як складної екосистеми взаємопов'язаних інформаційних і комунікаційних технологій, що ґрунтується на опрацюванні "великих даних", які забезпечені складним аналітичним інструментарієм [24]. Однак реалізації цього проєкту тоді не відбулося.

Наступним етапом стало підписання нової угоди щодо виконання проєкту "Модернізація системи соціальної підтримки населення України" в контексті сприяння проведенню соціальних реформ, спрямованих на зменшення рівня бідності та підвищення соціальної захищеності найбільш уразливих верств населення. З метою ефективного технічного наповнення ЄІАССЗН виконання проєкту передбачено у три етапи: забезпечення централізації інформаційних систем соціальної сфери; побудова системи обміну даними між інформаційними системами; запровадження механізму онлайн верифікації та аутентифікації громадян, контроль інформаційної системи Міністерством соціальної політики України (далі – МСП) та запровадження верифікації даних.

Важливим кроком у цьому напрямку стало ухвалення урядом рішення про створення Єдиної інформаційно-аналітичної системи управління соціальною підтримкою населення України (E-SOCIAL), Положення про зазначену систему та Положення про Єдиний державний реєстр соціальної сфери (Постанова КМУ № 676 від 17.07.2019) [3]. Відтак, МСП взяло на себе зобов'язання забезпечити:

- створення E-SOCIAL, яка базується на використанні прикладного програмного забезпечення рівня Enterprise із гарантуванням доступу користувачів до прикладних задач через вебінтерфейс;

- наповнення до 30 вересня 2020 р. E-SOCIAL інформацією, яка наявна в інших інформаційних системах, що використовують структурні підрозділи з питань соціального захисту населення;

- використання з 1 жовтня 2020 р. E-SOCIAL при наданні, призначенні та виплаті соціальної допомоги населенню України.

Зараз на базі E-SOCIAL та ЄІАССЗН створена Єдина інформаційна система соціальної сфери (далі – ЄІССС), на якій впроваджено 17 видів допомог, системою користуються в усіх регіонах України, де кількість користувачів – фахівців соціальної сфери – вже перетнула позначку 15 тисяч [7]. Розвиток Єдиної інформаційної системи соціальної сфери триває, враховуючи нові потреби та виклики.

У жовтні 2024 р. Верховна Рада України підтримала у першому читанні законопроект

№ 11377, який розробило МСП [11]. Його прийняття дозволить розбудовувати ЄІССС відповідно до принципів:

1) стандартизації даних: ЄІССС допоможе впровадити єдині стандарти для збору та обробки даних, що відповідають європейським нормам. Це полегшить обмін інформацією між державними установами та органами ЄС.

2) прозорості та підзвітності: система забезпечить прозорість у витрачанні бюджетних коштів на соціальні програми, що надасть громадянам можливість легше контролювати діяльність держави.

3) покращення якості соціальних послуг: завдяки інтеграції даних різних установ, соціальні послуги стануть ще більш доступними та якісними.

4) адаптації до європейських стандартів: розбудова системи враховуватиме вимоги ЄС щодо захисту даних та прав людини, а отже сприятиме кращій адаптації українського законодавства до європейських стандартів.

5) можливості моніторингу та оцінки: система дозволить ефективно моніторити соціальну політику та оцінювати її вплив, що допоможе в ухваленні рішень на всіх рівнях.

6) співпраці з міжнародними партнерами: Єдина система створить платформу для співпраці з міжнародними організаціями та фондами, що працюють у соціальній сфері, залучаючи додаткові ресурси та експертизу.

Усі вищенаведені заходи щодо цифровізації вітчизняної соціальної сфери стосуються, насамперед, тих установ, які виконують управлінські й адміністративні функції (міністерство, управління). Фактично в цих структурах: було проведено модернізацію комп'ютерного устаткування та програмного забезпечення; використовується електронний документообіг (як в середині установ, так і з іншими організаціями); пріоритетності набуває кібербезпека і на перший план виходить захист персональних даних клієнтів, як результат, використовуються захищені канали передачі даних.

Практична реалізація цих проєктів і завдань дасть змогу органам соціальної сфери базового рівня гарантувати населенню належні умови щодо призначення, нарахування та отримання соціальних виплат, пільг, соціальних послуг чи житлових субсидій. Більше того, автоматизація окреслених процесів сприятиме підвищенню ефективності діяльності державних органів у сфері соціального захисту та забезпечення населення, запобіганню зловживанням під час надання соціальних послуг та адміністративних послуг соціального характеру, а також покращенню рівня адресності надання соціальної допомоги та ефективності використання бюджетних коштів [1].

Таким чином, основними напрямками застосування інформаційно-комунікаційних технологій в соціальній сфері є:

– автоматизація процесів, що включає обробку звернень громадян в електронному вигляді, автоматичний розрахунок соціальних виплат, ведення електронних реєстрів;

– персоналізація соціальних послуг, яка включає створення індивідуальних планів соціальної підтримки та надання цільової інформації про соціальні послуги;

– покращення взаємодії з громадянами, тобто створення електронних кабінетів громадян, надання можливості отримувати соціальні послуги та адміністративні послуги соціального характеру онлайн;

– аналіз даних, що включає виявлення трендів та закономірностей в соціальній сфері і оптимізацію надання послуг на основі цих даних.

Спираючись на наукові джерела [4; 6; 12] розглянемо основні теоретичні підходи до цифровізації соціальної сфери:

– системний підхід: розглядає соціальну сферу як складну систему, де інформаційно-комунікаційні технології є інструментом для оптимізації взаємодії між різними елементами цієї системи. Дозволяє моделювати та прогнозувати наслідки впровадження нових технологій. Сприяє створенню єдиної інформаційної системи соціальної сфери. Його метою є підвищення ефективності і якості надання соціальних послуг та адміністративних послуг соціального характеру.

– гуманітарний підхід: акцентує увагу на людині як головному бенефіціарі послуг соціальної сфери. Передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій для персоналізації соціального захисту, підвищення його доступності та зручності для громадян. Наголошує на необхідності збереження конфіденційності персональних даних.

– економічний підхід: розглядає інформаційно-комунікаційні технології як інструмент для підвищення ефективності використання бюджетних коштів. Дозволяє оптимізувати процеси організації соціального захисту, зменшити адміністративні бар'єри та підвищити прозорість використання бюджетних коштів.

– інформаційний підхід: підкреслює важливість інформації як ресурсу, що потребує ефективного управління та захисту. Наголошує на важливості врахування соціального контексту при впровадженні цифровізації. Мета – створити технології, які відповідають потребам і можливостям користувачів.

– правовий підхід: визначає правові основи використання інформаційно-комунікаційних технологій у соціальній сфері. Регулює питання захисту персональних даних, електронного документообігу, відповідальності за порушення законодавства в цій сфері.

Не зважаючи на наявність значної кількості підходів до цифровізації соціальної сфери, основною метою запровадження інформаційно-комунікаційних технологій у соціальній сфері є забезпечення ефективного використання наявних ресурсів у рамках:

– гарантування реалізації основних прав і свобод громадян;

– надання соціальної допомоги та соціального захисту особам, які опинилися у складній життєвій ситуації;

– поширення у соціумі знань і формування навичок з профілактики соціально небезпечного становища і взаємодопомоги;

– підтримки прийняття ефективних управлінських рішень, спрямованих на підвищення результативності соціальних послуг та адміністративних послуг соціального характеру.

Цифровізація соціальної сфери має відповідати низці принципів, серед яких безпека посідає чільне місце [13]:

– інклюзивність: засоби цифровізації мають бути доступними для всіх категорій населення, включаючи людей з інвалідністю;

– конфіденційність: захист персональних даних є одним з пріоритетів;

– безпека: інформаційні системи мають бути захищені від кібератак та інших загроз;

– ефективність: цифровізація повинна підвищувати ефективність соціального захисту;

– прозорість: процеси, пов'язані з використанням цифрових інструментів, мають бути прозорими для всіх зацікавлених сторін;

– якість: цифровізація повинна забезпечувати високу якість наданих послуг.

Застосування інформаційно-комунікативних технологій у соціальній сфері гарантує: автоматизацію рутинних процесів (обробка заявок, розрахунок виплат тощо), створення електронних баз даних (зберігання інформації про клієнтів, їхні потреби та надані послуги), розробку мобільних додатків (надання соціальних послуг онлайн, отримання інформації про програми підтримки), використання аналітики даних (для прийняття обґрунтованих рішень та прогнозування потреб), створення онлайн-платформ для взаємодії (соціальні працівники, клієнти, волонтери можуть спілкуватися та співпрацювати в онлайн-режимі) [13]. Загалом, як наголошують А. Крисоватий, А. Луцик та Н. Синютка, існуюча в Україні система електронного урядування полегшує збір та обмін інформацією шляхом автоматизації процесів реєстрації, обміну інформацією та покращення надання державних послуг, у тому числі і в соціальній сфері [21].

Отже, застосування інформаційно-комунікативних технологій у соціальній сфері є необхідним кроком для підвищення ефективності та якості надання соціальних послуг та адміністративних послуг соціального характеру. Однак, для успішної реалізації цього потенціалу необхідно враховувати як безпекові й технічні аспекти, так і соціальні, економічні та правові. Нижче ми зосередимось саме на безпекових аспектах.

Інформаційне суспільство зосереджує увагу на доступі до публічної інформації. Передача інформації між адресатом та одержувачем, яка відбувається на макrorівні (у тому числі в соціальній сфері), є дуже динамічною та включає як публічну інформацію, так і персональні дані зокрема, конфіденційні. Першочерговим завданням адміністраторів веб-сайтів та порталів є аналіз потенційних кіберзагроз, чітко визначаючи стандарти захисту кіберпростору від кібератак. П. Гаврисяк справедливо зазначає, що "стратегії

безпеки для веб-сервісів ... повинні постійно переглядатися та оновлюватися" [19, с. 150]. Створення умов, які забезпечують безперервний доступ до публічної інформації, неможливе без розробки та впровадження оптимальних правових норм і визначення низки технічних вимог до безпеки мереж та інформаційних систем. Утім, варто пам'ятати, що право доступу до публічної інформації, яке закріплено Законом України "Про доступ до публічної інформації", є фундаментальним правом особи.

Системи, в яких обробляється публічна інформація, є потенційними джерелами кібератак, а з огляду на різноманітність методів кіберзлочинців, питання кібербезпеки у першу чергу слід розглядати в правовому та технічному контексті. Варто також зважати на те, які дії повинні вживати адміністратори веб-сайтів та державні установи для гарантування кібербезпеки. Зауважимо, що загальний та широко вживаний термін "кібербезпека" охоплює різні питання, які можуть стосуватися технологій, суспільства та політики.

Через відсутність чіткого визначення цього терміну багато явищ, що виникають у нових технологіях, називаються з префіксом "кібер". Тому такі терміни, як "кібератака" або "кібертероризм", часто використовуються як взаємозамінні, що призводить до численних помилкових уявлень щодо ідеї кібербезпеки. Більше того, це дуже складний термін, який може використовуватися в різних сферах, і неможливо віднести його до однієї галузі.

Спроби охарактеризувати концепцію кібербезпеки часто відображають постійні дебати щодо прямої ролі уряду в цьому питанні, способів заохочення або примусу приватного сектору до співпраці та інструментів, які можуть гарантувати належний рівень безпеки інформаційних мереж. Індивідуальний підхід кожного автора та умови кіберсередовища відіграють важливу роль у визначенні кібербезпеки [22]. Іншим важливим фактором є постійний технічний прогрес, який сприяє поширенню цифровізації та вимагає гарантування її безпечного використання. Таким чином, цифровий розвиток створює нові ситуації та відносини, які впливають на інтерпретацію процесів, що відбуваються в рамках кібербезпеки.

Визначення поняття кібербезпеки часто залежить від суб'єкта, для якого існують певне середовище та конкретні загрози, що базово входять до такого визначення. Саме визначення є принциповим для розуміння того, які заходи необхідно вжити організації для захисту інформації та інфраструктури. У спробах визначити це поняття можна виокремити два основні підходи.

Перший стосується технологій, програмного забезпечення та індивідуальних навичок, що застосовуються для зниження ризиків, що виникають внаслідок передачі та зберігання даних онлайн, таких як технології шифрування, антивірусне програмне забезпечення та навчання персоналу [16; 32].

Слід зазначити, що концепція кібербезпеки може бути недостатньо чіткою, якщо розглядати її виключно як реакцію органів публічного управління

на технічні проблеми у сфері безпеки [25]. Вжиті заходи виходять далеко за рамки заходів фізичної безпеки та окреслюють цілі для багатьох сфер соціального та політичного життя [25; 31]. Однією з причин розширення сфери застосування цієї концепції за межі технічних аспектів є розсилка незаконного та шкідливого контенту, який впливає на комп'ютерні мережі та системи, може негативно впливати на політичне і соціальне життя країни (особливо, якщо проти країни ведеться гібридна війна).

Згідно з другим підходом, виключно зміни у військових технологіях є традиційним елементом, що використовується для визначення кібербезпеки [27; 29]. На початку XXI ст. спостерігалось зростання кількості міжнародних конфліктів та суперечок, майже в кожному випадку пов'язаних з цифровими технологіями, що використовували "шкідливе програмне забезпечення" для ослаблення критичної інфраструктури противника або ж для несанкціонованого доступу до інформації. Отже, акцентування уваги на негативних результатах використаної технології є типовою рисою більшості визначень кібербезпеки та механізмів безпеки, що впроваджуються урядами для захисту своїх країн від кібератак. Утім, в межах згаданої вище гібридної війни, мова може йти скоріше про розповсюдження неправдивої інформації, яка здатна нанести шкоду державі, суспільству та окремим громадянам. Наприклад, запуск від імені Мінсоцполітики інформації про скасування низки соціальних виплат та дотримання державних соціальних гарантій в умовах воєнного стану.

З моменту усвідомлення того, що кібератаки виходять далеко за межі кіберпростору та впливають на повсякденне життя громадян, питання забезпечення захисту та стабільності набуло політичного забарвлення. Кіберзагрози також стали значною проблемою, оскільки вони можуть впливати на інфраструктуру країни та спричиняти суттєві витрати на превентивні заходи. Це означає, що зобов'язання забезпечувати захист від таких загроз не може залишитися непоміченим або ігноруватися органами публічного управління, оскільки бездіяльність вплине на переважну більшість суспільства, у першу чергу на соціально вразливі верстви населення.

Тобто органи публічного управління мають відповіді на такі питання, як:

- наскільки високим має бути обсяг коштів, призначених для покриття витрат на кібербезпеку?
- які превентивні дії слід вжити для запобігання можливим загрозам?
- як зберегти пропорції та належний обсяг реагування на кібератаку?

Це лише деякі з багатьох питань, на які необхідно звернути увагу в офіційних стратегічних документах щодо національної безпеки. Тому наразі неможливо обговорювати питання кібербезпеки, не враховуючи політичні аспекти, і пошук рішень вищезазначених проблем є справжнім викликом для будь-якого уряду.

Наразі багато суспільств обмінюються персональними даними за допомогою цифрових

технологій. Однак захист даних – це ізоляція даних, а також правила та методи їх передачі та використання. Таким чином, кібербезпека також сприймається як "концепція, пов'язана з діями, що вживаються державними та приватними суб'єктами для забезпечення безпеки комунікацій та онлайн-ресурсів" [28, с. 80].

Хоча захист даних важливий для стабільного розвитку держави, кібербезпека – це набагато ширше явище, що охоплює численні питання, які не пов'язані безпосередньо з інформаційними технологіями та комп'ютерними послугами [25]. У літературі з цієї теми можна знайти, що сучасні умови життя багатьох людей залежать від програм та послуг, заснованих на аналізі даних [15]. Численні організації збирають, обробляють та аналізують великий обсяг даних для надання персоналізованих послуг або розробки більш ефективних систем у різних секторах, таких як охорона здоров'я, соціальне обслуговування, громадський транспорт та страхування. Таким чином, організації також можуть впливати на низку альтернатив, доступних для окремої особи. У цьому контексті захист даних набуває особливої актуальності, оскільки він тісно пов'язаний з демократичними цінностями, пов'язаними з правом особи на самовизначення та вибором медіаінформації. Отже, кібербезпека являє собою право особи вирішувати (не лише для себе), щодо даних, які вона хоче передавати, кому та чому. Таким чином, захист персональних даних як індивідуальна мета може конкурувати з колективними інтересами суспільства в таких сферах, як громадський порядок чи безпека.

Право на приватність як одне з основних прав людини має захищати особу від втручання державних органів. Однак за обставин, коли кібертехнології дозволяють зберігати великі дані, приватні постачальники послуг, які обробляють ці дані, є особливо важливими для політики кібербезпеки, оскільки вони можуть розголошувати унікальну інформацію про своїх користувачів. Тобто дедалі більше захист персональних даних від несанкціонованого доступу стає політичним питанням і часто є предметом політичних дебатів.

Не менш важливим питанням є визначення сфери кіберзагроз, які сьогодні можуть порушувати доступ та обробку даних в умовах цифровізації. Враховуючи різноманітний характер кібератак (шкідливе програмне забезпечення, перехоплення передачі з'єднань, незаконна обробка, несанкціонований доступ тощо), політика кібербезпеки повинна визначати правові, організаційні та соціально-економічні умови, пов'язані із забезпеченням безпеки на усіх рівнях. Як наголошує А. Монарха-Матлак, "роздуми про майбутнє доступу до публічної інформації включають міркування не лише економічного чи політичного характеру, а й, перш за все, технічного характеру" [23, с. 17].

У першу чергу, політика кібербезпеки повинна чітко визначати, як класифікувати небезпечні інциденти. Водночас вона повинна вказувати, хто і якою мірою (наприклад, адміністратор веб-сайту)

відповідає за вжиття таких заходів, як: початкова оцінка інциденту (тип, масштаб та потенційні наслідки кіберзагрози) та вжиття заходів щодо інциденту (вжиття подальших дій після того, як інцидент фактично стався). Питання зміцнення цифрових компетенцій серед суб'єктів, які обробляють та використовують інформацію, розміщену в Інтернеті, також є надзвичайно важливим [26]. Вищезазначене, безумовно, має відповідати головній меті Закону України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України" [10], а саме: підвищити рівень стійкості до кіберзагроз та підвищити рівень захисту інформації в державному, військовому та приватному секторах, а також сприяти поширенню знань та передового досвіду, що дозволяє громадянам краще захищати свої дані. Хоча користувачі мобільних пристроїв можуть самі піддавати ризику себе і свої дані, це загалом є організаційною проблемою, оскільки установи публічного сектора повинні розширити свою стратегію кібербезпеки, відповідно включивши до неї питання захисту інформації мобільних пристроїв, доступ до якої можна отримати через такі пристрої [8]. Але складність поширення кібербезпеки на різні мобільні пристрої, ймовірно, зростатиме, оскільки наслідки зростання мобільності для публічного сектора є більшими, ніж просто захист окремих телефонів і управління процедурами резервного копіювання. Перехід до мобільності зрештою буде означати, що ми всі постійно будемо, так би мовити, "на зв'язку", і подібна ситуація все частіше буде зустрічатись в усьому світі. Тому організації соціальної сфери мають співпрацювати з операторами мереж та послуг для розробки безпечної архітектури, забезпечення можливості моніторингу і фільтрації трафіка, а також постійного вдосконалення політик і керівних принципів управління всередині організацій.

Висновки. За останнє десятиліття багато досліджень було присвячено питанню кібербезпеки як міждисциплінарному явищу, важливому для аналізу соціально-політичного простору суспільного життя. Такі дослідження розвиваються через зміни в суспільному середовищі, що пропонує нові емпіричні дані для подальших досліджень. Нові напрямки досліджень також розкривають ті аспекти кібербезпеки, які раніше залишалися непоміченими як дослідниками, так і спостерігачами, але вони стали об'єктом уваги як потенційна загроза під час гібридної війни.

У цьому контексті зв'язки між технологіями, наукою та практикою публічного управління є особливо важливими та найчастіше зводяться до того, як державні суб'єкти, які беруть участь у цих сферах, формують свої цілі, виконують свої завдання, як вони сприймають свої ролі та яку діяльність вони здійснюють стосовно кібербезпеки на національному та локальному рівнях у всіх сферах, включаючи соціальну.

Таким чином, одним з ключових питань політики кібербезпеки, що стоять перед публічними органами при розгляді рішень про те, як краще за все впровадити соціальні мережі в діяльність публічних організацій, є питання забезпечення належного

балансу між управлінням ризиками і створенням дійсно відкритого уряду. Адже захист персональних даних як індивідуальна мета може конкурувати з колективними інтересами суспільства в таких сферах, як громадський порядок чи безпека, що ускладнюється існуванням природного протиріччя між характеристиками відкритого уряду, – відкритими даними, відкритим доступом, прозорістю і підзвітністю, – і проблемами гарантування безпеки.

Список джерел інформації

1. Бірнс Т. (2024). *Єдина інформаційна система соціальної сфери (ЄІССС). Зміцнення інфраструктури союзахисту в Україні в умовах кризи у 2023*. Технічна допомога у сфері союзахисту, поради та ресурси, LLC DAI Global UK, Велика Британія. Retrieved from https://medirent.ua/images/2024/STAAR_2024.pdf
2. Васильковський О.Т. (2022). Фактори, що детермінують взаємодію органів публічного управління з громадськістю у цифровій реальності. *Наукові перспективи*. № 9 (27). С. 46 – 57. DOI [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-9\(27\)-46-56](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-9(27)-46-56)
3. Дакалюк О. (2020). Інформаційно-комунікаційні технології як засіб активізації самостійної роботи студентів в умовах дистанційного навчання. *Modern information technologies and innovation methodologies of education in professional training methodology theory experience problems*. С. 35 – 42. DOI <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2020-58-35-42>
4. Дітковська Л. (2013). Місце інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності соціальних працівників. *Збірник наукових праць ХІСТ Університету "Україна"*. № 2 (8). С. 78 – 82.
5. *Електронне урядування* : підручник. (2014). Авт. кол. : В.П. Горбулін, Н.В. Грицяк, А.І. Семенченко, О.В. Карпенко та ін.; за заг. ред. проф. Ю.В. Ковбасюка ; наук. ред. проф. Н.В. Грицяк, проф. А.І. Семенченка. К. : НАДУ. 352 с.
6. *Інформаційні системи та технології* : навчальний посібник. (2020). Х. : ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. 207 с.
7. ЄІССС. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/e-servisy/yeiss>
8. Котух Є.В. (2021). *Кібербезпека у публічному секторі* : моногр. Х. : Вид-во ХарPI НАДУ "Магістр". 272 с.
9. Мінсоцполітики: Світовий банк виділив Україні кошти на модернізацію системи соціальної допомоги. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/247437750>
10. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII (в редакції від 20.04.2025). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
11. Про прийняття за основу проєкту Закону України про Єдину інформаційну систему соціальної сфери : Постанова Верховної Ради України. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4035-IX>
12. Руденко Л.А. (2017). Самоосвіта і саморозвиток майбутніх фахівців соціального захисту в інформаційному суспільстві. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. пр. № 49. С. 157 – 160.
13. Ющенко Н., Ковтун М. (2019). Електронне урядування в Україні: стан та перспективи розвитку. *Причорноморські економічні студії* : економічн. наук.-практ. журнал. № 38. Retrieved from http://bses.in.ua/journals/2019/38_1_2019/31.pdf
14. BSA Global Cybersecurity Framework. (2010). Washington, DC, USA : Business Software Alliance.

15. Cohen J.E. (2013). What privacy is for. *Harvard Law Review*, 126, 1904-1933.

16. Donaldson S.E., Siegel, S., Williams C.K., Aslam A. (2016). *Enterprise cybersecurity*. How to build a successful cyberdefense program against advanced threats. Apress, Berkeley, CA., pp. 213 – 229.

17. European Commission. (2013). *Cybersecurity Strategy of the European Union: An Open, Safe and Secure Cyberspace*. Brussels. DOI : 10.4271/2010-01-1021.

18. Embassy of the Republic of Korea to the Kingdom of the Netherlands. Korea's Fight against COVID-19. Retrieved from http://overseas.mofa.go.kr/nl-en/brd/m_6971/view.do?seq=761546

19. Gawrysiak Piotr. (2012). Portale internetowe – zagrożenia realne i pozornie. *Prawno-informatyczne problemy sieci, portali i e-usług*. Edited by Grazyna Szpor, and Wojciech R. Wiewiorowski. P. 145 – 151.

20. ISO/IEC. (2012). *Information Technology – Security Techniques – Guidelines for Cybersecurity*. Geneva : ISO/IEC.

21. Krysovatiy A., Lutsyk A., Synyutka N. (2019). Influence of time lags on the efficiency of fiscal policy in Ukraine. *9th International conference on advanced computer information technologies*, ACIT 2019 – Proceedings, art. no. 8780059. P. 380 – 383.

22. Lindstrom G., Luijff E. (2012). Political Aims & Policy Methods. In A. Klimburg, (Ed.), *National cybersecurity framework manual*, pp. 45 – 47.

23. Monarcha-Matlak Aleksandra. (2008). *Obowiazki administracji w komunikacji elektronicznej*. Warszawa : Oficyna a Wolters Kluwer business. Retrieved from https://www.nexto.pl/upload/publisher/Wolterskluwer/public/obowiazki_admin_w_komun%20demo.pdf?srsid=AfmBOorh4zLQ_QeUfdgnd2s45u-ninXGTiXzR3PzALxzzrNXVBWv_qeMs

24. Monino J.-L. (2016). Data value, big data analytics and decision-making. *Journal of Knowledge Economy*. P. 1 – 12. DOI <https://doi.org/10.1007/s13132-016-0396-2>

25. Nissenbaum H. (2015). Where computer security meets national security. *Ethics and Information Technology*, 7 (2), 61 – 73.

26. Pawel Swital, Dominika Skoczylas. (2024) The information sphere in the age of cyberthreats. Disinformation and cybersecurity. *Teka Komisji Prawniczej*, vol. XVII, no. 1, pp. 257 – 271. DOI <https://doi.org/10.32084/tpk.5812>

27. Rid T. (2012). Cyber war will not take place. *The Journal of Strategic Studies*, 35 (1), 5 – 32.

28. Sienkiewicz P., Swieboda H. (2009). Sieci teleinformatyczne jako instrument panstwa – zjawisko walki informacyjnej. In M. Madej, M. Terlikowski, (Eds.), *Bezpieczeństwo teleinformatyczne państwa*. Warszawa : Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. 162 p.

29. Stone J. (2013). Cyber war will take place. *The Journal of Strategic Studies*, 36 (1), 101 – 108.

30. Timmers P (2019). Challenged by Digital Sovereignty. *Journal of Internet Law*, 23 (6), 1 – 20.

31. Walker J., Melinda C. (2011). Genealogies of resilience. From systems ecology to the political economy of crisis adaption. *Security Dialogue*, 42 (2), 143 – 160.

32. Weber R.H. (2018). Privacy and security in the IoT – Legal issues. In A. Moallem, (Ed.), *Human-Computer Interaction and Cybersecurity Handbook*. CRC Press, pp. 306 – 308.

33. WEF (2012). *Risk and Responsibility in a Hyperconnected World: Pathways to Global Cyber Resilience*. Geneva, Switzerland: World Economic Forum (WEF). Retrieved from <https://www.weforum.org/reports/risk-and-responsibility-hyperconnected-world-pathways-global-cyber-resilience>

References (transliterated)

1. Birns T. (2024). Yedyna informatsiina systema sotsialnoi sfery (YeISSS). Zmitsnennia infrastruktury sotszakhystu v Ukraini v umovakh kryzy u 2023. Tekhnichna dopomoha u sferi sotszakhystu, porady ta resursy, LLC DAI Global UK, Velyka Brytaniia. Retrieved from https://medirent.ua/images/2024/STAAR_2024.pdf

2. Vasylovskiy O.T. (2022). Faktory, shcho determinuiut vzaiemodiiu orhaniv publichnoho upravlinnia z hromadskistiu u tsyfrovii realnosti. *Naukovi perspektyvy*. № 9 (27). S. 46 – 57. DOI [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-9\(27\)-46-56](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-9(27)-46-56)

3. Dakaliuk O. (2020). Informatsiino-komunikatsiini tekhnologii yak zasib aktyvizatsii samostiinoi roboty studentiv v umovakh dystantsiinoho navchannia. Modern information technologies and innovation methodologies of education in professional training methodology theory experience problems. S. 35 – 42. DOI <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2020-58-35-42>

4. Ditkovska L. (2013). Mistse informatsiino-komunikatsiinykh tekhnologii u profesiinii diialnosti sotsialnykh pratsivnykiv. *Zbirnyk naukovykh prats KhIST Universytetu "Ukraina"*. № 2 (8). S. 78 – 82.

5. Elektronne uriaduvannia : pidruchnyk. (2014). Avt. kol. : V.P. Horbulin, N.V. Hrytsiak, A.I. Semchenko, O.V. Karpenko ta in.; za zah. red. prof. Yu.V. Kovbasiuka ; nauk. red. prof. N.V. Hrytsiak, prof. A.I. Semchenko. K. : NADU. 352 s.

6. Informatsiini systemy ta tekhnologii : navchalnyi posibnyk. (2020). Kh. : KhNAU im. V.V. Dokuchaieva. 207 s.

7. YeISSS. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/e-servisy/yeiss>

8. Kotukh Ye.V. (2021). Kiberbezpeka u publichnomu sektori : monohrafiia. Kh. : Vyd-vo KharRI NADU "Mahistr". 272 s.

9. Minsotspolityky: Svitovyi bank vydilyv Ukraini koshty na modernizatsiiu systemy sotsialnoi dopomohy. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/247437750>

10. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 № 2163-VIII (v redaktsii vid 20.04.2025). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

11. Pro pryiniattia za osnovu proiektu Zakonu Ukrainy pro Yedynu informatsiinu systemu sotsialnoi sfery : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4035-IX>

12. Rudenko L.A. (2017). Samoosvita i samorozvytok maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoho zakhystu v informatsiinomu suspilstvi. Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy : zb. nauk. pr. № 49. S. 157 – 160.

13. Yushchenko N., Kovtun M. (2019). Elektronne uriaduvannia v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku. Prychornomorski ekonomichni studii : ekonomichn. nauk.-prakt. zhurnal. № 38. Retrieved from http://bses.in.ua/journals/2019/38_1_2019/31.pdf

14. BSA Global Cybersecurity Framework. (2010). Washington, DC, USA : Business Software Alliance.

15. Cohen J.E. (2013). What privacy is for. *Harvard Law Review*, 126, 1904-1933.

16. Donaldson S.E., Siegel, S., Williams C.K., Aslam A. (2016). *Enterprise cybersecurity*. How to build a successful cyberdefense program against advanced threats. Apress, Berkeley, CA., pp. 213 – 229.

17. European Commission. (2013). *Cybersecurity Strategy of the European Union: An Open, Safe and Secure Cyberspace*. Brussels. DOI : 10.4271/2010-01-1021.

18. Embassy of the Republic of Korea to the Kingdom of the Netherlands. Korea's Fight against COVID-19.

- Retrieved from http://overseas.mofa.go.kr/nl-en/brd/m_6971/view.do?seq=761546
19. Gawrysiak Piotr. (2012). Portale internetowe – zagrożenia realne i pozorne. Prawno-informatyczne problemy sieci, portali i e-usług. Edited by Grazyna Szpor, and Wojciech R. Wiewiorowski. P. 145 – 151.
 20. ISO/IEC. (2012). Information Technology – Security Techniques – Guidelines for Cybersecurity. Geneva : ISO/IEC.
 21. Krysovatiy A., Lutsyk A., Synyutka N. (2019). Influence of time lags on the efficiency of fiscal policy in Ukraine. 9th International conference on advanced computer information technologies, ACIT 2019 – Proceedings. art. no. 8780059. P. 380 – 383.
 22. Lindstrom G., Luijff E. (2012). Political Aims & Policy Methods. In A. Klimburg, (Ed.), National cybersecurity framework manual, pp. 45 – 47.
 23. Monarcha-Matlak Aleksandra. (2008). Obowiązki administracji w komunikacji elektro- nicznej. Warszawa : Oficyna a Wolters Kluwer business. Retrieved from https://www.nexto.pl/upload/publisher/Wolterskluwer/public/obowiazki_admin_w_komun%20demo.pdf?srltid=AfmBOorh4zLQqUfdgnd2s45u-ninXGTiXzR3PzALxrrzNXVBWv_qeMs
 24. Monino J.-L. (2016). Data value, big data analytics and decision-making. Journal of Knowledge Economy. P. 1 – 12. DOI <https://doi.org/10.1007/s13132-016-0396-2>
 25. Nissenbaum H. (2015). Where computer security meets national security. Ethics and Information Technology, 7 (2), 61 – 73.
 26. Pawel Swital, Dominika Skoczylas. (2024) The information sphere in the age of cyberthreats. Disinformation and cybersecurity. Teka Komisji Prawniczej, vol. XVII, no. 1, pp. 257 – 271. DOI <https://doi.org/10.32084/tkp.5812>
 27. Rid T. (2012). Cyber war will not take place. The Journal of Strategic Studies, 35 (1), 5 – 32.
 28. Sienkiewicz P, Swieboda H. (2009). Sieci teleinformatyczne jako instrument panstwa – zjawisko walki informacyjnej. In M. Madej, M. Terlikowski, (Eds.), Bezpieczeństwo teleinformatyczne panstwa. Warszawa : Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. 162 p.
 29. Stone J. (2013). Cyber war will take place. The Journal of Strategic Studies, 36 (1), 101 – 108.
 30. Timmers P (2019). Challenged by Digital Sovereignty. Journal of Internet Law, 23 (6), 1 – 20.
 31. Walker J., Melinda C. (2011). Genealogies of resilience. From systems ecology to the political economy of crisis adaption. Security Dialogue, 42 (2), 143 – 160.
 32. Weber R.H. (2018). Privacy and security in the IoT – Legal issues. In A. Moallem, (Ed.), Human-Computer Interaction and Cybersecurity Handbook CRC Press, pp. 306 – 308.
 33. WEF (2012). Risk and Responsibility in a Hyperconnected World: Pathways to Global Cyber Resilience”. Geneva, Switzerland: World Economic Forum (WEF). Retrieved from <https://www.weforum.org/reports/risk-and-responsibility-hyperconnected-world-pathways-global-cyber-resilience>

Надійшла (received) 30.05.2025

Відомості про авторів / About the Authors

Грень Лариса Миколаївна (Larysa Hren) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4466-6018>

Грибко Ольга Владиславівна (Olga Grybko) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат наук з державного управління, доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3227-608X>

С.А. МОРОЗ, В.В. МАРУЩЕНКО, І.С. БУКА, О.М. ТИЩУК, В.М. МОРОЗ

СИСТЕМА ВНУТРІШНЬОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОКСФОРДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ДЕТЕРМІНАНТИ ВПЛИВУ ДЕРЖАВИ НА ПІДГОТОВКУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Вивчено зарубіжний досвід з розбудови та функціонування системи забезпечення закладами вищої освіти якості освітньої діяльності та якості вищої освіти, а також з'ясовано об'єкти державної політики у сфері вищої освіти щодо забезпечення якості на університетському рівні. Об'єктом уваги було обрано систему внутрішнього забезпечення якості Оксфордського університету, як одного з найбільш рейтингових закладів вищої освіти. Визначено рівні актуалізації проблематики якості в університеті, а також конкретизовано організаційні структури для кожного з них. Вивчення змісту Рамки управління якістю Оксфордського університету дозволило формалізувати рівні системи внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти у межах одного логічно вираженого конструкту. Обґрунтовано напрями впливу держави на якість освітньої діяльності закладу вищої освіти та якість вищої освіти на університетському рівні.

Ключові слова: система внутрішнього забезпечення якості; структура системи забезпечення якості Оксфордського університету; публічна політика щодо якості вищої освіти; державне управління якістю освітньої діяльності.

S.A. MOROZ, V.V. MARUSHCHENKO, I.S. BUKA, O.M. TYSHCHUK, V.M. MOROZ

INTERNAL QUALITY ASSURANCE SYSTEM OF THE UNIVERSITY OF OXFORD: DETERMINANTS OF STATE INFLUENCE ON THE TRAINING OF COMPETITIVE HUMAN CAPITAL

Foreign experience in developing and operating a system for ensuring the quality of educational activities and the quality of higher education by higher education institutions was studied, and the objects of state policy in the field of higher education regarding quality assurance at the university level were also clarified. The focus was on the internal quality assurance system of the University of Oxford, as one of the most highly rated higher education institutions. The levels of quality issues at the university were identified, and the organizational structures for each of them were specified. Studying the content of the Oxford University Quality Management Framework allowed us to formalize the levels of the internal quality assurance system for educational activities and the quality of higher education within a single logically balanced construct. The directions of state influence on the quality of educational activities of a higher education institution and the quality of higher education at the university level are substantiated.

Key words: internal quality assurance system; structure of the quality assurance system of the University of Oxford; public policy on the quality of higher education; state management of the quality of educational activities.

Постановка проблеми. Актуалізовані безпідставною російською агресією виклики щодо забезпечення стійкості та підвищення конкурентоспроможності будь-якої з підсистем суспільства обумовили необхідність, з одного боку, вдосконалення змісту та практики використання існуючих механізмів публічного управління тією чи іншою галуззю, а з іншого – пошуку нових моделей розбудови взаємовідносин між суб'єктами та об'єктами публічного управління. Останній напрям, з огляду на невичерпаність своїх потенціалів для підвищення ефективності публічного управління, не втрачає своєї популярності серед дослідників, як за напрямом вивчення найбільш ефективних за своїм використанням практик впливу держави на об'єкти управління, так й з огляду на формування запиту суспільства на нові підходи до управління суспільним розвитком. Серед різноманіття підсистем суспільства, які актуалізували свій запит на пошук нових підходів до управління, освітня підсистема набуває неабиякої значущості. Про таку значущість може свідчити факт неабиякого рівня

представництва проблематики освіти у нещодавно затвердженим Кабінетом Міністрів України Плані пріоритетних дій Уряду на 2025 рік [10]. Серед запланованих до виконання дій, питання освіти актуалізуються в окремому розділі «Освіта для успішної країни» та формалізовані у п'ятнадцяти окремих кроках Уряду. Крім того, слід звернути увагу на той факт, що проблематика пошуку нових підходів до управління в освітній підсистемі суспільства набула своєї формалізації у межах інших програмних документів, а саме в: Стратегічному плані діяльності МОН до 2027 року; Національній стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024-2026 роки; Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки тощо. На міжнародному рівні відповідна проблематика була актуалізована під час роботи таких з останніх комунікативних заходів: Міністерська конференція Європейського простору вищої освіти (травень, 2024) у Тирані (Албанія); Міжнародна науково-практична конференція

«Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу. Цифровізація та забезпечення якості вищої освіти для забезпечення рівного доступу до якісної вищої освіти» (листопад, 2024) у Києві (Україна) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика на пошук нових підходів до управління державною освітньою підсистемою суспільства, з огляду на неабияку свою значущість для забезпечення стійкості та підвищення конкурентоспроможності держави, постійно перебуває у межах кола наукової уваги дослідників. У межах вітчизняного наукового дискурсу відповідна проблематика набула свого розвитку у роботах: М.А. Ажажи (формалізовано напрями державного управління модернізацією вищої освіти в Україні) [1]; Л.М. Грень (з'ясовано залежність якості вищої освіти від джерел її фінансування та спеціалізації закладів вищої освіти) [9]; С.М. Домбровської (обґрунтовано місце та роль рейтингу науково-педагогічних працівників в системі державного управління якістю вищої освіти) [8]; О.Л. Кірдан (сформульовано практичні рекомендації щодо вдосконалення управління закладами освіти) [15]; Н.Л. Клясен (визначено детермінанти впливу на ефективність управління освітою) [14]; В.В. Кононенко (охарактеризовано потенціали державно-громадського управління в системі публічного управління у сфері освіти) [2]; І.П. Лопушинського (проведено аналіз стану та перспектив реформування освіти в умовах децентралізації влади в Україні) [3]; С.А. Мороз (досліджено особливості управління якістю вищої освіти через призму змісту принципів та норм міжнародних стандартів) [6]; В.М. Мороза (актуалізовано проблематику підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників на рівні одного з об'єктів публічного управління якістю освіти) [4]; О.В. Поступної (розглянуто теоретичні та методологічні засади публічного управління регіональними освітніми системами) [11] та інших дослідників. Серед зарубіжних вчених, фокусом наукової уваги яких була проблематика публічного управління освітньою підсистемою, слід звернути увагу на доробки Р. Віллмота (R. Willmott), М. Конноллі (M. Connolly), Р. Салліса (R. Sallis), М. Траппа (M. Thrupp), М. Фертіга (M. Fertig), Р. Хека (R. Heck), П. Хеллінгера (P. Hallinger) та багатьох інших вчених. Окремі з аспектів порушеної проблематики набули свого розвитку у межах попередньо виконаних нами наукових досліджень [5, 7, 13].

Серед питань які потребують на своє подальше уточнення (вирішення) неабиякої уваги заслуговують ті з них, фокусом дослідження яких є конкретизація детермінант якості функціонування (визначення тригерів) тих чи інших систем. Відповідно до обраного нами предмету наукового пошуку таким фокусом уваги може стати аналіз змісту однієї з найбільш ефективних за результатами свого функціонування систем забезпечення якості вищої освіти на організаційному (університетському) та державному рівнях. У якості об'єктів безпосередньої уваги можуть бути обрані внутрішні та зовнішні системи забезпечення якості вищої

освіти, а також системи забезпечення якості діяльності національних агенцій (установ) найбільш успішних закладів вищої освіти (ЗВО) та (або) країн. Тут ми апелюємо до необхідності (можливості) вивчення досвіду функціонування систем забезпечення якості вищої освіти зарубіжних ЗВО та конкретизації передових практик управління ними. Кожен з цих напрямів, з огляду на неабияку варіативність формулювання предмету дослідницької уваги, заслуговує на окремий напрям наукового дослідження, а відповідно може розглядатися на рівні одного з перспективних напрямів організації подальших наукових пошуків. У межах цієї публікації ми маємо намір зупинитись на аналізі змісту та з'ясуванні структури системи внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти одного з найбільш рейтингових за своїми показниками ЗВО.

Метою статті є дослідження змісту та структури системи внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти Оксфордського університету для виявлення детермінант державної політики у сфері вищої освіти щодо забезпечення якості на організаційному рівні ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Зосередження нашої дослідницької уваги на системі внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти саме Оксфордського університету було обумовлено тим фактом, що цей університет рік від року позиціонує на перших сходинках авторитетних міжнародних рейтингів. Наприклад, в університетському рейтингу QS World University Rankings Оксфордський університет за останні десять років не лише жодного разу не вийшов за межі десяти кращих університетів світу, а й рік від року покращував свої рейтингові показники (2025 – 3 місце; 2024 – 3 місце; 2023 – 4 місце; 2022 – 2 місце; 2021 – 5 місце; 2020 – 4 місце; 2019 – 5 місце; 2018 – 6 місце; 2017 – 6 місце; 2016 – 6 місце) [16]. Щорічне покращення показників Оксфордського університету у межах групи з найвищим рівнем конкурентної боротьби (тут ми маємо на увазі групу ТОП-10) переконливо свідчить, з одного боку, про високий рівень досконалості системи управління якістю освітньої діяльності та якості вищої освіти (системи внутрішнього забезпечення якості), а з іншого – про ефективність практик її функціонування. Цілком очевидно, що аналіз змісту та структури системи внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти саме Оксфордського університету є логічним кроком у вивченні кращих практик функціонування систем внутрішнього забезпечення якості зарубіжних ЗВО. Система внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти в Оксфордському університеті має тривірневу структуру, а саме: університетський рівень (University level); рівень структурного підрозділу (Divisional level); рівень кафедр та (або) факультетів (Department/Faculty level) [17]. Розглянемо більш детально кожен з цих рівнів.

1. Університетський рівень (University level) забезпечення якості освітньої діяльності та якості

вищої освіти (стратегічний рівень) актуалізується через діяльність так званої ради університету (у вітчизняному просторі вищої освіти цей орган може бути прирівняний до вченої ради ЗВО). Цей орган, окрім покладених на нього суто академічних та організаційних повноважень (затвердження норм та правил щодо навчального процесу, наукової діяльності тощо), опікується у т.ч. й питаннями формуванням середовища для плекання культури якості на організаційному рівні. Зазвичай рада університету виконує лише нормотворчі функції (визначення політики якості в університеті; розподіл повноважень та відповідальності між суб'єктами забезпечення якості тощо) та не зосереджується на конкретизації тих чи інших напрямів відповідної діяльності. Така конкретизація відбувається на рівні її різноманітних комітетів (розподіл здійснюється відповідно до принципів функціональної структури), серед яких комітет з питань освіти має безпосереднє відношення до забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти. У достатньо спрощеному вигляді це може бути подано як делегування радою університету своїх повноважень із забезпечення якості комітету з питань освіти. Слід звернути увагу, що цей комітет є складовою ради університету, а отже не повинен розглядатися на рівні самостійного структурного підрозділу. Іншими словами, реалізація повноважень комітету з питань освіти за напрямом забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти здійснюється виключно на університетському (стратегічному) рівні. Серед основних функцій цього комітету є у тому числі й ті з них, які зосереджені на контролі (нагляді) за всіма пов'язаними з викладанням та навчанням напрямками діяльності структурних підрозділів університету, а саме – проектування, використання, оцінка та перегляд механізмів: забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (комітет розробляє (переглядає, вдосконалює тощо) механізми забезпечення якості в університеті та здійснює контроль за їх використанням всіма учасниками освітньої діяльності); забезпечення якості викладання та навчання (апелювання до відповідальності науково-педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти); забезпечення дотримання академічних та професійних стандартів.

Діяльність комітету з питань освіти розподіляється за трьома окремими панелями (напрямами, групами): панель бакалаврського рівня (Undergraduate Panel); панель магістерського рівня та рівня доктора філософії (Graduate Panel); панель екзаменів (Examinations Panel). Тут слід звернути увагу на специфіку розділу між панелями, а саме на їх так звану прив'язку до рівня вищої освіти. Виникає ситуація за якою фокус уваги комітету з питань освіти щодо забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти на бакалаврському рівні не є тотожним до відповідної діяльності на магістерському та докторському рівнях. На нашу думку, такий поділ заслуговує на неабияку увагу з боку суб'єктів формування політики забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти у

вітчизняному просторі вищої освіти. Не дивлячись на розмежування напрямів діяльності комітету з питань освіти між Undergraduate Panel та Graduate Panel вони є достатньо схожими за своїми фокусами безпосередньої уваги. Обидві ці напрями зосереджуються на проблематиці цілеспрямованого академічного забезпечення освітнього процесу, а також на підтримці здобувачів вищої освіти у їх прагненні здобути якісну освіту. Останній з вказаних напрямів реалізується через механізм зворотного зв'язку та інститут менторства (підтримка та заохочення здобувачів вищої освіти до академічного, та особистісного розвитку). До речі, такий інститут менторства вже декілька років поспіль використовується Українським католицьким університетом [12]. Для забезпечення достатнього рівня інклюзії до складу панелей (направів, груп) комітету з питань освіти залучаються представники факультетів (інститутів) та здобувачі вищої освіти.

Панель екзаменів (Examinations Panel) зорієнтована, з одного боку, на контролі знань здобувачів вищої освіти (механізми контролю (методи, інструменти, технології тощо); методологія оцінювання; зміст контролю тощо), а з іншого на – забезпеченні взаємодії між залученими до забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти підрозділами. У достатньо спрощеному вигляді функції цієї панелі можуть бути подані через призму інститутів фасилітаторства, координації та контролю. Панель екзаменів очолюється відповідальним за навчальну роботу проректором та складається з співробітників відділу підтримки освітньої політики (у вітчизняному просторі вищої освіти цей підрозділ може бути прирівняний до умовного підрозділу з функціями методичного та навчального відділів).

Вище наведений поділ комітету з питань освіти відповідає стратегічному рівню його функціонування. Питання оперативного рівня вирішуються його підкомітетами (підкомісіями), а саме: об'єднаний з представників комітету з питань освіти та здобувачів вищої освіти підкомітет (Joint Sub-Committee of Education Committee with Student Members); підкомісія з питань здоров'я та соціального забезпечення студентів (Student Health and Welfare Subcommittee); підкомітет служби кар'єри (Careers Service Subcommittee); стратегічний підкомітет університетського спорту (University Sports Strategic Subcommittee); постійний закритий наглядовий комітет (Permanent Private Hall Supervisory Committee); підкомітет із забезпечення якості (Quality Assurance Subcommittee). Очікувано, що за фокусом уваги панелей та підкомітетів комітету з питань освіти ми можемо скласти уяву про зміст та спрямованість університетського рівня забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти. Безумовно, така уява повинна формуватися з врахуванням академічних та організаційних повноважень ради університету щодо формування та підтримки політики якості. Підсумовуючи вище наведене можемо стверджувати про те, що університетський рівень забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти

(стратегічний рівень) має достатньо складну за архітектонікою розбудови та змістовно-функціональним поділом структуру.

Спрощена модель системи внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти в Оксфордському університеті подана на рисунку 1.

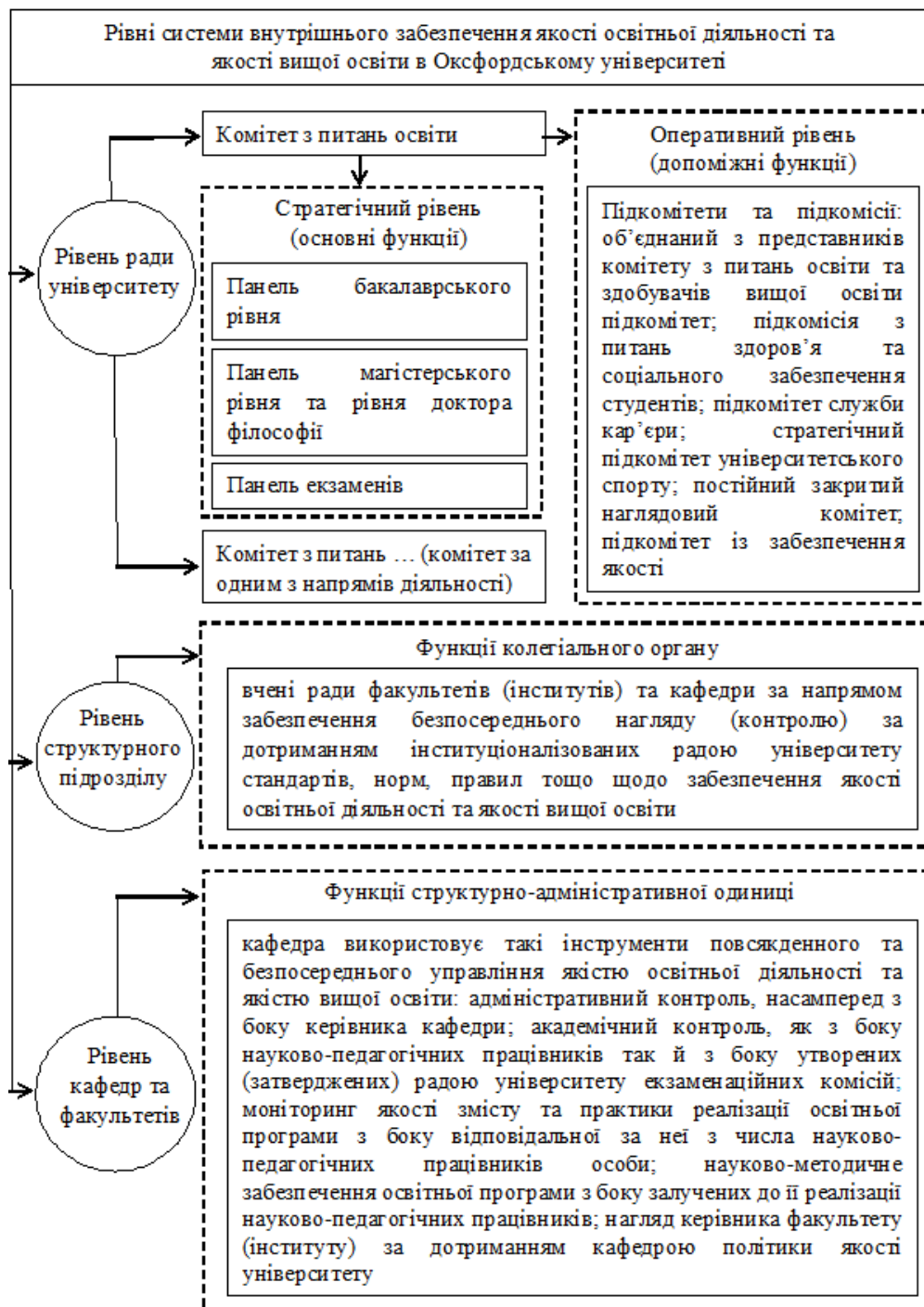

Рис. 1. Рівні системи внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти в Оксфордському університеті

2. Рівень структурного підрозділу (Divisional level) розглядається через призму діяльності вчених рад факультетів (інститутів) та кафедр за напрямом забезпечення безпосереднього нагляду (контролю) за дотриманням інституціоналізованих радою університету стандартів, норм, правил тощо щодо забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти.

Саме кафедра є основним актором забезпечення дотримання політики якості на рівні повсякденної реалізації освітніх програм. Цей рівень може бути умовно розділений на підрівень вчених рад факультетів (інститутів) та підрівень кафедр. Вчені ради факультетів (інститутів) ретранслюють політику якості університету на рівень безпосередніх підрозділів

(виконання організаційно-комунікативних функцій) та виступають гарантими дотримання кафедрами норм щодо якості організації навчального процесу (контролююча та посередницька функція). Зазвичай Вчені ради факультетів (інститутів) не обмежуються використанням запропонованих радою університету механізмів забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти, а доповнюють їх власним інструментарієм відповідно до специфіки своєї діяльності (врахування особливостей спеціальностей за якими здійснюється підготовка фахівців з вищою освітою). Серед найбільш вживаних на рівні структурного підрозділу інструментів забезпечення якості є контроль за практикою формування та реалізації освітніх програм. Такий контроль здійснюється Вченою радою факультетів (інститутів) безпосередньо або, як виняток, делегується на адміністративний рівень афілійованих з нею кафедр. При делегуванні повноважень контролю якості на рівень кафедр відповідальність за їх реалізацію покладаються на їх завідувачів або делегується на рівень їх заступників з навчальної або з навчально-методичної роботи. Слід звернути увагу що таке делегування не розповсюдженею практикою для забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти на рівні структурного підрозділу (Divisional level). Як правило, у межах вченої ради факультетів (інститутів) призначається відповідальні за реалізацію університетської політики якості особи які за своєю посадою (у вітчизняному просторі вищої освіти ця посада може бути прирівняна до заступника декана факультету (інституту) з навчальної роботи) включені до комітету з питань освіти. Таке представництво факультетів (інститутів) на університетському (стратегічному) рівні забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти дозволяє, з одного боку, забезпечити підтримання ефективної взаємодії між відповідними рівнями, а з іншого – уникнути ризику викривлення інформації при її ретрансляції.

3. Рівень кафедр та (або) факультетів (Department/Faculty level) не повинен ототожнюватись з рівнем структурного підрозділу (Divisional level), адже його основним суб'єктом є не колегіальний орган (у випадку з рівнем структурного підрозділу – вчена рада факультету (інституту)), а структурно-адміністративна одиниця, тобто кафедра. Саме на кафедру покладається повсякденне та безпосереднє управління якістю освітньої діяльності та якістю вищої освіти. Серед основних інструментів такого управління неабиякої значущості набувають: адміністративний контроль, насамперед з боку керівника кафедри (тут йдеться саме про адміністративний контроль керівника структурного підрозділу, наприклад, контроль за: часом початку та закінчення занять; рівнем виконання індивідуальних планів науково-педагогічними працівниками; дотриманням розкладу занять всіма учасниками освітнього процесу; відвідуванням занять; умовами проведення занять тощо); академічний контроль, як з боку безпосередніх суб'єктів навчального процесу, тобто тих науково-педагогічних працівників які задіяні на реалізації освітньої програми (здійснення

поточного та підсумкового контролю знань здобувачів вищої освіти), так й з боку утворених (затверджених) радою університету експертних комісій (див вище так звану панель експертів у межах комітету з питань освіти ради університету); моніторинг якості змісту та практики реалізації освітньої програми з боку відповідальної за неї з числа науково-педагогічних працівників особи (у вітчизняному просторі вищої освіти ця функція, як правило, закріплюється за гарантом освітньої програми); науково-методичне забезпечення освітньої програми з боку залучених до її реалізації науково-педагогічних працівників; нагляд керівника факультету (інституту) за дотриманням кафедрою політики якості університету.

Висновки. Беручи до уваги вище наведене можемо сформулювати такі основні узагальнення та висновки.

По-перше, система внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти в Оксфордському університеті є достатньо типовою як за своєю структурою так й за своїм змістом. Переважна більшість розглянутих нами під час підготовки цієї публікації систем внутрішнього забезпечення якості зарубіжних ЗВО мають таку саме трирівневу структуру, як й відповідна система Оксфордського університету, а саме: рівень університету; рівень факультету (інституту); рівень кафедри. Разом з тим, слід визнати той факт, що наявність у ЗВО розбудованої за еталонною моделлю системи внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти (тут ми маємо на увазі систему Оксфордського університету) не гарантує результативність її функціонування. Іншими словами, використання еталонної моделі, а відповідно й успадкування передбачених за нею практик, не забезпечує бажаного (очікуваного) результату. Отже, так звана еталонна модель розбудови системи внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти, з одного боку, позбавлена ознак універсальності, а відповідно й можливості забезпечення запрограмованого результату свого використання (наприклад, такого результату, який забезпечується в структурі ЗВО-автора відповідної моделі), а з іншого – є достатньо поширеною в Європейському просторі вищої освіти.

По-друге, з огляду на поширеність використання зарубіжними ЗВО так званої еталонної моделі розбудови системи внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності (модель яка розбудована за трирівневою структурою) та принципово різні результати які вона забезпечує для кожного конкретного ЗВО, можемо стверджувати про те, що структура розбудови відповідної системи не має першочергового значення для забезпечення бажаних ефектів. Можемо припустити що такі бажані ефекти (ефекти якості) містяться у площині таких внутрішніх та зовнішніх по відношенню до ЗВО детермінант: 1) внутрішні детермінанти якості: сталість традицій ЗВО щодо культури якості; зміст політики ЗВО щодо якості; сформованість у кожного з внутрішніх стейкхолдерів реального запиту на якість; ресурсне забезпечення системи якості

(кадрове, матеріально-технічне, адміністративно-організаційне тощо); вмотивованість суб'єктів забезпечення якості щодо отримання бажаних ефектів; 2) зовнішні детермінанти якості: сталість розвитку культури якості у просторі вищої освіти держави; наявність закріплених на законодавчому рівні норм та правил; сформованість у зовнішніх стейкхолдерів та бенефіціарів реального запиту на якість; конкурентність середовища для формування якості (конкуренція між ЗВО за вмотивованих абітурієнтів) та реалізації її результатів (конкуренція між здобувачами вакансії за бажане місце роботи; конкуренція між роботодавцями за унікального фахівця); ресурсне забезпечення системи вищої освіти щодо її запиту на якість; сформованість у суспільства та держави реального запиту на якість тощо. Перша з названих детермінант апелює до організаційного простору ЗВО та пов'язана з розумінням суб'єктами управління змісту та практики використання механізмів забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти. Друга з детермінант, має пряме відношення до державної політики у сфері вищої освіти, а отже може розглядатись через призму визначення місця та ролі держави у формуванні умов для ефективного функціонуванні системи внутрішнього забезпечення якості.

По-третє, вітчизняна модель розбудови системи внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти, в цілому, відповідає так званій еталонній моделі, але при цьому, як й більшість з відповідних моделей зарубіжних ЗВО, не забезпечує такого результату, який би дозволяв гідно позиціонувати конкретному ЗВО в міжнародних університетських рейтингах. Серед основних напрямів вдосконалення розбудови вітчизняної моделі системи внутрішнього забезпечення якості слід звернути увагу на: плекання культури якості в системі надання освітніх послуг, як на державному так й на організаційному рівнях; формування так званих типових кейсів щодо змісту та структури системи внутрішнього забезпечення якості, а також ефективних практик її використання; зміну парадигми впливу держави на організаційний простір ЗВО щодо якості (забезпечення об'єктивності оцінювання Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти якості освітньої програми, наприклад, за рахунок реалізації потенціалів інформаційно-комунікаційні технологій); заохочення тих ЗВО, система внутрішнього забезпечення якості яких, забезпечує зростання їх рейтингу в оцінках міжнародних моніторингових місій; розбудову відкритого національного рейтингу систем внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти вітчизняних ЗВО тощо.

Серед перспективи напрямів організації подальших наукових пошуків щодо особливостей розбудови системи внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти у вітчизняному просторі вищої освіти слід звернути увагу на ті з них, які пов'язані з конкретизацією державної політики у сфері вищої освіти щодо

створення умов для подальшого розвитку організаційного рівня забезпечення якості. Крім того, неабиякої актуальності набуває запит щодо науково-методологічного та організаційно-методичного супроводження функціонування систем внутрішнього забезпечення якості, а саме тих з їх напрямів, які фокусуються на формулюванні конкретних рекомендацій щодо змісту, структури, принципів забезпечення якості на організаційному рівні ЗВО.

Список джерел інформації

1. Ажажа М.А. (2019). *Державне управління модернізацією вищої освіти в Україні* : монографія. Запоріжжя : Класич. приват. ун-т. 427 с.
2. Кононенко В.В., Лапшин С.А., Пилипенко Т.І. (2020). Державно-громадське управління освітою в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 1. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1548>
3. Лопушинський І.П., Ковнір О.І. (2017). Стан та перспективи реформування освіти в умовах децентралізації влади в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. № 1. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Trpdu_2017_1_31
4. Мороз В.М. (2014). Механізм організації підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників як об'єкт державного управління якістю освіти. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. Вип. 3. С. 107 – 113.
5. Мороз В.М., Тишук О.М., Мороз О.В., Мороз С.А. (2024). Якість вищої освіти як об'єкт публічного управління: обґрунтування та особливості актуалізації. *Вісник НУЦЗ України. Серія : Державне управління*. №1. С. 281 – 295.
6. Мороз С.А. (2017). Державне управління якістю вищої освіти в контексті норм міжнародних стандартів якості: принципи процесного підходу. *Реформування публічного управління та адміністрування: теорія, практика, міжнародний досвід : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю* (м. Одеса, 27 жовтня 2017 р.). С. 365–366.
7. Мороз С.А., Мороз В.М., Мороз О.В. (2023). Бенефіціари та стейкхолдери вищої освіти: діалектика взаємозв'язку та особливості персоналізації. *Вісник НУЦЗ України. Серія : Державне управління*. №1. С. 281 – 297.
8. Мороз С.А., Домбровська С.М., Мороз В.М. (2017). Рейтинг науково-педагогічних працівників, як складова системи державного управління якістю вищої освіти. *Вісник НУЦЗ України. Серія : Державне управління*. Вип. 2 (7). С. 294 – 309.
9. Мороз С.А., Романовський О.Г., Мороз В.М., Грень Л.М., Помаза-Пономаренко А.Л., Попова О.В. (2021). Залежність якості вищої освіти від джерел її фінансування та спеціалізації ЗВО: аналіз думки роботодавців і напрямів вдосконалення державної політики. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. №1. С. 521 – 538.
10. План пріоритетних дій Уряду на 2025 рік : Розпорядження від 18.02.2025 р. № 131-р. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-priorytetnykh-dii-uriadu-na-2025-rik-180225-131r>
11. Поступна О.В. (2021). *Публічне управління регіональними освітніми системами в Україні* : монографія. Х. : ТОВ «Оберіг». 400 с.
12. Програма менторства для студентів. Retrieved from <https://law.ucu.edu.ua/alumni/programa-mentorsta-dlya-studentiv/>

13. Тишук О.М., Мороз О.В. (2024). Публічне управління забезпеченням якості вищої освіти в Україні: актуальність проблематики щодо норм програмних документів міжнародного рівня та міжнародних зобов'язань України. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. № 1. С. 83 – 88.

14. Трансформація моделей управління освітою в територіальних громадах: стан, проблеми, перспективи : колективна монографія. (2022). За заг. ред. Н.Л. Клясен, Т.О. Пушкарєва. К. : ТОВ НВП «Росток А. В. Т.» 428 с.

15. Управління закладами освіти: теорія, історія, практика : колективна монографія. (2020). За заг. ред. О.Л. Кірдан. Умань : Візаві. 290 с.

16. QS World University Rankings 2025: Top global universities. Retrieved from <https://www.topuniversities.com/world-university-rankings>

17. Quality assurance governance framework. Retrieved from <https://academic.admin.ox.ac.uk/files/quality-assurance-governance-framework>

References (transliterated)

1. Azhazha M.A. (2019). Derzhavne upravlinnia modernizatsiieiu vyshchoi osvity v Ukraini : monohrafiia. Zaporizhzhia : Klasych. pryvat. un-t. 427 s.

2. Kononenko V.V., Lapshyn S.A., Pylypenko T.I. (2020). Derzhavno-hromadske upravlinnia osvitoiu v Ukraini. Derzhavne upravlinnia: udoskonallennia ta rozvytok. № 1. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1548>

3. Lopushynskiy I.P., Kovnir O.I. (2017). Stan ta perspektyvy reformuvannia osvity v umovakh detsentralizatsii vlady v Ukraini. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia. № 1. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=URN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=Trpdu_2017_1_31

4. Moroz V.M. (2014). Mekhanizm orhanizatsii pidvyshchennia kvalifikatsii naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv yak ob'iekt derzhavnoho upravlinnia yakistiu osvity. Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. Vyp. 3. S. 107 – 113.

5. Moroz V.M., Tyshchuk O.M., Moroz O.V., Moroz S.A. (2024). Yakist vyshchoi osvity yak ob'iekt publichnoho upravlinnia: obgruntuvannia ta osoblyvosti aktualizatsii. Visnyk NUTsZ Ukrainy. Serii : Derzhavne upravlinnia. №1. S. 281 – 295.

6. Moroz S.A. (2017). Derzhavne upravlinnia yakistiu vyshchoi osvity v konteksti norm mizhnarodnykh standartiv yakosti: pryntsypr protsesnoho pidkhodu. Reformuvannia

publichnoho upravlinnia ta administruvannia: teoriia, praktyka, mizhnarodnyi dosvid : tezy dop. vseukr. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. Uchastiu (m. Odesa, 27 zhovtnia 2017 r.). S. 365–366.

7. Moroz S.A. Moroz V.M. Moroz O.V. (2023). Benefitsiary ta steikholders vyshchoi osvity: dialektyka vzaiemozv'язku ta osoblyvosti personalizatsii. Visnyk NUTsZ Ukrainy. Serii : Derzhavne upravlinnia. №1. S. 281 – 297.

8. Moroz S.A., Dombrovska S.M., Moroz V.M. (2017). Reitnykh naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv, yak skladova systemy derzhavnoho upravlinnia yakistiu vyshchoi osvity. Visnyk NUTsZ Ukrainy. Serii : Derzhavne upravlinnia. Vyp. 2 (7). S. 294 – 309.

9. Moroz S.A., Romanovskiy O.H., Moroz V.M., Hren L.M., Pomaza-Ponomarenko A.L., Popova O.V. (2021). Zalezhnist yakosti vyshchoi osvity vid dzherel yii finansuvannia ta spetsializatsii ZVO: analiz dumky robotodavtsiv i napriamy vdoskonallennia derzhavnoi polityky. Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii i praktyky. № 1. S. 521 – 538.

10. Plan priorytetnykh dii Uriadu na 2025 rik : Rozporiadzhennia vid 18.02.2025 r. № 131-r. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-priorytetnykh-dii-uriadu-na-2025-rik-180225-131r>

11. Postupna O.V. (2021). Publichne upravlinnia rehionalnymi osvitnimi systemamy v Ukraini : monohrafiia. Kh. : TOV «Oberih». 400 s.

12. Prohrama mentorstva dlia studentiv. Retrieved from <https://law.uicu.edu.ua/alumni/prohrama-mentorsta-dlya-studentiv/>

13. Tyshchuk O.M., Moroz O.V. (2024). Publichne upravlinnia zabezpechenniam yakosti vyshchoi osvity v Ukraini: aktualnist problematyky shchodo norm prohramnykh dokumentiv mizhnarodnoho rivnia ta mizhnarodnykh zobov'язan Ukrainy. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Serii : Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva. №1. S. 83 – 88.

14. Transformatsiia modelei upravlinnia osvitoiu v terytorialnykh hromadakh: stan, problemy, perspektyvy : kolektyvna monohrafiia. (2022). Za zah. red. N.L. Kliasen, T.O. Pushkarova. K. : TOV NVP «Rostok A. V. T.» 428 s.

15. Upravlinnia zakladamy osvity: teoriia, istoriia, praktyka : kolektyvna monohrafiia. (2020). Za zah. red. O.L. Kirdan. Uman : Vizavi. 290 s.

16. QS World University Rankings 2025: Top global universities. Retrieved from <https://www.topuniversities.com/world-university-rankings>

17. Quality assurance governance framework. Retrieved from <https://academic.admin.ox.ac.uk/files/quality-assurance-governance-framework>

Надійшла (received) 16.04.2025

Відомості про авторів / About the Authors

Мороз Світлана Анатоліївна (Svitlana Moroz) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Військовий інститут танкових військ, доктор наук з державного управління, старший дослідник, провідна наукова співробітниця науково-методичного відділу забезпечення якості освітньої діяльності та вищої освіти; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2696-1278>

Марущенко Володимир Васильович (Volodymyr Marushchenko) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Військовий інститут танкових військ, кандидат біологічних наук, доцент, заступник начальника інституту з навчальної та наукової роботи; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5965-6384>

Бука Інта Станіславівна (Inta Buka) – Балтійська Міжнародна Академія, магістр ділового адміністрування, проректор з міжнародної діяльності; Рига, Латвія; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9186-1361>

Тишук Олексій Михайлович (Tyshchuk Oleksii) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», аспірант кафедри соціології і публічного управління; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-2854-3407>

Мороз Володимир Михайлович (Volodymyr Moroz) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри соціології і публічного управління; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0796-5035>

А.О. ХАРЧЕНКО, М.К. ЧЕБОТАРЬОВ, О.С. ПОНОМАРЬОВ

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ У РОЗВИТКУ ІНТЕЛІГЕНТНОСТІ Й КУЛЬТУРИ ПРАЦІВНИКА СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Розкрито роль і значення соціальної політики в загальній системі завдань і функцій держави; показано, що ефективна реалізація цієї політики виступає одним із важливих засобів забезпечення справедливості, добробуту населення та його позитивного соціально-психологічного самопочуття; доведено, що успішний розвиток соціуму істотно залежить як від цілей і сенсу соціальної політики, так і від якості діяльності працівників сфери суспільного життя; обґрунтовано необхідність гармонійного поєднання високого професіоналізму соціальних працівників та їх розвиненої інтелігентності та культури.

Ключові слова: соціальна політика держави, соціальна робота, працівник соціальної сфери, професійна компетентність, інтелігентність, професійна культура.

A.O. KHARCHENKO, M.K. CHEBOTAREV, O.S. PONOMARYOV

THE ROLE OF SOCIAL POLICY IN THE DEVELOPMENT OF THE INTELLIGENCE AND CULTURE OF THE SOCIAL SPHERE WORKER

The role and significance of social policy in the general system of tasks and functions of the state is revealed; it is shown that the effective implementation of this policy is one of the important means of ensuring justice, the well-being of the population and their positive socio-psychological well-being; It has been proven that the successful development of society significantly depends on both the goals and meaning of social policy and the quality of the activities of workers in the sphere of public life; the need for a harmonious combination of high professionalism of social workers and their developed intelligence and culture is substantiated.

Key words: state social policy, social work, social sphere worker, professional competence, intelligence, professional culture.

Постановка проблеми. У загальній структурі цілей, завдань і функцій держави чільне місце належить виробленню та реалізації соціальної політики. Адже від неї істотною мірою залежать взаємовідносини між людьми та різними соціальними групами, їхній добробут та соціально-психологічне самопочуття, в тому числі ставлення до влади. На саму ж соціальну політику і на характер її реалізації визначальною мірою впливають професіоналізм, культура та інтелігентність працівників цієї важливої сфери діяльності. Отже, серйозною проблемою постає не просто посилення соціально-гуманітарної та загальнокультурної складових в системі їх професійної підготовки, в чітко цілеспрямоване формування і прищеплення їм справжньої інтелігентності. Тільки у такому разі вони будуть здатні успішно працювати з людьми різного рівня освіти і культури, різного характеру і темпераменту, різних прагнень, життєвих цілей і цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотна теоретична і прикладна значущість проблеми інтелігентності й культури соціального працівника зумовлює широкий інтерес до неї дослідників з філософії, етики, педагогіки та інших сфер соціально-гуманітарного знання. Як приклад, можна навести праці таких вчених, як І. Богданова, Р. Вайнбах [19], Г. Гоулман [18], О. Грибко [13], Л. Грень [13], В. Кремень [8], Н. Сабат [12], Н. Томпсон [20], Г. Філіпчук [14] та інші. Заслуговує на увагу навчальний посібник з актуальних питання

соціальної роботи під редакцією О. Денисюка [1]. Проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з різними соціальними групами аналізує О. Ілліна [4].

Технологію соціальної роботи зі студентською молоддю в умовах вищої школи розглядає С. Коляденко [7]. Цікавий підхід до проблем етичних викликів сучасності в мовах трансформації суспільства демонструє О. Марущак [9]. Особливості етики спілкування соціального педагога з різними категоріями клієнтів досліджує Н. Сабат [12]. Вкрай важливі проблеми етики соціальної роботи аналізує С. Хлебик [16]. Основні аспекти порушеної проблеми викладають О. Янкович та В. Поліщук у своїй книзі з історії соціальної педагогіки та соціальної роботи [17].

Оскільки соціальна робота виступає однією зі сфер публічного управління, заслуговує на увагу робота Л. Белової, присвячена необхідності формування нової парадигми підготовки державноуправлінських кадрів в Україні. Вчена стверджує, зокрема, що «процес фахової підготовки управлінців, орієнтований на кар'єрні ліфти, потребує створення для них освітніх платформ та систем мотивацій і стимулів щодо навчання впродовж життя» [2, с. 14]. Це особливо стосується розвитку культури й інтелігентності працівників соціальної сфери.

У свою чергу, О. Ілліна стверджує, що «принцип гармонійного поєднання індивідуального й колективного у підготовці майбутніх соціальних

працівників до роботи з групою клієнтів означає перенесення наголосу на формування кожної конкретної особистості, врахування її цілей і потреб» [4, с. 183]. До речі, наголос на необхідності вироблення і послідовного дотримання індивідуальної траєкторії кожної особистості та формування її духовності й культури простежується у переважній більшості джерел.

З урахуванням не вирішених частин проблеми та їх значення для забезпечення належної якості соціальної роботи та її цілей **метою статті** постає обґрунтування необхідності високої культури та інтелігентності для працівників соціальної сфери. Разом з тим передбачається розглянути педагогічні умови і технології формування і розвитку цих якостей у студентів. На переконання Р. Зозуляк-Случик, «мета соціальної роботи відображається в моральній свідомості фахівця, створює уявлення про цінність людського життя, належні якості особистості соціального працівника та його моральне обличчя» [3, с. 36]. Вважаємо також доцільним розкрити взаємозв'язок культури й інтелігентності фахівця зі сфери соціальної роботи та якості й ефективності самої цієї роботи.

Виклад основного матеріалу. Аналіз актуальних публікацій свідчить про те, що значна частина авторів, усвідомлюючи значення соціально-гуманітарної складової професійної підготовки соціальних фахівців, зосереджує свою увагу переважно на етичних аспектах проблеми їхньої професійної підготовки та особистісного розвитку. При цьому менша увага приділяється формуванню їхньої загальної і професійної культури. Вкрай недостатньо, на наше переконання, в наявній літературі висвітлені проблеми розвитку інтелігентності майбутніх фахівців, розвитку гуманістичної системи їхніх життєвих цілей і цінностей.

Через надзвичайно складну й суперечливу природу людини умовою її нормального життєзабезпечення постають участь у суспільному поділі праці, здійснення певних видів діяльності та дотримання певних норм, правил і обмежень. Вона ж впливає на характер взаємовідносин і взаємодії цієї людини із зовнішнім світом. Йдеться насамперед про взаємовідносини з іншими людьми, з групами людей та з суспільством загалом. Система цих взаємовідносин, з одного боку, забезпечує умови сталого функціонування і розвитку соціуму. З іншого ж боку, вона, разом з етичною і правовою системами і сукупністю соціальних звичаїв та умовностей, слугує надійним дороговказом людині для раціонального вибору нею адекватного характеру поведінки в тій чи іншій ситуації.

Суспільство, як і держава, призначене для виконання певної множини функціональних дій, формалізованих відповідною структурою. Вона виступає цілісною єдністю політичних, економічних, соціальних та культурних функцій і спрямована на забезпечення певного рівня добробуту громадян і задоволення їхніх матеріальних і духовних життєвих потреб. Цей рівень може досягатися завдяки належному формуванню і послідовній реалізації

державної політики у відповідній сфері, насамперед соціальної політики. Її значення зумовлене істотними відмінностями не тільки у рівні добробуту, а й у самих можливостях його досягнення. При цьому на них впливає не тільки державна політика у соціальній сфері, але й також професіоналізм і культура фахівців, які здійснюють соціальну роботу.

Не випадково О. Денисюк та його співавтори зазначають, що «соціальна робота як суспільне явище являє собою своєрідну модель соціальної допомоги, яку суспільство реалізує в конкретний історичний період, згідно з особливостями національно-культурного, соціально-політичного розвитку і соціальної політики держави» [1, с. 35]. Водночас Р. Зозуляк-Случик чітко розкриває сенс соціальної роботи, яка, на переконання вченої, «вимагає не тільки практичного реагування на проблеми. Так, нужденність або тяжка хвороба часто потребують безпосередньої участі фахівця. Водночас у цих випадках практична допомога – тільки частина справи. Інша, не менш важлива, полягає в тому, щоб посприяти людині – самій або в групі – знайти стратегію для виходу зі скрути» [3, с. 72].

Такий підхід до здійснення соціальної роботи і самого ставлення до неї вимагає від працівника соціальної сфери уваги і поваги до людей, культури і доброзичливості, терпіння і витримки. Ці професійно значущі особистісні риси і якості працівника пов'язані з широким розмаїттям ситуацій, в яких люди потребують соціальної допомоги, і проблем, які доводиться вирішувати соціальному працівникові. На можливості їх розв'язання накладаються також відмінності в психологічних особливостях тих людей, які звертаються по допомогу, в типах їхніх характерів та темпераментів, в рівнях освіченості й культури, в системах життєвих цілей і цінностей.

Ось чому соціальному працівникові потрібна розвинена здатність до емпатії та уміння викликати в інших людей емпатію і довіру до нього. А такі здатності звичайно легше розвиваються на загальному тлі інтелігентності. То ж далеко не випадково А. Кіпенський та О. Пономарьов наголошують на тому, що «інтелігентність виступає важливою інтегральною характеристикою вихованості й культури як певного конкретного індивіда, так і рівня культури певної спільноти чи навіть суспільства у цілому». Автори при цьому слушно підкреслюють, що «генератором і носієм цієї якості виступає специфічний соціальний прошарок, який вбачає свою місію в поширенні моральних норм, духовності й культури серед широкого загалу населення» [5, с. 196]. Представників саме цього прошарку прийнято вважати інтелігентами. Високий рівень їхньої професійної компетентності, комунікативна культура та доброзичливість, інтелігентність та чітка гуманістична спрямованість їхніх життєвих цілей і цінностей забезпечують їм авторитет і повагу серед широких верств населення.

Сенс і сутність інтелігенції як сукупності носіїв наведених якостей чітко визначають автори філософського словника соціальних термінів. На їхнє глибоке переконання, під інтелігенцією слід розуміти «соціальний прошарок суспільства, конгломерат

людей, професійно зайнятих розумовою (здебільшого складною, висококваліфікованою, творчою) працею, розвитком та поширенням культури у суспільстві» [15, с. 337-338]. При цьому спеціально зазначається, що «незважаючи на те, що навчання інтелігента здійснюється поточним методом і в колективі, процес його визрівання глибоко індивідуальний, тому що знання, навички не стільки даються, скільки беруться» [15, с. 338]. Ця індивідуальність у майбутньому має проявлятися в процесі професійної діяльності фахівця з соціальної роботи, особливо в індивідуальному підході до кожної людини та до вирішення її проблем.

Одна з визначальних умов забезпечення високої ефективності соціальної роботи полягає у наявності розвинених лідерських якостей працівників цієї сфери діяльності. Бажано також, щоб вони були справжніми представниками національної еліти. У поєднанні з їхньою інтелігентністю і культурою ці якості сприятимуть розвитку соціокультурного простору та поширенню його впливу на широкі маси населення. Йдеться насамперед про розвиток їхньої моральності, загальної і професійної культури. Цілком справедливо вважають А. Кіпенський та О. Пономарьов, що «інтелігентність еліти і лідерів відіграє надзвичайно важливу роль не тільки для самих її носіїв та їхніх прихильників. Вже за самою своєю природою вона відіграє істотну роль у формуванні і становленні духовності й соціокультурного простору, моральності й справедливості, у затвердженні в суспільній свідомості норм доброзичливості і гуманістичних цінностей» [6, с.149].

Авторитетним підтвердженням цієї думки може слугувати важливе положення, висловлене академіком В. Кременем. Воно стосується того що «інтелігенції властива здатність до самовідтворення. Вона сама визначає шляхи свого розвитку, сама забезпечує свою неперервність, сама себе набирає з народу, тобто підбирає нові кадри і готує їх до самостійної теперішньої і майбутньої роботи». Вчений спеціально підкреслює ту обставину, що «все це має елітарний характер, але інакше інтелігенція не може виконати своє призначення – все глибше і глибше, все повніше і повніше пізнавати світ». При цьому на його переконання, «метою пізнання є удосконалення суспільного життя» [8, с. 8]. Цілком очевидно, що це повною мірою стосується й такої важливої сфери суспільного життя, якою виступає соціальна робота та професійна підготовка фахівців для неї.

Ця підготовка має включати у якості обов'язкової складової розвиток інтелігентності й формування чіткої лідерської позиції фахівця. Сама сутність лідерської позиції майбутніх фахівців зі сфери соціальної роботи передбачає не тільки високий рівень їхнього професіоналізму. Не менш важливим виступають також розвинені особистісні якості, що зумовлюють щире повагу до них з боку інших людей та прагнення наслідувати лідерів, які надихають їх на активну професійну і суспільну діяльність. Цілком слушно це поняття розкриває К. Підгорний, який стверджує, що «лідерська позиція

майбутніх фахівців у сфері публічного управління та адміністрування – це особиста характеристика студента, яка включає в себе володіння ним специфічних якостей, необхідних йому для виконання ролі лідера» [11, с. 98]. І знову ми підкреслимо, що це повною мірою стосується соціальної роботи.

Наш багаторічний досвід практичної педагогічної діяльності в системі вищої освіти, в тому числі у підготовці фахівців для соціальної сфери, переконливо свідчить, що і педагогам, і майбутнім фахівцям вкрай необхідне нове мислення. Воно має відповідати не тільки реаліям сьогодення, а й тим визначальним тенденціям, які визначають і визначатимуть у подальшому сенс і характер суспільного розвитку і технологічного прогресу. Як пише у зв'язку з цим Д. Олтрейд, «наш теперішній світ будували ті, хто стояв на плечах попередніх новаторів». Як приклад, він наводить плідну творчу діяльність та численні винаходи Ніколи Тесли, які істотно випереджали свій час. Підкреслює, що «процес технологічного прогресу пришвидшувався протягом сотень років». Звертає увагу на той факт, що «найдивовижніше те, все це стало можливим завдяки кільканадцятьом світлим головам. Це були винахідники – допитливі люди, які мали новий спосіб мислення. Їхній розум міг уявляти речі, яких не існувало» [10, с. 344].

Ще однією важливою умовою забезпечення ефективності соціальної діяльності та формування справжньої інтелігентності працівників цієї сфери виступають їхня духовність і оволодіння логіко-методологічними принципами цієї важливої і специфічної роботи. Сенс і значення цієї умови безпосередньо впливають з того, що, як пише Г. Філіпчук, «хоча сьогодні багато речей у філософії буття національних держав розглядається під кутом зору новітніх глобальних систем, проте кожний морально здоровий народ, уряди, парламенти, інтелігенція мобілізують сили і ресурси, щоби оберігати себе від національного знеособлення, знекорінення» [14, с. 319]. Сьогодні, в умовах супротиву нашої країни і українського народу неспровокованому вторгненню агресора та його прагнення примусити нас капітулювати, мобілізація сил і ресурсів набуває справді визначального сенсу.

Аналіз досвіду цілеспрямованого розвитку інтелігентності й культури майбутніх фахівців із соціальної роботи безпосередньо в навчальному процесі доповнювався спеціально організованими дослідженнями, які здійснювалися зі студентами спеціальностей «Соціальна робота» і «Соціальне забезпечення» на кафедрі педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка Івана Зязюна Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Навчальні заняття проводилися переважно у діалоговому режимі та з обговоренням помилок мовлення, етики та етикету, яких припускалися окремі учасники.

Студенти активно і зацікавлено брали участь у розв'язанні проблемних ситуацій, які пропонувалися їм і які тією чи іншою мірою стосувалися їхньої майбутньої професійної діяльності. Для розв'язання

подібних ситуацій треба було використовувати знання не тільки з теорії і практики соціальної роботи, а й діяльності знання з етичних і правових її питань. Адекватні й достатньо обґрунтовані рішення, які студенти мають запропонувати, вимагають також загальних знань з політики та економіки, з психології та соціології. Оскільки більшість навчальних дисциплін студенти вивчають всього лише протягом одного семестру, перевірити результати засвоєння поведінкових компетенцій з їхньої культури та інтелігентності можна лише приблизно.

Для цього ми використовували інформацію про активність студентів на кожному занятті та результати психологічних тестів, які підбиралися відповідно до теми заняття. Аналіз узагальнених підсумкових оцінок дозволив встановити середні оцінки на рівні 4,6 за п'ятибальною шкалою у порівнянні з середньою оцінкою 3,3 на початку семестру. Серед множини чинників, які найбільш помітно впливали на розвиток інтелігентності й культури студентів, слід визнати, по-перше, професіоналізм, інтелігентність і культуру викладача. По-друге, як визнають самі студенти, це належний вибір їхньої мотивації.

Висновки. По-перше, якість суспільного життя і характер соціально-психологічного самопочуття людей істотною мірою залежить від соціальної політики держави та професіоналізму і професійно спрямованих особистісних рис і якостей соціальних працівників. По-друге, професійна компетентність цих працівників не обмежується належним виконанням службових функцій і передбачає інтелігентність та високий рівень їхньої культури. По-третє, для формування і розвитку інтелігентності й культури майбутніх фахівців необхідна цілеспрямована система навчальних, виховних і розвиваючих впливів на кожного з них з урахуванням його індивідуальних особливостей. Подальші розвідки передбачається присвятити деталізації структури феноменів інтелігентності й культури та відповідно визначенню доцільних методичних і технологічних засобів, які б допомагали індивідуалізувати процеси розвитку цих рис і якостей.

Список джерел інформації

1. *Актуальні питання соціальної роботи* : навч. посіб. (2023). Авт. кол. : О.М. Денисюк та ін. ; ред. кол.: О.В. Епель, Т.Л. Лях, І.В. Силантєва. Ужгород : РІК-У. 420 с.
2. Белова Л.О. (2015). Необхідність формування нової парадигми підготовки державно управлінських кадрів в Україні. *Публічне управління: стратегія реформ 2020* : зб. тез XV міжнар. наук. конгресу. Х. : Вид-во «Магістр». С. 12 – 15.
3. Зозуляк-Случик Р.В. (2019). *Етика соціальної роботи* : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ : НАІР. 190 с.
4. Ілліна О.В. (2021). Підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з різними соціальними групами. *Педагогіка XXI століття: сучасний стан та тенденції розвитку* : колективна монографія у 2 ч. Ч. 1. Львів-Торунь : Ліга-Прес. С. 168 – 194.
5. Кіпенський А.В., Пономарьов О.С. (2021). Розвиток інтелігентності майбутніх фахівців як завдання педагогіки XXI століття. *Педагогіка XXI століття: сучасний стан та*

тенденції розвитку : колективна монографія у 2 ч. Ч. 1. Львів-Торунь : Ліга-Прес. С. 195 – 224.

6. Кіпенський А.В., Пономарьов О.С. (2021). Прищеплення якостей інтелігентності лідерам і гуманітарно-технічній еліті. *Цільова підготовка лідерів і гуманітарно-технічної еліти. З досвіду роботи факультету соціально-гуманітарних технологій НТУ «ХПІ»* : монографія. Х. : Друкарня «Мадрид». С. 149 – 159.
7. Коляденко С.М. (2021). Технологія соціальної роботи зі студентською молоддю в умовах ЗВО. *Педагогіка XXI століття: сучасний стан та тенденції розвитку* : колективна монографія у 2 ч. Ч. 1. Львів-Торунь : Ліга-Прес. С. 225 – 258.
8. Кремень В.Г. (2008). Освітня діяльність і інтелект: проблеми формування національної інтелігенції. *Теорія і практика управління соціальними системами*. № 2. С. 3 – 11.
9. Марущак О.В. (2008). Етичні виклики сучасності в мовах трансформації суспільства. *Науковий потенціал вищої школи*. Миколаїв. С. 167 – 170.
10. Олтрейд Д. (2021). *Нове мислення. Від Айнштайна до штучного інтелекту: наука і технології, що змінили наш світ*; пер. з англ. Х. : Вів ат. 368 с.
11. Підгорний К.Ю. (2021). Сутність лідерської позиції майбутніх фахівців публічного управління та адміністрування. *Теорія і практика управління соціальними системами*. № 4. С. 94 – 101.
12. Сабат Н. (2005). Етика спілкування соціального педагога з різними категоріями клієнтів. *Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці* : зб. наук. праць. Івано-Франківськ : Плай. С. 324 – 330.
13. *Управління професійним розвитком кадрового потенціалу органів державної влади* : монографія (2022). Авт. кол. : О.Г. Романовський, Л.М. Грень, О.В. Гришко, Н.С. Грабар, І.М. Хмиров, А.І. Черкашин. Х. : Видавництво Іванченка І.С. 330 с. Retrieved from <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/63059>
14. Філіпчук Г.Г. (2019). Духовність: ствердження принципу культуровідповідності. *Горизонт духовності виховання* : колективна монографія. Вільнюс : Zuvedra. С. 312 – 339.
15. *Філософський словник соціальних термінів*. (2002). За ред. В.П. Андрущенко. Х. : Корвін, 672 с.
16. Хлебик С.Р. (2023). *Етика соціальної роботи* : навчально методичний посібник. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя. 221 с.
17. Янкович О.І., Поліщук В.А. (2004). *Історія соціальної педагогіки/ соціальної роботи* : навч.-метод. посіб. Тернопіль : ТНПУ. 394 с.
18. Goleman D. (1999). *Working with Emotional Intelligence*. N.Y. : Bloomsbur. 440 p.
19. Taylor L. M., Weinbach R. W. (2014). *Social Worker As Manager : a Practical Guide to Success*. Pearson Education. 384 p.
20. Thompson N. (2023). *The Social Worker's Practice Manual*. Jessica Kingsley Publishers. 228 p.

References (transliterated)

1. Aktualni pytannia sotsialnoi roboty : navch. posib. (2023). Avt. kol. : O.M. Denysuk ta in. ; red. kol.: O.V. Epel, T.L. Liakh, I.V. Sylantieva. Uzhhorod : RIK-U. 420 s.
2. Belova L.O. (2015). Neobkhidnist formuvannia novoi paradyhmy pidhotovky derzhavno upravlinskykh kadrov v Ukraini. Publichne upravlinnia: stratehiia reform 2020 : zb. tez XV mizhnar. nauk. konhresu. Kh. : Vyd-vo «Mahistr». S. 12 – 15.
3. Zozuliak-Sluchyk R.V. (2019). Etyka sotsialnoi roboty : navch. posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv. Ivano-Frankivsk : NAIR. 190 s.
4. Illina O.V. (2021). Pidhotovka maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv do roboty z riznymy sotsialnymy hrupamy.

Pedahohika KhKhI stolittia: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku : kolektyvna monohrafiia u 2 ch. Ch. 1. Lviv-Torun : Liha-Pres. S. 168 – 194.

5. Kipenskyi A.V., Ponomarov O.S. (2021). Rozvytok intelihentnosti maibutnikh fakhivtsiv yak zavdannia pedahohiky KhKhI stolittia. Pedahohika KhKhI stolittia: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku : kolektyvna monohrafiia u 2 ch. Ch. 1. Lviv-Torun : Liha-Pres. S. 195 – 224.

6. Kipenskyi A.V., Ponomarov O.S. (2021). Pryshchepлення якості інтелігентності лідерам і гуманітарно-технічній еліті. Tsilova pidhotovka lideriv i humanitarno-tekhnichnoi elity. Z dosvidu roboty fakultetu sotsialno-humanitarnykh tekhnolohii NTU «KhPI» : monohrafiia. Kh. : Drukarnia «Madryd». S. 149 – 159.

7. Koliadenko S.M. (2021). Tekhnolohiia sotsialnoi roboty zi studentskoiu moloddiu v umovakh ZVO. Pedahohika KhKhI stolittia: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku : kolektyvna monohrafiia u 2 ch. Ch. 1. Lviv-Torun : Liha-Pres. S. 225 – 258.

8. Kremen V.H. (2008). Osvitnia diialnist i intelekt: problemy formuvannia natsionalnoi intelihentsii. Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy. № 2. S. 3 – 11.

9. Marushchak O.V. (2008). Etychni vyklyky suchasnosti v movakh transformatsii suspilstva. Naukovyi potentsial vyshchoi shkoly. Mykolaiv. S. 167 – 170.

10. Oltreid D. (2021). Nove myslennia. Vid Ainshtaina do shuchnoho intelektu: nauka i tekhnolohii, shcho zminyly nash svit; per. z anhl. Kh. : Viv at. 368 s.

11. Pidhornyi K.Yu. (2021). Sutnist liderskoi pozytsii maibutnikh fakhivtsiv publichnogo upravlinnia ta administruvannia. Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy. № 4. S. 94 – 101.

12. Sabat N. (2005). Etyka spilkuвання sotsialnoho pedahoha z riznymi katehoriiami klientiv. Ideia opiky ditei i molodi v istoryko-pedahohichnii nautsi : zb. nauk. prats. Ivano-Frankivsk : Plai. S. 324 – 330.

13. Upravlinnia profesiinym rozvytkom kadrovoho potentsialu orhaniv derzhavnoi vlady : monohrafiia (2022). Avt. kol. : O.H. Romanovskyi, L.M. Hren, O.V. Hrybko, N.S. Hrabar, I.M. Khmyrov, A.I. Cherkashyn. Kh. : Vydavnytstvo Ivanchenka I.S. 330 s. Retrieved from <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/63059>

14. Filipchuk H.H. (2019). Dukhovnist: stverdzhennia pryntsyphu kulturovidpovidnosti. Horyzont dukhovnosti vykhovannia : kolektyvna monohrafiia. Vilnius : Zuvedra. S. 312 – 339.

15. Filosofskyi slovnyk sotsialnykh terminiv. (2002). Za red. V.P. Andrushchenka. Kh. : Korvin, 672 s.

16. Khliebik S.R. (2023). Etyka sotsialnoi roboty : navchalno metodychnyi posibnyk. Nizhyn : NDU im. M. Hoholia. 221 s.

17. Yankovych O.I., Polishchuk V.A. (2004). Istoriia sotsialnoi pedahohiky/ sotsialnoi roboty : navch.-metod. posib. Ternopil : TNPU. 394 s.

18. Goleman D. (1999). Working with Emotional Intelligence. N.Y.: Bloomsbur. 440 p.

19. Taylor L. M., Weinbach R. W. (2014). Social Worker As Manager : a Practical Guide to Success. Pearson Education. 384 p.

20. Thompson N. (2023). The Social Worker's Practice Manual. Jessica Kingsley Publishers. 228 p.

Надійшла (received) 16.05.2025

Відомості про авторів / About the Authors

Харченко Алла Олександрівна (Alla Kharchenko) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8536-2857>

Чеботарьов Микола Корнійович (Mykola Chebotarev) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3915-7705>

Пономарьов Олександр Семенович (Olexandr Ponomaryov) – кандидат технічних наук, професор; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4698-2620>

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУСПІЛЬСТВІ ЗМІН

УДК 364-787.2:323.113

doi: 10.20998/2227-6890.2025.1.10

Т.В. ГУРА, Г.Ю. ЄЛОВЕЦЬ

ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

У статті розкрито поняття "соціальна сфера" як елемент господарської системи держави; доведено, що основним діючим елементом соціальної сфери є соціальна інфраструктура, важливими галузями якої виступають освіта, охорона здоров'я, житлово-комунальне господарство, торгівля та громадське харчування, екологічний захист населення, культура та мистецтво; виокремлено чинники розвитку соціальної сфери в Україні; досліджено роль соціальної сфери в розвитку суспільства; проаналізовано напрями реформування соціальної сфери; визначено перспективи трансформації соціальної сфери України.

Ключові слова: соціальна сфера, соціальна інфраструктура, суспільство, трансформація, держава, людський капітал.

T.V. HURA, G.Yu. YELOVETS

PROSPECTS FOR TRANSFORMATION OF THE SOCIAL SPHERE OF UKRAINE

The article reveals the concept of "social sphere" as an element of the economic system of the state; it is proven that the main operating element of the social sphere is social infrastructure, the important branches of which are education, healthcare, housing and communal services, trade and catering, environmental protection of the population, culture and art; the factors of development of the social sphere in Ukraine are identified; the role of the social sphere in the development of society is investigated; the directions of reforming the social sphere are analyzed; the prospects for the transformation of the social sphere of Ukraine are determined.

Key words: social sphere, social infrastructure, society, transformation, state, human capital.

Постановка проблеми. Останнім часом все гостріше відчувається потреба у якісно новому підході до вирішення соціальних проблем, більш тісній та глибокій інтеграції соціальної та економічної складової господарства держави, яке знаходить своє вираження у розвитку соціальної сфери як складової соціальної економіки. Сьогодні соціальна сфера поєднує в собі весь спектр економічних проблем та кризових явищ, які загострилися останнім часом в Україні: зростає рівень безробіття; поглиблюється рівень розшарування між різними верствами населення; знижується рівень та якість життя населення; відчувається недофінансування освіти та охорони здоров'я; критичними є демографічні показники смертності, захворюваності, народжуваності; збільшується рівень соціальної напруги у суспільстві; знецінюються доходи населення тощо.

Тому нового значення у сучасних умовах набуває теоретичний аналіз соціальної сфери, коли перед державою постало важливе завдання визначення стратегічних напрямків розв'язання суперечностей у соціальній сфері, використовуючи підґрунтя як світового, так і власного вітчизняного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання соціальної сфери є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Наукові напрацювання таких дослідників, як С. Гончарова [6], О. Грішнова [18], Е. Квітка [8], А. Лібанова [19], Г. Лопушняк [9], О. Макарова [12], Г. Мішук [18], М. Мних [10], У. Моторнюк [11], О. Олійник [18], І. Отенко [6], А. Пакуліна [13], Г. Пакуліна [13], О. Палій [16], В. Скуратівський [16], Я. Турчин [17] свідчать про неабиякий інтерес науковців у цій сфері.

Питання соціальної політики досліджують О. Макарова [12], В. Скуратівський [16], О. Палій [16], В. Піч [17], Я. Турчин [17]. Соціальна відповідальність у трудових відносинах є предметом дослідження колективу авторів на чолі з О. Грішновою [18]; державну соціальну політику як передумову економічного розвитку України розглядає у своїх роботах Г. Лопушняк [9]; дослідження особливостей соціальної сфери України в умовах глобалізації економіки та аналіз трансформації її інституційного середовища спостерігаємо у роботах А. Пакуліної та Г. Пакуліної [13]; теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання соціальних результатів державних програм висвітлює Е. Лібанова [19].

Мета статті – виявити проблеми функціонування та розвитку соціальної сфери у державі, а також окреслити перспективні напрями розвитку та реформування соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу. У цілому, розвиток усієї соціально-економічної системи, вирішення низки економічних проблем завжди пов'язані з вирішенням соціальних проблем у суспільстві. Кризові явища в національній економіці знижують ефективність функціонування соціальної сфери, яка набуває негативних тенденцій розвитку і нагромаджує соціальні проблеми. Оскільки соціальна сфера є важливою складовою забезпечення життєдіяльності суспільства, сприяє розвитку людини та відтворенню людського капіталу, формуванню певного рівня життя у суспільстві, вона має завжди бути на часі для науковців, практиків та управлінців. Соціальна сфера будь-якої держави є важливим сукупним об'єктом соціально орієнтованої економіки та структуроутворюючим фактором усієї господарської системи. Соціальна сфера та інфраструктура відіграють значну функціональну роль в житті суспільства, це означає, що в соціальній сфері відбувається відтворення соціальних зв'язків між людьми, умов та способу життя, можливостей задоволення соціальних потреб. Від якості соціальної сфери залежить самопочуття, здоров'я, освіта, культура людини, що формує людський потенціал суспільства.

У наукових дослідженнях та офіційних документах соціальна сфера трактується по-різному. Іноді її розуміють як сукупність установ, що здійснюють соціальні послуги; в інших джерелах – це соціальні послуги відповідних галузей. Такі підходи є дещо обмеженими та не дають повного уявлення про сутність та функціональність соціальної сфери.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає соціальну сферу як сукупність галузей, підприємств, організацій, які безпосередньо пов'язані і визначають спосіб і рівень життя людей, їх добробут, споживання (освіта, культура, охорона здоров'я тощо)" [1].

На думку А.Г. Ягодки соціальна сфера – "це сукупність галузей і видів діяльності, підприємств, закладів та установ, які мають забезпечити задоволення потреб людей у матеріальних благах, послугах, відтворенні роду, створити умови для співіснування і співпраці людей у суспільстві згідно з чинними законами і загальноприйнятими правилами з метою створення мегаполісів, розвитку масових комунікацій, зміцнення держави" [15].

Дещо інше визначення дає Л.Ф. Удотова, а саме: "соціальна сфера – це сукупність галузей економіки, які тією чи іншою мірою задіяні у процесі задоволення потреб людей, а їх працівники одержують відповідні доходи з коштів, виділених суспільством на ці потреби" [13].

Більше широко трактування можна знайти у В. Скуратівського, О. Палія, Е. Лібанової, які визначають соціальну сферу як сферу життєдіяльності людського суспільства, де реалізуються інтереси класів, соціальних груп, етнопонаціональних спільнот, що охоплює широку палітру соціального простору – від

умов праці, побуту, здоров'я до соціально-класових, етнопонаціональних, сімейно-шлюбних відносин [10; 11].

На нашу думку, найбільш важливими функціями соціальної сфери є її участь у формуванні та накопиченні людського капіталу та підвищення якості життя населення. Крім того, аналізуючи сутність соціальної сфери, слід визначити її характерні ознаки: по-перше, результатом функціонування соціальної сфери є соціальні послуги; по-друге, соціальна сфера, сполучаючись з трудовою сферою, здійснює вплив на якість трудового життя населення.

Враховуючи існуючі науково-методичні підходи, можна дійти висновку, що соціальна сфера – це сфера суспільного життя, головною метою існування якої є відтворення як окремої особистості, так і людського потенціалу на основі забезпечення сприятливих матеріальних, суспільних, духовно-етичних умов життя та праці, освіти, охорони здоров'я, зростання матеріального добробуту, які впливають на характер та поведінку людини, об'єднують інтереси різних соціальних груп, суспільства в цілому.

Соціальна сфера України сьогодні має кризовий стан та характеризується негативними змінами соціальної структури суспільства, різкою поляризацією доходів населення, низьким рівнем життя, демографічними диспропорціями, суттєвим рівнем безробіття та дестабілізацією ринку праці, руйнівною трудовою міграцією, розвалом освітньої системи та системи охорони здоров'я тощо.

Основні державні пріоритети у реформуванні соціальної сфери перш, за все, стосуються пенсійної реформи, посилення соціального захисту працюючих, запровадження надання адресної соціальної допомоги та децентралізації системи соціальних послуг та їх розвиток на рівні територіальних громад.

Використовуючи структурний підхід, у складі соціальної сфери можна виділити: соціальну інфраструктуру та соціальні послуги (види діяльності); нормативно-правову базу щодо регулювання соціального споживання та соціальних послуг (рис. 1).

Утім, основний діючий елемент соціальної сфери – це соціальна інфраструктура. За своїм складом інфраструктура соціальної сфери являє собою систему галузей господарства, що забезпечують ефективність функціонування всіх інститутів соціальної сфери.

Важливим елементом соціальної сфери, який впливає на соціально-трудові та економічні відносини, є діяльність із забезпечення зайнятості населення, яка реалізується Міністерством соціальної політики та Державною службою зайнятості.

За даними Державної служби статистики України, у 2021 році рівень зайнятості зріс з 57,1 % до 58,2 % населення відповідного віку. Зростання рівня зайнятості відбулося в усіх регіонах. Так, найвищий показник зайнятості спостерігається у Києві – 63,1 %, Харківській, Дніпропетровській та Сумській областях він склад близько 60 %. Проблемними регіонами стали Волинська та Донецька області з майже 51 % [4].

Спостерігається низький рівень зайнятості молоді, обумовлений тим, що значна кількість осіб у цьому віку навчається та не входить до складу робочої сили.

Рис. 1. Соціальна сфера: види діяльності та галузі соціальної інфраструктури [3; 8]

Останнім часом суттєво збільшилася чисельність незайнятого населення, розширюється явище нерегламентованої зайнятості. Держава при цьому зазнає значних збитків від безробіття.

До дій з забезпечення зайнятості населення відносяться:

- впровадження, нормативне обґрунтування та активне використання дистанційних форм зайнятості;
- моніторинг щодо визначення потреби у працівниках різного фаху та кваліфікації;
- впровадження гнучких модульних технологій для навчання персоналу з метою підвищення якості робочої сили;
- створення та впровадження механізмів надання додаткових гарантій щодо працевлаштування молоді, сприяння створенню мережі молодіжних центрів праці з урахуванням потреб регіонів тощо.

Удосконалення діяльності з формування доходів населення, яка здійснюється Верховною Радою та Кабінетом Міністрів України, Міністерством соціальної політики і державними податковими інспекціями, є вельми актуальною. Це пов'язано з критичним падінням показників рівня та якості життя, зростанням бідності та злиденності населення, суттєвою поляризацією доходів тощо. Реалізація економічних та соціальних реформ обернулася різким падінням рівня життя, зниженням доходів населення, зростанням трудової міграції. Виникли явища збідніння серед працюючого населення. Водночас розвивається тіньовий сектор економіки, спостерігається поширення злочинності, зловживання владою.

Діяльність щодо соціального забезпечення і захисту населення характеризується такими тенденціями. Населення України має вкрай низький рівень добробуту. Прогноз соціального розвитку України наступні роки може мати кілька сценаріїв. Головна умова втілення оптимістичного сценарію – це успішна реалізація програми економічного зростання за мінімізації негативної дії зовнішніх впливів. Такий сценарій розвитку передбачає поступове зростання ВВП, що сприятиме пожевженню на ринку праці, у т.ч. – зростанню кількості вакансій. Ситуація у сфері зайнятості залежатиме від стабілізації суспільно-політичної ситуації у країні, а також від того, наскільки активно розвиватиметься бізнес, і чи вдасться пожевити інвестиційний клімат. Макроекономічна стабілізація сприятиме відновленню позитивних тенденцій в оплаті праці, комплексного стимулювання працівників тощо [11].

Першочерговими кроками у сфері соціального забезпечення слід вважати: продовження реформи пенсійної системи та недержавного пенсійного забезпечення; реалізація реформи медичного страхування; реформа соціальної допомоги, впровадження адресної допомоги; соціальна підтримка домогосподарств; забезпечення особам з інвалідністю рівних з іншими громадянами можливостей для участі в економічній, трудовій і соціальній сферах життя суспільства тощо.

Важливим компонентом соціальної сфери є соціальна інфраструктура, вона розглядається як стала сукупність елементів, які створюють умови для задоволення потреб на рівні, що визначається принципами і можливостями держави і суспільства.

Важливою галуззю соціальної інфраструктури є освіта. Центральним органів виконавчої влади, який займається питаннями освіти в нашій країні є Міністерство освіти України.

Не менш важлива галузь соціальної інфраструктури – охорона здоров'я. Діяльність у сфері охорони здоров'я є чи не найважливішою умовою стабільного людського розвитку. Вона передбачає систему заходів щодо забезпечення фізіологічних та психологічних функцій людини, а також соціальної та трудової активності. Керує діяльністю цієї галузі Міністерство охорони здоров'я України, функції якого визначаються положенням, що затверджується Кабінетом Міністрів України. Головною метою реформи охорони здоров'я є забезпечення всім громадянам України рівного доступу до якісних медичних послуг та перебудова систему охорони здоров'я за ознакою пацієнтоорієнтованості.

У 2016 р. створено нормативну базу, яка сприяє розробленню нової системи фінансування охорони здоров'я, зокрема, затверджено Концепцію реформи фінансування системи охорони здоров'я України, яка закріплює модель національного солідарного медичного страхування зі 100 % охопленням громадян. Підготовлений пакет нормативних пропозицій передбачає гарантований державою перелік медичних послуг; новий механізм оплати медичних послуг (принцип "гроші йдуть за пацієнтом"), та посилення ролі громад, надання фінансової та управлінської автономії закладам охорони здоров'я. Усе це дозволить зробити етапний крок до запровадження нової моделі фінансування охорони здоров'я на принципах медичного страхування [14].

Суттєво пов'язана з якістю життя така галузь соціальної інфраструктури як житлово-комунальне господарство.

У статті 47 Конституції України зазначено право на житло. Тому важливим завданням для держави (Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України) є створення умов, за яких кожен громадянин зможе придбати, взяти в оренду або побудувати житло, а також проживати в ньому [1].

Витрати державного бюджету на виплату субсидій для найбільш уразливих верств населення становлять близько 4-6 % загального обсягу видаткових статей. У державному бюджеті витрати на субсидії за комунальні послуги перевищували 40 млрд грн. Разом з тим, проблема розрахунків і заборгованості населення за спожиті житлово-комунальні послуги продовжує поглиблюватися. Така ситуація у багатьох випадках є наслідком неефективності роботи і слабкої комунікації з населенням місцевих органів влади, у ряді випадків – неадекватної тарифної політики, а також недовіри населення до політики надання субсидій, а також величезними втратами від неефективного використання електроенергії, води, тепла, як і недостатньої дисципліни оплати [14].

Напрямами реформування житлово-комунального господарства можна вважати такі:

– впровадження системи стимулювання відносно збереження ресурсного потенціалу;

– забезпечення раціонального планування місцевих бюджетів; формування економічно обґрунтованих тарифів;

– забезпечення надійної роботи комунальних підприємств по наданню споживачам послуг належної якості [16].

На рівень та якість споживання населення впливає така галузь соціальної інфраструктури як торгівля та громадське харчування. Торгівля є однією з найбільших галузей економіки будь-якої країни, що забезпечує рух товарів зі сфери виробництва в сферу споживання. Характерною особливістю громадського харчування є виконання специфічних функцій виробництва, реалізації та організації споживання продукції. Недостатня ефективність торгівлі та громадського харчування за сучасних умов потребують державного втручання й регулювання. Для більшої соціальної інтеграції суспільства доцільним слід вважати формування таких споживчих стандартів, які б співвідносилися з середніми доходами.

Важливою на сьогодні галуззю соціальної інфраструктури є екологічний захист населення. В Україні таку діяльність очолює Міністерство екології та природних ресурсів України.

Екологічний стан України можна охарактеризувати як кризовий. Слід зазначити, що проблемам довколишнього середовища за останній час майже не приділяється увага. Серед них: забруднення біосфери – повітря, води, землі; знищення багатьох видів флори і фауни; вичерпання невідновлюваних корисних копалин; руйнування озонового шару; вирубка лісів тощо.

Наступна галузь соціальної інфраструктури, це – культура та мистецтво. Конституцією України (стаття 54) громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, які виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Однією з проблем України є саме розуміння культури, її значення в сучасному світі і тієї ролі, яку вона може грати в модернізації суспільства та економіки. У ЄС культурні та креативні індустрії планомірно перетворюються в найважливіший напрям соціально-економічних змін. Так, у багатьох країнах ця галузь вже є суттєвою не тільки за традиційними економічними показниками, а й за показниками забезпечення працевлаштування. Серед позитивних зрушень у сфері культурної політики потрібно відзначити передусім ухвалення "Довгострокової стратегії розвитку української культури – стратегії реформ", розробленої Міністерством культури України. Утім, документ, розроблений урядовими фахівцями із залученням представників громадськості, критикувався за відсутність механізмів реалізації, збереження "галузевого" підходу до культури і слабку увагу до її найбільш сучасних і перспективних напрямів, таких як культурні індустрії. Паралельно на громадських засадах культури в Україні до 2025 р., яка відрізнялася від урядової за структурою, стилем і підходами, проте не була затребувана владою. Варто

відзначити такі важливі, хоча й запізнілі рішення, як створення "Українського інституту книги" і Координаційної ради з питань застосування української мови в усіх сферах суспільного життя України [17].

Водночас в Україні сьогодні соціальна сфера характеризується низьким ступенем задоволення основних життєво необхідних потреб більшості громадян, зростанням соціальної диференціації, погіршенням якості людського потенціалу, що несе в собі серйозну загрозу соціально-економічного розвитку країни [8]. Низька суспільна ефективність функціонування соціальної сфери "зумовлена переважно необґрунтованою монополією бюджетного фінансування, що викривлює цільові настанови діяльності таких установ, фіксує залежність масштабів їх ресурсного забезпечення від штучних бюрократичних оцінок, проте робить їх абсолютно незалежними від оцінки результатів їх функціонування безпосередніми споживачами" [17].

Тому в Україні пріоритетним завданням державної політики, спрямованої на соціально-економічний розвиток суспільства, є переорієнтація на забезпечення високого рівня безпеки у соціальній сфері, що потребує науково обґрунтованої стратегії розвитку із залученням значного фінансування з урахуванням досвіду західних країн.

Сьогодні в Україні існує низка передумов розвитку соціальної сфери. До сприятливих передумов, на наш погляд, належать:

1) наявність мережі об'єктів інституційної інфраструктури освіти, культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення, громадського харчування, транспорту і зв'язку;

2) наявність інтелектуально-кадрового, освітнього та науково-дослідного потенціалу розвитку соціальної сфери;

3) покращення індексу людського розвитку;

4) збільшення обсягів грошових доходів та витрат населення, зменшення офіційного розриву між верствами багатого і бідного населення, зокрема у територіальному аспекті;

5) поступове зменшення чисельності населення за межею бідності;

6) покращення характеристик придбання населенням споживчих та непродовольчих інвестиційних товарів, соціальних та інших послуг.

Проте в Україні наявні несприятливі передумови розвитку соціальної сфери, до яких ми відносимо:

1) зменшення ВВП на душу населення;

2) наявність істотних реальних диференціацій у рівні життя багатого і бідного населення, у просторово-територіальному аспекті;

3) значні обсяги тінізації ринку праці, зайнятості, доходів і витрат населення;

4) високий рівень корупції в освітній, культурній сферах, житлово-комунальному господарстві та системі надання державних соціальних послуг;

5) нераціональність структури доходів і витрат населення, низький рівень державного фінансування підтримки і розвитку соціальної сфери;

6) зменшення очікуваної тривалості життя, зменшення чисельності населення, звуження освітнього потенціалу;

7) погіршення стану розвитку та якості функціонування об'єктів соціальної та житлово-комунальної інфраструктури.

На нашу думку, разом із виокремленням передумов необхідно конкретизувати чинники, які також поділяємо на сприятливі і несприятливі. До чинників, які позитивно впливають на розвиток соціальної сфери в економічній системі України, ми відносимо:

1) імплементацію європейських норм і стандартів соціальної політики;

2) формування тенденцій до розвитку інтелектуально-кадрового та освітньо-інноваційного потенціалу соціальної сфери;

3) підвищення якості та ефективності освітньої і науково-дослідної діяльності, зростання рівня інтелектуалізації економіки та соціальної сфери;

4) розвиток соціальних стандартів у сфері соціально-трудових відносин;

5) розвиток сімейної медицини, розбудову об'єктів фізичної культури та спорту.

Негативно на розвиток вітчизняної соціальної сфери впливає низка чинників, які ми називаємо несприятливими чинниками. До них відносимо:

1) зменшення чисельності та погіршення якості інституціонального забезпечення функціонування соціальної сфери;

2) подальший занепад матеріально-технічної та технологічної бази закладів соціальної і житлово-комунальної сфер;

3) зростання вартості соціальних послуг та соціального забезпечення в умовах євроінтеграції;

4) ускладнення ситуації з глобальними захворюваннями;

5) зменшення обсягу введеного в експлуатацію житла;

6) погіршення екологічної ситуації.

Розвиток соціальної сфери має стати не прерогативою держави, а справою всього суспільства. Це підвищує роль кожної конкретної особистості і громадських організацій та об'єднань в управлінні соціальним розвитком – від фінансування до визначення завдань і контролю [12].

Домінуючий у сучасному світі принцип надання соціальної підтримки переважно на адресних засадах має сенс тільки за умови економічної доцільності – попередня перевірка доходів для з'ясування реальної необхідності надання допомоги вимагає значних трудових та матеріальних ресурсів, а отже, помітно зменшує ті кошти, які можуть бути виплачені нужденним у вигляді універсальної допомоги [3]. Тому не варто переводити всі без винятку види допомоги на адресні засади.

В Україні ж необхідність подолання економічної кризи вимагала застосування засобів державної політики, притаманних переважно ліберальній моделі державного устрою – зниження податків, зменшення частки державної власності в економіці, звуження втручання держави в соціально-економічні процеси [7]. Науковці вважають доцільним

мінімізація державного втручання в процес надання соціальних послуг в поєднанні із максимально чітким визначенням правил та жорстким контролем їх виконання [7; 12]. Оскільки головним інструментом впливу держави на суспільне буття є бюджет, досягнення цілей розвитку соціальної сфери забезпечується пріоритетами бюджетної політики.

Урахування світового досвіду при формуванні якісно нової соціальної стратегії в Україні дозволяє позначити низку пріоритетних завдань у даній сфері, що мають місце сьогодні [2; 7]:

- удосконалення структури і вартості споживчого кошика з урахуванням споживання соціально значущих послуг, необхідних для відтворення робочої сили, а також встановлення мінімального розміру оплати праці на рівні споживчого кошика;

- розширення соціальної бази, зокрема охорони здоров'я, освіти і культури, для мобілізації соціальних чинників з метою розвитку економіки;

- активізація соціальної політики через фінансування соціальної сфери підприємствами, оскільки якісне споживання послуг, наприклад охорони здоров'я та освіти, безпосередньо впливає на продуктивність праці;

- збільшення соціальних витрат на підприємствах через встановлення нормативів розподілу прибутку з урахуванням формування фонду соціального розвитку;

- посилення соціальних принципів, перехід від переважно соціальної підтримки до переважно соціального страхування населення з диференціацією залежно від соціальних ризиків, розмірів страхових виплат, страхових внесків;

- посилення адресності та цільового використання бюджетних коштів, забезпечення справедливого перерозподілу.

Модель адресної соціальної політики держави має зайняти провідне місце в регулюванні соціального розвитку суспільства. Нова модель соціальної політики держави має бути заснована на диференційованому підході відносно різних верств населення.

У вітчизняній практиці в умовах формування соціальної держави основоположною має стати роль держави, проте для тих груп, які не потребують мінімальних гарантій або їх не влаштовує якість надання соціальних послуг, може бути відкритий недержавний ринок як доповнення або навіть альтернатива.

Найважливіший аспект зміни моделі соціальної політики пов'язаний із переходом від соціальної підтримки до переважно соціального страхування з диференціацією ризиків і незалежністю розмірів страхових виплат від страхових внесків.

Ще одна риса системної зміни соціальної політики – це її регіоналізація. Будь-який регіон повинен мати нагоду задовольняти суспільно обґрунтовані потреби населення у сфері соціальних послуг, які виникають у жителів конкретної території. Природно, не всі регіони в змозі це зробити самі. Для цього необхідна система міжбюджетних відносин. Тим самим виконуватиметься функція

держави як гаранта єдиної соціальної політики в державі. Регіоналізація соціальної політики дозволить підвищити ефективність витрачання бюджетних коштів.

Невід'ємна складова удосконалення системи соціального захисту в Україні – це вирішення завдань пенсійної реформи. Основою пенсійної реформи є те, що вона дасть змогу громадянам України отримувати пенсії не на рівні 30–35 % від середньої заробітної плати, а перейти до загальноєвропейського рівня – не менше 50 % від середньої заробітної плати. Перспективи розвитку пенсійної системи пов'язані із забезпеченням її фінансової стабільності, посиленням дії страхових принципів у солідарній системі, запровадженням накопичувальної страхової складової та розвитком недержавного пенсійного забезпечення.

Недосконалість гарантованого державною рівня прожиткового мінімуму провокує бідність населення. За міжнародними стандартами, сім'ї, в бюджеті яких витрати на харчування перевищують половину сукупних витрат, вважаються бідними. За даними держкомстату України, в структурі сукупних витрат населення нашої держави витрати на харчування (не враховуючи тютюнові вироби та алкогольні напої) стабільно перевищують 50-відсотковий рівень [4]. Хоча саме на бідний прошарок населення орієнтовано державну політику щодо соціального захисту, надання пільг, виплату соціальних допомог і підвищення рівня пенсійного забезпечення тощо – вагомим позитивним зрушень у зниженні масштабів бідності в Україні не спостерігається, а заходів, спрямованих власне на зростання добробуту та якості життя населення України, на жаль, вкрай недостатньо.

Отже, для побудови нової моделі соціальної політики необхідно забезпечити такі умови:

- здійснення превентивних заходів для забезпечення певного життєвого рівня;
- узгодженість (несуперечність) різних компонентів соціального забезпечення;
- розвиненість ринку;
- досконалість системи оподаткування;
- інституціоналізація соціальної політики [2; 7; 12].

Найважливішими завданнями соціальної політики в Україні мають бути:

- стимулювання економічного зростання і підпорядкування виробництва інтересам не стільки споживання, скільки створення умов для розширення відтворення;

- посилення соціальної та економічної активності населення;

- удосконалення системи соціальних гарантій;

- збереження культурної та природної спадщини, національної самобутності;

- реалізація принципів соціальної справедливості;

- забезпечення єдності соціальної політики на державному, регіональному, місцевому, корпоративному рівнях [2; 12].

Розглядаючи напрями соціальної політики, перш за все необхідно визначитися з функціями

державної та місцевої влади в соціальній сфері. Перерозподіл відповідальності з центру на місця, що відбувається зараз, багато в чому є закономірним, але стихійним, і потребує чіткого методичного та юридичного забезпечення і підкріплення відповідними бюджетними угодами.

Сфера ж компетенції державної влади має включати:

- визначення і законодавче закріплення мінімальних, гарантованих усім громадянам країни соціальних стандартів;

- макроекономічну ув'язку і координацію основ політики, яка здійснюється в галузях соціальної сфери;

- пряме фінансування обмеженої кількості пріоритетних соціальних програм і розпорядження фондом соціальних субвенцій, призначенням для цільової підтримки територій, що знаходяться в особливо несприятливій ситуації.

На думку О.В. Макарової та А.А. Пакуліної, сучасна система мінімальних соціальних стандартів має бути дворівневою:

- перший рівень – мінімум, який є обов'язковим по всій території України (це сфера відповідальності державної влади);

- другий рівень – регіональні соціальні стандарти, які є вищими за державні. Це перевищення забезпечується (якщо для цього є можливості) за рахунок місцевих бюджетів, позабюджетних та інших джерел [7; 8].

Висновки. За результатами проведеного аналізу можна констатувати, що пошук шляхів виходу із сучасної соціальної кризи передбачає розроблення нових підходів щодо розвитку та функціонування соціальної сфери та інфраструктури; при формуванні якісно нової соціальної стратегії в Україні потрібно виділити низку пріоритетних завдань у даній сфері: удосконалення структури і вартості споживчого кошика; активізація соціальної політики через реформування фінансування соціальної сфери; збільшення соціальних витрат на підприємствах; посилення соціальних принципів, перехід від переважно соціальної підтримки до переважно соціального страхування населення; посилення адресності та цільового використання бюджетних коштів, забезпечення їх справедливого перерозподілу. Здійснення ефективних заходів соціальної політики в Україні за вказаними напрямками є запорукою суспільного розвитку, збагачення соціального потенціалу й підвищення добробуту людей, а також інтеграції у європейське співтовариство, чий досвід у формуванні та реалізації соціальної політики є надзвичайно цінним для України.

Список джерел інформації

1. Конституція України. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
2. Закон України "Про соціальні послуги". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671->
3. Закон України "Про освіту". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

4. Постанова КМУ "Про організацію надання соціальних послуг" від 1 червня 2020 р. № 587. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>

5. Верховод І.О. (2014). Теоретичні основи ідентифікації та принципи реформування соціальної сфери економіки сучасної України. *Україна: аспекти праці*. № 6. С. 28 – 37.

6. Гончарова С.Ю., Отенко І.П. (2003). *Соціальна політика* : навч. посіб. Х. : Вид. ХДЕУ. 200 с.

7. Державна служба статистики України. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.

8. Квітка А.В. (2015). Роль соціальної політики у розвитку людського потенціалу. *Ефективна економіка*. № 10. Retrieved from

- http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/46.pdf

9. Лопушняк Г.С. (2011). *Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку України*. Львів : ЛІРІДУ НАДУ. 372 с.

10. Мних М.В. (2015). Соціальна політика нашої держави в умовах асоційованого членства України в ЄС. *Український соціум*. № 3 (54). С. 114 – 124.

11. Моторнюк У.І. (2016). Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави. *Економіка та держава*. № 12. Retrieved from http://www.economy.in.ua/pdf/12_2016/7.pdf

12. Макарова О.В. (2015). *Соціальна політика в Україні* : монографія. Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, Київ. 244 с.

13. Пакуліна А.А., Пакуліна Г.С. (2014). Дослідження особливостей соціальної сфери України в умовах глобалізації економіки та аналіз трансформації її інституційного середовища. *Економічний простір*. № 84. С. 80 – 88.

14. Пилипів І. (2022). *Через війну рівень бідності в Україні зріс вдвітьох – Світовий банк*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/16>

15. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1647-14>

16. Скуратівський В.А., Палій О.М. (2021). *Основи соціальної політики*. 215 с.

17. *Соціальна політика* : підручник (2018). За заг. ред. В.М. Пічі та Я.Б. Турчин. Львів : Новий світ. 318 с.

18. *Соціальна відповідальність у трудових відносинах: теорія, практика, регулювання ризиків* : монографія. (2014). Авт. кол. : Грішнова О.А., Міщук Г.Ю., Олійник О.О. ; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. Рівне : НУВГП. 217 с.

19. *Соціальні результати державних програм: теоретико-методологічні та прикладні аспекти оцінювання* : монографія. (2012). Е.М. Лібанова та ін. ; за ред. Е.М. Лібанової ; Нац. акад. наук України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. Київ ; Умань : ФОП Сочинський. 311 с.

References (transliterated)

1. Konstytutsiia Ukrainy. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
2. Zakon Ukrainy "Pro sotsialni posluhy". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671->
3. Zakon Ukrainy "Pro osvitu". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
4. Postanova KМУ "Pro orhanizatsiiu nadannia sotsialnykh posluh" vid 1 chervnia 2020 r. № 587. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>
5. Verkhovod I.O. (2014). Teoretychni osnovy identyfikatsii ta pryntsyry reformuvannia sotsialnoi sfery ekonomiky suchasnoi Ukrainy. *Ukraina: aspekty pratsi*. № 6. S. 28 – 37.
6. Honcharova S.Yu., Otenko I.P. (2003). *Sotsialna polityka* : navch. posib. Kh. : Vyd. KhDEU. 200 s.

7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Kvitka A.V. (2015). Rol sotsialnoi polityky u rozvytku liudskoho potentsialu. *Efektivna ekonomika*. № 10. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/46.pdf
9. Lopushniak H.S. (2011). Derzhavna sotsialna polityka yak peredumova ekonomichnoho rozvytku Ukrainy. Lviv : LRIDU NADU. 372 s.
10. Mnykh M.V. (2015). Sotsialna polityka nashoi derzhavy v umovakh asotsiiovanoho chlenstva Ukrainy v YeS. *Ukrainskyi sotsium*. № 3 (54). S. 114 – 124.
11. Motorniuk U.I. (2016). Sotsialna polityka yak neobkhidna umova funktsionuvannia sotsialnoi derzhavy. *Ekonomika ta derzhava*. № 12. Retrieved from http://www.economy.in.ua/pdf/12_2016/7.pdf
12. Makarova O.V. (2015). Sotsialna polityka v Ukraini : monohrafiia. In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kyiv. 244 s.
13. Pakulina A.A., Pakulina H.S. (2014). Doslidzhennia osoblyvostei sotsialnoi sfery Ukrainy v umovakh hlobalizatsii ekonomiky ta analiz transformatsii yii instytutsiinoho seredovyshcha. *Ekonomichnyi prostir*. № 84. S. 80 – 88.
14. Pylypiv I. (2022). Cherez viinu riven bidnosti v Ukraini zris vdesiatery – Svitovyi bank. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/16>
15. Pro pravovyi rezhyim voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. № 389-VIII. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1647-14>
16. Skurativskyi V.A., Palii O.M. (2021). *Osnovy sotsialnoi polityky*. 215 s.
17. *Sotsialna polityka : pidruchnyk* (2018). Za zah. red. V.M. Pichi ta Ya.B. Turchyn. Lviv : Novyi svit. 318 s.
18. *Sotsialna vidpovidalnist u trudovykh vidnosynakh: teoriia, praktyka, rehuliuвання ryzykiv : monohrafiia*. (2014). Avt. kol. : Hrishnova O.A., Mishchuk H.Yu., Oliinyk O.O. ; Nats. un-t vod. hosp-va ta pryrodokorystuvannia. Rivne : NUVHP. 217 s.
19. *Sotsialni rezultaty derzhavnykh prohram: teoretyko-metodolohichni ta prykladni aspekty otsiniuvannia : monohrafiia*. (2012). E.M. Libanova ta in. ; za red. E.M. Libanovi ; Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t demohrafii ta sots. doslidzh im. M.V. Ptukhy. Kyiv ; Uman : FOP Sochinskyi. 311 s.

Надійшла (received) 12.05.2025

Відомості про авторів / About the Authors

Гура Тетяна Віталіївна (Tetiana Hura) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професор кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна, кандидат педагогічних наук, доцент; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2323-3440>

Єловець Ганна Юрївна (Ganna Yelovets) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти кафедри педагогіки та психології управління соціальними системами ім. акад. І.А. Зязюна; Харків, Україна

ІНТЕГРАЦІЯ ФІЛОЛОГІЇ ТА ТЕХНІЧНИХ НАУК

УДК 004.91

doi: 10.20998/2227-6890.2025.1.11

Н.В. БАБКОВА, Д.О. ГУЛІЄВА, З.А. КОЧУЄВА, Н.С. УГОЛЬНИКОВА

СЕГМЕНТАЦІЯ ТЕКСТУ В БАГАТОСТОРОННІХ ДІАЛОГАХ

У статті йдеться про повноцінний відкритий інструмент, що дозволяє виконувати сегментацію діалогів кількох учасників з використанням мінімального обсягу навчальних текстів або без його використання; доведено, що основною проблемою існуючих рішень є неповноцінність їх інструментів, які виступають лише демонстрацією можливих способів рішення; запропоновано гібридну модель сегментації, що базується на використанні ембедінгів BERT та деяких лінгвістичних ознак, унікальних для діалогів кількох учасників; представлено хороші результати моделі, які можна порівняти з провідними результатами, описаними в роботах за цією тематикою; підсумком роботи стало створення повноцінного інструменту, що дозволяє автоматично відтворювати сегментацію.

Ключові слова: сегментація тексту, BERT-ембедінги, обробка природної мови, лінгвістичні ознаки, автоматичне розпізнавання мовлення.

N.V. BABKOVA, D.O. HULIEVA, Z.A. KOCHUIEVA, N.S. UGOLNIKOVA

TEXT SEGMENTATION IN MULTI-PARTY DIALOGUES

The article discusses a full-fledged open tool that allows segmentation of multi-participant dialogues with minimal or no training texts; It is proven that the main problem of existing solutions is the inferiority of their tools, which serve only as a demonstration of possible solutions; a hybrid segmentation model is proposed, based on the use of BERT embeddings and some linguistic features unique to multi-participant dialogues; good model results are presented, which can be compared with the leading results described in works on this topic; the result of the work was the creation of a full-fledged tool that allows automatic segmentation reproduction.

Key words: text segmentation, BERT embeddings, natural language processing, linguistic features, automatic speech recognition.

Постановка проблеми. У загальному випадку сегментація тексту при обробці природної мови – це завдання, що полягає у розбитті тексту на значні оформлені відрізки, які відповідають певній темі чи підтемі. Незважаючи на простоту цього завдання для людини, автоматичне вирішення цього завдання представляє досить велику складність. У той час, як людина може легко розмітити текст на сегменти, використовуючи знання мови та правила побудови текстів, для алгоритмів ці знання в загальному випадку недоступні. Для алгоритму весь текст є послідовність деяких tokenів, які спочатку ніяк не пов'язані один з одним.

У деяких випадках розділити текст на сегменти буває важко навіть людині. Особливо це актуально в тих випадках, коли текст є неформальним діалогом або обговоренням, в яких одна тема може перетікати в іншу настільки плавно, що неможливо визначити, яке саме місце в діалозі слід вважати зміною теми. Додатковою складністю є те, що в таких діалогох

учасники можуть повертатися до обговорення теми, закритої раніше, тобто діалог не має чіткої лінійної структури.

Сегментація тексту може застосовуватися для того, щоб зробити текст простішим для сприйняття або пошуку інформації, причому сегментований текст може згодом використовуватися як людиною, так і іншими алгоритмами при вирішенні інших завдань NLP. Наприклад, коректна сегментація діалогу покращує якість і швидкість виконання таких завдань, як вилучення фактів та автоматичне реферування (стислий переказ) розмови [1].

Сегментація діалогу кількох учасників – окремий випадок завдання сегментації тексту. Найчастішим прикладом такого діалогу є робочі дзвінки або інші онлайн-зустрічі з кількома учасниками, де немає яскраво вираженого оратора. У таких діалогах усі учасники рівноправні та черговість їхнього виступу не визначена. Останнім часом кількість таких діалогів збільшується й

актуальність завдання підвищується. Наприклад, багато колективів відчують необхідність у обробці текстів робочих розмов телефоном. Однією з потреб може бути оформлення завдань, поставлених тим чи іншим співробітникам у процесі дзвінка письмово. У цьому випадку сегментація тексту може бути одним з етапів ланцюжка, що вирішує цю проблему. Логічно припустити, що модуль отримання фактів з тексту покаже набагато кращі результати на логічно розділеному на сегменти тексті. Було помічено, що пошук інформації за ключовими словами, для якого розподіл тексту на сегменти не є необхідним, є неефективним для випадку діалогів з кількома учасниками через велику кількість помилок при автоматичному розпізнаванні усного тексту.

У той самий час завдання сегментації діалогів кількох учасників становить додаткову складність. По-перше, дані діалоги більш «зачумлені». Через те, що яскраво вираженого оратора чи модератора немає, репліки учасників можуть перекривати одне одного, навіть ненавмисно. Через це погіршується якість розпізнавання мови та ускладнюється процес сегментації. По-друге, даних, у яких можна було б навчити алгоритм сегментації чи навіть оцінити його ефективність не так багато. Як було згадано вище, розмітка подібних діалогів становить складність навіть для людини, що робить процес анотації дорогим та трудомістким. Ситуація посилюється тим, що тексти діалогів, як правило, мають конфіденційний характер і не виявляються у вільному доступі.

Отже, завдання сегментації можна формалізувати в такий спосіб. На вході є послідовність висловлювань у текстовому вигляді. Для кожного висловлювання існують дві тимчасові мітки, що вказують у який час висловлювання почалося, і у який час воно закінчилося. Також кожне висловлювання пов'язане з конкретним учасником (учасники можуть позначатись будь-якими мітками). Завдання полягає в тому, щоб кожному висловлюванню зіставити мітку 0 або 1, де мітка 0 означає, що це висловлювання не є початком нового сегмента, а мітка 1 означає, що з цього висловлювання починається новий сегмент.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З часом для розв'язання завдання сегментації було запропоновано безліч підходів, що ґрунтувалися на різних аспектах розмовної мови. Зокрема, деякі роботи пропонують одночасно визначати межі та типи сегментів як єдине комплексне завдання [2]. Нижче розглянуто основні групи підходів.

Лексичні змінення. Цей підхід ґрунтується на тому, що зміни теми, як обговорюється, супроводжуються зміною лексики, що використовується в діалозі. Робиться спроба виявити ділянки у діалозі, у яких лексична зв'язність тексту досягає мінімального значення. Ці ділянки є головними кандидатами на зміну теми. Однією з ранніх моделей, в якій застосовується даний підхід, є модель TextTiling [3], результати якої досі часто використовуються як основний. У цій моделі діалог

токенізується, стеммінгується та поділяється на вікна фіксованої довжини. Кожне «вікно» представляється як вектор, у якому значеннями є частоти кожного токена. Далі обчислюються косинусні відстані між векторами «вікон» та вектора, між якими ці відстані досягають максимуму, є гіпотетичними межами тем. Для свого часу цей підхід був досить ефективним, але з часом, очевидно, з'явилися більш нові методи.

У 2003 році було запропоновано модель під назвою LCSeg, яка суттєво вплинула на подальші дослідження в цій галузі. В основі моделі лежить концепція лексичних ланцюжків – повторюваних слововжитків однієї й тієї ж лексеми. За задумом, більшість цих ланцюжків буде розриватися при зміні теми. При цьому найбільшу вагу отримують ланцюжки найчастіших лексем, а також довгі ланцюжки. Зрештою метрики розраховуються так само, як і в попередньому методі – шляхом обчислення косинусних відстаней між ланцюжками у сусідніх вікнах. Особливість цього в тому, що він показав гарні результати саме для діалогів кількох учасників.

Після поширення мовних моделей, зокрема BERT, стало можливим їх застосування для завдання сегментації тексту [4]. Останні дослідження в даній галузі використовують векторні уявлення слів та речень для обчислення подібності між ділянками діалогу.

Кластеризація за схожістю. Цей підхід є повною протилежністю попереднього. Замість того, щоб шукати ділянки з мінімальними зв'язками, можна навпаки шукати сегменти, всередині яких зв'язність досягає максимального значення. Після кластеризації речень тексту за таким принципом виходить готова відповідь на завдання. Кластеризація може бути агломеративною – у цьому випадку початковими центрами кластерів оголошуються пари висловлювань з максимальною подібністю, потім кластери розширюються. Однак для цього завдання більш ефективно вважається дивізивна кластеризація – спочатку весь діалог приймається за один кластер, після чого він починає дробитися на менші частини.

Прикладом застосування такого підходу виступає метод «побудови за точками», де весь діалог подається у вигляді двовимірної матриці, в якій рядки та стовпці є словами, розташованими за порядком. Матриця заповнюється одиницями (точками) на перетині однакових слів. Очевидно, що головна діагональ матриці гарантовано буде заповнена одиницями, однак, одиниці також зустрінуться і в інших місцях. Найбільш оптимальною кластеризацією вважається таке розбиття, при якому щільність точок всередині кластерів максимальна, і навпаки, щільність точок поза кластерами мінімальна. Тобто, таким чином виділяються теми, які максимально зв'язуються всередині діалогу і при цьому максимально відрізняються від суміжних тем. На основі цього методу було запропоновано й інші методи з тією самою стратегією. Наприклад, один із таких методів використовує речення замість слів.

Пошук відмінних ознак. Цей підхід кардинально відрізняється від двох попередніх. У даному випадку робиться спроба виділити деякі ознаки у діалозі, які можуть означати наявність кордону між темами. Одним із прикладів таких ознак є конкретні слова або фрази, якими говорячи зазвичай супроводжують зміни теми. Для української це, наприклад, такі фрази як «отже», «перейдемо до», тощо. Для англійської мови у цьому контексті часто згадуються слова «so» та «anyway» [5]. Також про зміну теми може сигналізувати тривала пауза в розмові або зміна того, хто говорить (хоча ці ознаки не гарантують зміну теми) [6].

Мета статті – створення повноцінного відкритого інструменту, що дозволяє виконувати сегментацію діалогів.

Виклад основного матеріалу. Основною моделлю сегментації текстів без вчителя вважається алгоритм, заснований на застосуванні ембедінгів BERT. В її основі лежить підхід знаходження в діалозі ділянок, у яких є мінімальна лексична зв'язність. Здатність BERT ефективно створювати контекстуальні семантичні уявлення слів та цілих речень забезпечує даній моделі хороші результати [7]. Немає досить великого обсягу даних на навчання моделей, оскільки більшість текстів діалогів залишається у закритому доступі. Тому на перший план виходить саме навчання без вчителя, а існуючий невеликий обсяг даних може використовуватися як тестова вибірка для оцінки ефективності різних параметрів самої моделі. Відомі спроби навчання моделей з учителем на текстових даних іншого домену з вільного доступу, проте такі моделі програють за рахунок того, що наявні у вільному доступі дані дуже відрізняються від реальних діалогів.

Запропонована модель складається з двох основних компонентів. Перший компонент відповідає за обчислення векторного подання речень та визначення їхньої семантичної близькості. Другий компонент безпосередньо визначає межі тем, використовуючи дані про зміну семантичної близькості між реченнями за часом. В якості моделі, що обчислює векторні уявлення слів, автори використовують дві: RoBERTa та Sentence-BERT. За допомогою RoBERTa вектори обчислюються шляхом вибору максимальних значень елементів передостаннього шару. Це обґрунтовується тим, що максимальний обсяг семантичної інформації зберігається саме у останніх шарах моделі. Вибір максимальних значень автори пояснюють тим, що таким чином відсікаються токени, що не несуть значущої інформації (стоп-слова й фрази) [8]. При використанні Sentence-BERT вектори обчислюються шляхом усереднення всіх результуючих векторів.

В основі сегментації лежить та сама ідея, що й у згаданій вище моделі TextTiling. Але у випадку з BERT семантична схожість обчислюється на основі ембедінгів таким чином:

1) для кожного речення у діалозі обчислюється його векторне уявлення;

2) весь текст діалогу ділиться на блоки (оптимальний розмір блоку було обчислено у процесі оцінки як гіперпараметр), для кожного блоку обчислюється один вектор шляхом вибору максимальних компонентів серед відповідних компонентів векторів пропозицій;

3) обчислюється косинусна відстань між блоками;

4) межі тем визначаються як ділянки, у яких косинусна відстань між блоками перевищує певний заданий поріг.

Поріг є настроюваним значенням і відсутність навчальної вибірки визначається емпіричним шляхом. Чим вище цей поріг, тим грубішим буде розбиття на теми, і навпаки, чим менше значення порога, тим більше тематик виділятиме модель. Наприклад, якщо нормалізувати всі косинусні відстані так, щоб вони набували значення від 0 до 1, то при значенні порога 0 кожен блок вважатиметься окремою темою, а при значенні порога 1 весь діалог вважатиметься однією великою темою.

При ретельному тестуванні цієї моделі та порівнянні готової розмітки зі зразком було виявлено, що модель, яка використовує лише ембедінги BERT, неспроможна розпізнати ознаки, що є очевидними (для людини) сигналами зміни теми. Одним із таких прикладів є, наприклад, привітання, коли до діалогу вступає новий учасник. BERT-модель не звертає на них уваги (це знаходиться за межами її призначення). Також було виявлено цікаві приклади помилкової розмітки, коли у промові одного з учасників з'являється фразеологічний оборот. Як правило, у фразеологічних оборотах використовується лексика, що ніяк не перетинається з лексикою загальної теми дискусії, через це модель вирішує, що вектор обговорення значно змінився і ставить на цій ділянці межу теми. Усі ці недоліки не означають, що модель не працює. Вона показує хороші результати, що перевершують багато інших аналогів, проте її можна поліпшити, якщо використовувати гібридний підхід і доповнити її аналізом лінгвістичних ознак.

У 2003 році було запропоновано модель, що поєднує дискурсивний аналіз та аналіз ознак. Високі результати досягалися за рахунок того, що рішення про сегментацію приймали на основі двох показників, що знижувало ймовірність помилок. Об'єднання показань цих показників проводилося за рахунок імовірнісного класифікатора.

Модуль аналізу дискурсу так само, як і модель на основі BERT, працювала за принципом знаходження ділянок діалогу з найбільшою лексичною зв'язністю. Перед початком аналізу виконується стандартний препроцесинг тексту: токенизація, видалення стоп-слів, стеммінг. Застосування стеммінгу в моделі є важливим кроком, оскільки на той момент потужних мовних моделей ще не існувало, і стеммінг допомагав провести паралелі між різними ділянками діалогу, в яких фігурували різні форми однієї й тієї ж лексеми.

Модуль дискурсивного аналізу оперує поняттям лексичного ланцюжка. Під лексичним ланцюжком розуміються повтори лем серед різних ділянок діалогу. При цьому модуль логічно поділяється на дві частини: знаходження лексичних ланцюжків і власне визначення потенційних меж тем на основі даних лексичних ланцюжків. Спочатку для кожної лем, що повторюється, виводиться по одному лексичному ланцюжку: від першого і до останнього слововживання. Потім ці ланцюжки дробляться у тих ділянках діалогу, у яких виявляються слововживання даної лем. Таким чином відбувається відсіювання слабо зв'язаних ланцюжків. Після побудови ланцюжків кожному з них присвоюється вага значущості: найбільшу вагу отримують ланцюжки, у яких лема повторюється частіше, і навіть компактніші (короткі) ланцюжки (з гіпотези, що короткі ланцюжки є сильною ознакою лексичної зв'язності).

Після обчислення ланцюжків застосовується той самий підхід, що і в оригінальному алгоритмі TextTiling, тобто деяке вікно переміщається по тексті діалогу і обчислює косинусні відстані між вагами ланцюжків, що покривають розриви між вікнами. Розриви, в яких косинусна відстань є максимальною, є потенційними межами сегментів.

Модуль аналізу ознак приймає рішення про наявність кордонів з урахуванням форми діалогу, а не його змісту. Виділялося кілька ознак, з урахуванням яких будувалися правила визначення кордонів із певною ймовірністю. У моделі використовуються наступні ознаки:

1. Сполучні фрази. У ранніх роботах з сегментації часто виявлялася кореляція між межами сегментів і особливими сполучними словами чи фразами, що передують початку нової теми. Для англійської такими словами є, наприклад, «now» і «well», в українській мові схожу роль можуть виконувати слова «отже», «далі», тощо. І хоча обсяг датасетів розмічених діалогів невеликий, його все ж таки достатньо для того, щоб витягти деякі такі фрази і скласти словник.

2. Паузи. Існує зв'язок між переходами до нової теми та суттєвими паузами в діалозі (набагато вищими, ніж у звичайній промові між репліками). Однак, не будь-яка пауза свідчить про наявність нової теми. Паузи, що розділяють репліки одного й того ж спікера, як правило, не пов'язані з переходом на нову тему, а скоріше, з деяким роздумом. Також слід особливо виділяти паузи після того, як один з тих, хто говорить, ставить питання (конкретному мовцю або всієї аудиторії). Паузи, пов'язані з переходом на нову тему, які не належать до жодного із спікерів, і тривають доти, доки один із учасників не перехопить ініціативу в діалозі. Таким чином, з формальної точки зору для визначення меж сегментів виділяються ділянки з підвищеною тривалістю пауз, причому по обидва боки від цих пауз повинні бути різні учасники, а перед паузою не повинно бути репліки запитання.

3. Перетин розмовляючих. Ця ознака схожа за своєю суттю на попередню, але працює у зворотний бік. Природно припустити, що у тих ділянках діалогу, де одночасно активні двоє чи більше учасників, ведеться якась жвава дискусія, що з меншою ймовірністю буде перервана зміною теми. Таким чином, ця ознака певною мірою послаблює інші: тобто наявність перетинів тих, хто говорить, знижує загальну ймовірність переходу, навіть якщо інші ознаки вказують на зміну теми.

4. Зміна того, хто говорить. Зміна теми часто супроводжується зміною спікера, проте не будь-яка зміна спікера вказує на зміну теми. Найбільший інтерес мають випадки, коли поточний учасник діалогу тривалий час утримував ініціативу у розмові, після чого слово перейшло до іншого учасника. Зворотні ситуації, коли розмовляючи часто змінюються, швидше свідчать про активне обговорення однієї теми, ніж про перехід від однієї до іншої.

У цілому, дана модель за оцінками авторів показує хороший результат, проте, по-перше, неможливо відтворити цей результат, оскільки немає коду чи готового інструменту, який реалізує даний метод, а по-друге, цей метод набагато краще справляється з сегментацією коли число сегментів відомо заздалегідь, а на практиці такі умови практично не зустрічаються.

Традиційними оцінками ефективності сегментації є метрики Pk та WindowDiff. Еталонна та оцінювана сегментація виражаються у вигляді послідовності нулів та одиниць, де одиниця означає початок нової теми (сегменту). Обидві метрики обчислюються шляхом переміщення «вікна» за документом та порівняння еталонної сегментації з оцінюваною. Результатом порівняння є визначення певної ймовірності помилки сегментації. Реалізація обох метрик включена до стандартного пакета NLTK Python та не вимагає доопрацювання.

Метрика Pk при кожному переміщенні «вікна» визначає, чи потрапляють кінці «вікна» в сегментації, що оцінюється, в ті ж сегменти, що і в еталонній розмітці [4]. У разі розбіжності збільшується певний лічильник. Підсумкова оцінка масштабується до діапазону від 0 до 1 з урахуванням кількості вимірів. Модель, яка успішно передбачила всі межі, отримує оцінку 0 (відсутність помилок сегментації). Метрика Pk проста, але має низку недоліків. По-перше, вона «карає» хибнонегативні помилки сильніше, ніж хибнопозитивні. По-друге, вона не бере до уваги кількість меж усередині вікна (якщо їх кілька, метрика цього «не помітить»). І по-третє, незначні промахи караються дуже сильно. Тобто, навіть якщо оцінювана та еталонна межа знаходяться поруч один з одним, це вважається такою ж серйозною помилкою, як і будь-який інший промах.

Метрика WindowDiff покликана усунути проблеми з метрикою Pk. Для кожної позиції «вікна» порівнюється кількість меж в еталонній розмітці та оцінці, що оцінюється. У цьому випадку хибнопозитивні та хибнонегативні помилки

караються однаково. Насправді застосовуються обидві ці метрики.

У процесі застосування цих метрик для оцінки ефективності різних моделей було помічено досить неприємну особливість. Обидві метрики покращувалися в міру збільшення порога зміни теми, і найкращі результати мали місце у виродженому випадку, коли поріг дорівнював 1 (тобто весь текст сприймався як один великий сегмент). Звичайно, цю проблему можна вирішити, порівнюючи моделі при однаковому значенні порога [9]. Однак, хотілося б мати можливість також порівнювати різні пороги, щоб зрозуміти, скільки сегментів найбільше схоже на еталонне. Таким чином, існує необхідність пошуку альтернативних метрик, які будуть позбавлені цього недоліку.

Загалом, практична частина дослідження відбувалася за наступним сценарієм:

3. Вибір та підготовка датасетів. На цьому етапі було проаналізовано датасети, пов'язані з темою сегментації. Серед них було обрано два датасети – AMI та ICSI. Корпус AMI є датасетом, що містить 100 годин розмов кількох учасників. Приблизно дві третини цих діалогів було створено штучно: учасники грали різні ролі у вигаданому робочому колективі та обговорювали створення деякого проекту з нуля протягом дня.

Третина діалогів, що залишилися, – реальні робочі телефонні розмови з різноманітних тематик. Корпус містить різні типи розмітки, зокрема, для кожного висловлювання вказуються дві тимчасові мітки (початку та кінця висловлювання) та позначається учасник. Також для діалогів існує еталонне розбиття на сегменти, яке використовується для оцінки ефективності методів.

Корпус ICSI загалом не сильно відрізняється від корпусу AMI. Обсяг даних у ICSI трохи менше – 70 годин записаних діалогів, але ці діалоги були записані у природній обстановці і стосувалися реальних питань зі сфери лінгвістики і мовлення. Середня тривалість діалогу в корпусі – 60 хвилин, у діалогах беруть участь у середньому 6-7 осіб. Розмітка містить ті самі дані, що і корпус AMI.

Спочатку обидва ці датасети знаходяться не в зовсім придатному для обробки вигляді. Крім еталонної сегментації датасети містять також іншу розмітку, наприклад, діалогові акти і короткі змісти діалогів. Ця інформація не потрібна для роботи нашої моделі, тому вихідні датасети були піддані препроцесингу. Крім цього, вихідні корпуси були представлені у форматі JSON, а для роботи моделі зручніше було уявити датасети в CSV-форматі, який добре сумісний з бібліотекою pandas.

Наприклад, у вихідному вигляді корпус AMI виглядав так:

```
[{"id": "ES2002a.B.dialog-act.dharshi.1", "speaker": "B", "starttime": "50.42", "startwordid": "ES2002a.B.words0", "endtime": "50.99", "endwordid": "ES2002a.B.words0", "text": "Okay", "label": "stl", "attributes": {"role": "PM", "participant": "FEE005"}}, {"id": "ES2002a.B.dialog-act.dharshi.2", "speaker": "B", "starttime": "53.56", "startwordid": "ES2002a.B.words2", "endtime": "53.96", "endwordid": "ES2002a.B.words2", "text": "Right", "label": "stl", "attributes": {"role": "PM", "participant": "FEE005"}}, {"id": "ES2002a.B.dialog-act.dharshi.3", "speaker": "B", "starttime": "55.415", "startwordid": "ES2002a.B.words4", "endtime": "60.35", "endwordid": "ES2002a.B.words16", "text": "<vocal> Umwell this is the kick-off meeting for our our project.", "label": "inf", "attributes": {"reflexivity": "true", "role": "PM", "participant": "FEE005"}}]
```

Жирним шрифтом виділено інформацію, необхідну для роботи моделі. Підкреслено безпосередньо текст діалогу.

Видно, що значна частина інформації для вирішення задачі сегментації не є цікавою. Після препроцесингу дані були представлені в набагато зручнішому вигляді:

id, text, label, starttime, endtime, speaker

ES2002a, Okay, 0, 50.42, 50.99, B ES2002a, Right, 0, 53.56, 53.96, B

ES2002a, Um well this is the kick-off meeting for our our project., 0, 55.415, 60.35, B

4. Спроба відтворити результати статті про застосування BERT ембедінгів до завдання сегментації. Результати статті значно перевершували результати аналогічних досліджень, однак згодом, незважаючи на чисельні спроби, повторити ці результати за допомогою методу, описаного в статті, не вдалося.

5. Пошук та виправлення помилок у BERT-методі. При аналізі причин невідповідності результатів, описаних у статті, та реальних результатів, було помічено деякі помилки в коді методу, які згодом були виправлені.

6. Пошук методів вдосконалення BERT-метода. У рамках цього етапу було оцінено ефективність різних мовних моделей, покращено роботу з ембедінгами, а також були задіяні альтернативні метрики оцінки, що дозволяють з більшою ефективністю підібрати гіперпараметри методу.

7. Додавання лінгвістичних ознак у метод. На цьому етапі були вивчені ознаки, здатні поліпшити сегментацію. В результаті було знайдено оптимальні переваги, які показують значущість цих ознак при ухваленні остаточного рішення про сегментацію.

Недоліками описаної моделі BERT є неможливість швидкої перевірки результатів через звертання коду до внутрішньої закритої бази даних, застарілі мовні моделі та завантаження векторних будов.

Першим кроком у оцінці результатів було створення набору даних, придатного для обробки, після чого результати були обчислені за всіма параметрами, зазначеними авторами статті (табл. 1).

Таблиця 1. Відтворення результатів при стандартному використанні BERT-моделі

	PK AMI	WD AMI	PK ICSI	WD ICSI
Заявлений результат	0.339	0.334	0.336	0.349
Відтворений результат	0.462	0.474	0.482	0.511

Можна відзначити, що різниця в результатах є надзвичайно великою, і її неможливо звести до різниці у версіях бібліотек або помилок під час обробки набору даних. Проблеми з реплікацією результатів також виникали у інших дослідників, як це можна побачити у коментарях у репозиторії проєкту.

Тим не менше, сам алгоритм виглядав розумно, тому було прийнято рішення відійти від метрик та проаналізувати саму сегментацію, намагаючись зрозуміти, чому в ній виникають помилки. Вихідний код програми був відредагований таким чином, щоб він не лише генерував метрики і порівнював їх, але й створював зрозумілий звіт з розділенням на сегменти, щоб було можливо проаналізувати роботу алгоритму. У результаті в остаточній сегментації були помічені деякі підозрілі ділянки. Приведемо приклади таких ділянок:

D: "And um, you know, when I think about what they are now, it's better, but actually it's still kind of, I dunno, like a massive junky thing on the table."

B: Still feels quite primitive. "Maybe we could think about how, could be more, you know, streamlined. S Maybe like a touch screen or something?"

D: "Something like that, yeah." B: Okay.

D: Or whatever would be technologically reasonable.

B: "Uh-huh, okay." Well I guess that's up to our industrial designer.

Segment 7

B: "'Cause it could be it could be that f it could be that functionally that doesn't make it any better, but that just the appeal of of not having <disfmarker> It looks better."

D: "You know, these days there's a r pe things in people's homes are becoming more and more like chic, you know."

B: Yeah. "Um, nicer materials and might be Okay." Okay. D: be worth exploring anyway.

C: Uh.

B: "Right, well um so just to wrap up the next meeting's gonna be in thirty minutes." So that's about um about ten to twelve by my watch.

A: "Um so inbetween now and then, um as the industrial designer, you're gonna be working on you know the actual working design of it Yep."

B: so y you know what you're doing there. "Um for user interface, technical functions, I guess that's you know like what we've been talking about, what it'll actually do." "Um and uh marketing executive, you'll be just thinking about what it actually <disfmarker> what, you know, what requirements it has to has to fulfil and you'll all get instructions emailed to you, I guess."

D: Okay.

B: Um. "<vocalsound> Yeah, so it's th the functional design stage is next, I guess." <vocalsound> And uh and that's the end of the meeting.

"So I got that little message a lot sooner than I thought I would, so

<disfmarker> Um. <vocalsound> <vocalsound> Before we wrap up, just to make sure we're all on the same page here, Mm-hmm." "um, do we

<disfmarker> We were given sort of an example of a coffee machine or something, Uh-huh, yeah."

У цьому прикладі видно, що початок 7-го сегмента був встановлений у досить несподіваному місці (уривок виділено курсивом). По-перше, межа теми розриває мову одного спікера, що само по собі виглядає дивно. По-друге, 7-ма частина починається зі слова "cause" (тому що), яке фактично вказує на нерозривний зв'язок попереднього висловлювання з останнім. Розмітка теми, фактично, руйнує цей "місток" між двома думками того ж спікера. З іншого боку, ми бачимо, що 7-ма частина, здається, служить завершенням всього діалогу. Виділено жирним шрифтом ділянки, які це підтверджують. У першому уривку міститься вказівка на те, що зустріч скоро завершиться, і у другому уривку міститься явне згадування того, що зустріч завершилася. Таким чином, можна зробити висновок про те, що алгоритм сприйняв загальну картину розподілу на сегменти, але, з якоїсь причини, змістив межі.

І ще один приклад:

B: so we don't really need to consider that in the functionality of the <disfmarker> of the remote control. "Um they've also suggested that we um we only use the remote control to control the television, not the V_C_R_, D_V_D_ or anything else." "I think the worry is that if the project becomes too complex then it'll affect um how long it takes us to get it into into production, the time to market."

D: Okay.

Segment 3

B: "So um, we're just gonna keep it simple and it'll just control the TV." And the other thing was that the company want the corporate colour and slogan to be implemented in the new design. Um I'm not entirely sure what the corporate colour is. "It might be yellow, because there seems to be a lot of yellow everywhere."

D: "And the slogan, like the actual written slogan, or just to embody

the idea of the slogan?" "Well that's the thing, I'm I'm not sure um

<vocalsound> uh th because on the the company website, uh what does it say <disfmarker> 'Bout putting the fashion in electronics."

A: "Uh something <disfmarker> Yeah, Mm yeah."

B: "I mean do they <disfmarker> <vocalsound> Is that something they want actually written on it, 'cause it's quite long." "Um or yeah, just the idea, but I'm not sure." So that's something we can discuss as well. "So those are the three things, just not to worry about teletext, uh only control the T_V_, and um and uh incorporate the uh colour and slogan of the company." "Um so is everybody okay with any of that, or do you want me to recap at all?"

A: "Nope, we're all set."

B: "Right um, time for presentations then." Who would like to go first?

C: <vocalsound> I'll go first. D: Sure.

B: "Okay, cool." "Alright um, can I st steal this from the back of your laptop? Uh <disfmarker> Oh yeah, of course, yeah." G go on ahead. C: <vocalsound> <gap> so this is the technical functions design. "Um

<vocalsound> <disfmarker> Right <gap> to do the um <vocalsound> the design I have I've had a look online, I've had a look at the homepage, which has given us um some insp inspiration from previous products."

У цьому прикладі ми спостерігаємо подібну ситуацію, коли сегмент 3, хоч і знаходиться на межі висловлювань учасника D та учасника B, насправді розриває думку учасника B (цей уривок виділено курсивом). Проте, через кілька рядків після позначеної межі теми ми бачимо уривок, виділений жирним шрифтом, коли тема дійсно змінюється (є явна вказівка на те, що починається частина з презентаціями).

Схожі недоліки повторювалися і в інших прикладах, що призвело до висновку, що з якоїсь причини межі всіх сегментів зсунуті відносно їх правильного положення. Було вирішено провести аналіз вихідного коду з метою виявлення можливої помилки.

Після аналізу вихідного коду було виявлено значущий недолік. У початковій моделі для обчислення лексичної зв'язності використовувався метод «плаваючого вікна», де розмір вікна був заданий як гіперпараметр. Вікно переміщувалося по тексту, для кожного вікна обчислювалося загальне векторне представлення участка, який воно охоплювало. Потім між цими представленнями обчислювалась косинусна відстань. Обчислення проводились так, що косинусні відстані призначалися, починаючи з позиції i , де i – розмір вікна. Отже, маючи, наприклад, 100 речень і вибравши розмір вікна 10, можна було обчислити 80 косинусних відстаней (мінус 10 з початку і з кінця).

Наступний крок: обчислення максимальної косинусної відстані, яка перевищувала певний заданий поріг. Таким чином, якщо, наприклад, перша косинусна відстань перевищувала заданий поріг, то модель передбачала, що в першому реченні відбувається зміна теми. Однак це було неправильним висновком, оскільки перша косинусна відстань фактично відповідала б 10-му реченню

через коригування на розмір вікна. У початковому рішенні цього коригування не було, тому було прийнято рішення перерахувати результати, враховуючи це коригування. У прикладах можна побачити зміни, які відбулися після виправлення помилки.

У наступному прикладі видно, що початок 7-го сегмента збігається з оголошенням одного з учасників про те, що зустріч наближається до завершення. Незважаючи на те, що межа теми все ще розриває мову одного з учасників, тепер цей розрив виглядає логічним, оскільки виходить, що 7-а частина є заключенням, коли в діалозі підводяться підсумки зустрічі. Жовтим кольором позначена та межа сегмента, яку встановив попередній алгоритм.

D: "And um, you know, when I think about what they are now, it's better, but actually it's still kind of, I dunno, like a massive junky thing on the table."

B: Still feels quite primitive. "Maybe we could think about how, could be more, you know, streamlined. S Maybe like a touch screen or something?"

D: "Something like that, yeah." B: Okay.

D: Or whatever would be technologically reasonable.

B: "Uh-huh, okay." Well I guess that's up to our industrial designer. 'Cause it could b it could it could be that f it could be that functionally that doesn't make it any better,

but that just the appeal of of not having <disfmarker> It looks better."

D: "You know, these days there's a r pe things in people's homes are becoming more and more like chic, you know."

B: Yeah. "Um, nicer materials and might be Okay." Okay. D: be worth exploring anyway.

C: Uh.

B: "Right, well um so just to wrap up the next meeting's gonna be in thirty minutes." So that's about um about ten to twelve by my watch. A: "Um so inbetween now and then, um as the industrial designer, you're gonna be working on you know the actual working design of it Yep."

B: so y you know what you're doing there. "Um for user interface, technical functions, I guess that's you know like what we've been talking about, what it'll actually do." "Um and uh marketing executive, you'll be just thinking about what it actually <disfmarker> what, you know, what requirements it has to has to fulfil and you'll all get instructions emailed to you, I guess."

D: Okay.

B: Um. "<vocalsound> Yeah, so it's th the functional design stage is next, I guess."

Segment 7

B: <vocalsound> And uh and that's the end of the meeting.

"So I got that little message a lot sooner than I thought I would, so

<disfmarker> Um. <vocalsound> <vocalsound> Before we wrap up, just to make sure we're all on the same page here, Mm-hmm." "um, do we

<disfmarker> We were given sort of an example of a coffee machine or something, Uh-huh, yeah."

У наступному прикладі також видно, що межа теми зсунулася порівняно з попередньою версією (позначено жирним шрифтом) на більш логічний відрізок. Тепер вона приблизно відповідає початку презентацій у діалозі.

B: so we don't really need to consider that in the functionality of the <disfmarker> of the remote control. "Um they've also suggested that we um we only use the remote control to control the television, not the V_C_R_, D_V_D_ or anything else ." "I think the worry is that if the project becomes too complex then it'll affect um how long it takes us to get it into into production, the time to market."

D: Okay.

B: "So um, we're just gonna keep it simple and it'll just control the T_V_."

And the other thing was that the company want the corporate colour and slogan to be implemented in the new design. Um I'm not entirely sure what the corporate colour is. "It might be yellow, because there seems to be a lot of yellow everywhere."

A: "Uh something <disfmarker> Yeah, Mm yeah."

B: "I mean do they <disfmarker> <vocalsound> Is that something they want actually written on it, 'cause it's quite long." "Um or yeah, just the idea, but I'm not sure." So that's something we can discuss as well. "So those are the three things, just not to worry about teletext, uh only control the T_V_, and um and uh incorporate the uh colour and slogan of the company." "Um so is everybody okay with any of that, or do you want me to recap at all?"

A: "Nope, we're all set."

B: "Right um, time for presentations then." Who would like to go first?

C: <vocalsound> I'll go first.

Segment 3

D: Sure.

B: "Okay, cool." "Alright um, can I st steal this from the back of your laptop? Uh <disfmarker> Oh yeah, of course, yeah." G go on ahead. C: <vocalsound> <gap> so this is the technical functions design. "Um

<vocalsound> <disfmarker> Right <gap> to do the um <vocalsound> the design I have I've had a look online, I've had a look at the homepage, which has given us um some insp inspiration from previous products."

Після аналізу метрик було помічено, що результати виправленої версії покращали (табл. 2).

Таблиця 2. Результати після введення виправлення на розмір вікна

	PK AMI	WD AMI	PK ICSI	WD ICSI
Заявлений результат	0.339	0.334	0.336	0.349
Відтворений результат	0.421	0.433	0.453	0.473

Класичні метрики Pk і WindowDiff під час тестування виявили один значущий недолік [10]: їх значення дуже сильно залежали від кількості сегментів, на які був розбитий текст. Оскільки загальна кількість сегментів зазвичай невідома наперед, виникає потреба в визначенні та подальшому налаштуванні порогу, що

вказує на те, наскільки великим повинно бути відмінність у семантичній зв'язності, щоб вважати цю відмінність зміною теми (табл. 3).

Таблиця 3. Залежність метрик PK та WindowDiff від порога зміни теми

	thr=0.3	thr=0.4	thr=0.5	thr=0.6	thr=0.7	thr=0.8	thr=0.9	thr=1
PK AMI	0.511	0.49	0.467	0.451	0.439	0.429	0.422	0.393
WD AMI	0.571	0.531	0.495	0.469	0.451	0.437	0.428	0.393
PK ICSI	0.58	0.522	0.469	0.423	0.415	0.406	0.39	0.331
WD ICSI	0.714	0.604	0.52	0.453	0.432	0.415	0.395	0.331

Можна відмітити, що чим вище значення порогу, тим кращі результати метрик (іншими словами, менше ймовірність помилки). Отже, якість метрик прямо залежить від кількості тем, які виділяє алгоритм. Певною мірою це зрозуміло, оскільки метрики PK і WindowDiff відображають ймовірність помилки сегментації. Очевидно, що чим менше тем виділяє алгоритм, тим менше помилок він допускає.

Підсумком дослідження стало створення інструменту, що реалізує описаний вище метод. Головне призначення цього інструменту – використання як складовий блок конвеєрів з обробки даних. Оскільки програма вирішує завдання сегментації діалогів кількох учасників, вхідні дані мають бути відповідним чином розмічені. Докладніше про розмітку – в описі вхідних параметрів.

Інструмент є консольною програмою, на вхід якої подається розмічений текст (і низка параметрів, деякі з яких необов'язкові), а на виході JSON файл, в якому вказані тимчасові мітки отриманих сегментів. Також існує можливість згенерувати розмітку, де весь текст буде розбитий на сегменти. Так можна легко проконтролювати роботу інструменту.

Для оцінки точності визначення сегментів тексту було проаналізовано саму сегментацію аби по-перше, визначити помилки, і по-друге, виправити помилки для вірної сегментації тексту. У ході експериментів було проаналізовано роботу інструмента на двох моделях, які запропоновані у роботі. Було використано декілька варіантів сегментації, які включали в себе використання лінгвістичних ознак (f), використання препроцесингу (p), зміна значення порога (t – 0; 1; 0.6).

Для оцінки точності роботи інструмента було використано формулу точності:

$$Accuracy = \frac{TP + TN}{TP + FP + FN + TN},$$

де TP – кількість правильно визначених сегментів (True Positives),

TN – кількість правильно визначених відсутностей сегментів (True Negatives),

FP – кількість неправильно визначених сегментів (False Positives),

FN – кількість неправильно пропущених сегментів (False Negatives).

Оскільки значення TN (кількість правильно визначених відсутностей сегментів) та FN (кількість неправильно пропущених сегментів) не спостерігалась, їх значення взято за 0.

При тестуванні було отримано різні результати:

- 1) 7 сегментів мають результат 100 % ;
- 2) 4 сегменти мають результати від 90% до 60 %;
- 3) 4 сегменти мають результат 50 % .

Помилки містяться на початку нового сегмента, які становлять наявність від 1 до 4 реплік, які відносяться до попереднього сегмента, що і призвело до таких результатів (табл. 4).

Таблиця 4. Результати оцінки точності моделі paraphrase-multilingual-mpnet-base-v2 (sbert)

Значення при сегментації	Кількість виведених сегментів	Кількість правильних сегментів	Результат у відсотках
t-0.6; f	4	3	75%
t-0; f	4	2	50%
t-1; f	1	1	100%
t-0; p	7	5	71%
t-1; p	1	1	100%
t-0	7	6	86%
t-1	1	1	100%

Оскільки результати отримані різні і у великій кількості, було прийнято рішення підрахувати середню оцінку кожної моделі. Отримані результати наступні: середня оцінка моделі paraphrase-multilingual-mpnet-base-v2 (sbert) становить 83 %, середня оцінка моделі roberta-base (mbert) становить 73 %.

Обидві моделі показали гарні результати, але модель sbert працює трохи краще, про що свідчать результати оцінки точності. Помилки присутні при виводі тексту з використанням обох моделей, але модель paraphrase-multilingual-mpnet-base-v2 (sbert) містить їх трохи менше.

Для оцінки повноти визначення (сегментів тексту) було проаналізовано безпосередньо текст діалогу. У ході експериментів було проаналізовано роботу інструмента на двох запропонованих моделях. Було використано декілька варіантів сегментації, які включали в себе використання лінгвістичних ознак (f), використання препроцесингу (p), зміна значення порога (t – 0, 1, 0.6). Результати експериментів наведено у табл. 5.

Таблиця 5. Результати оцінки повноти моделі paraphrase-multilingual-mpnet-base-v2 (sbert)

Значення при сегментації	Кількість правильних сегментів	Результат у відсотках
t-0.6; f	3	100%
t-0; f	2	100%
t-1; f	1	100%
t-0; p	5	100%
t-1; p	1	100%
t-0	6	100%
t-1	1	100%

При тестуванні було отримано результати усіх текстів у 100%. Це свідчить про те, що текст діалогу виводиться коректно, усі репліки відповідають спікерам, які їх вимовляють.

Висновки. Підсумком дослідження став готовий інструмент для сегментації, заснований на роботі з ембедінгами BERT й характерних ознаках діалогів кількох учасників, розроблений на мові програмування Python. Це відповідає меті роботи – створенню повноцінного відкритого інструменту, що дозволяє виконувати сегментацію діалогів. Інструмент показує хороші результати, які свідчать про те, що цей підхід є перспективним напрямом, який можна розвивати та вдосконалювати. Працюючи над цією проблемою, були проаналізовані існуючі підходи до її вирішення та проаналізовано основні моделі сегментації. Для вирішення проблеми сегментації було також проаналізовано відомі датасети та обрано найбільш підходящі для роботи.

При перевірці роботи алгоритму було виявлено декілька помилок, які порушували роботу інструмента. Під час тестування моделі були помічені приклади порушення коли лексика при обговоренні могла змінитися, а тема лишалась незмінною. Тому до моделі BERT було вирішено додати лінгвістичні ознаки, які б допомагали модулю лексичної зв'язності приймати рішення, оскільки самих ембедінгів недостатньо для ефективної сегментації. Були визначені наступні лінгвістичні ознаки: ознака лексичної зв'язності (BERT), ознака пауз у діалозі, ознака накладання мови говорячих, ознака зміни говорячого, ключові фрази та згладжування коефіцієнтів.

Проте, слід зазначити, що у деяких із останніх робіт з теми сегментації діалогів автори працюють із іншими корпусами, наприклад, DialSeg і DocDial. Є роботи, у яких метрики перевершують ті, які були отримані у цій роботі, але експерименти проводилися за допомогою різних корпусів, тому достовірно порівнювати ці моделі не можна. Перевірку запропонованого у роботі алгоритму за допомогою інших корпусів для порівняння з іншими моделями можна розглядати як завдання на майбутнє.

Крім цього, ще одним напрямком розвитку вважатимуться адаптування алгоритму до сегментації нерозмічених діалогів. Теоретично модель можна застосувати до текстів діалогів, у яких немає вказівки на час виголошення тієї чи іншої репліки. У цьому випадку не буде працювати ознака наявності пауз, але всі інші ознаки можуть бути обчислені (за умови, що текст міститиме імена тих, хто говорить). Хоча ознака наявності пауз робить істотний внесок у сегментацію, і результати, ймовірно, будуть гіршими, але здатність інструменту працювати з нерозміченим текстом, безсумнівно, стане великим плюсом.

References

1. Zeng, Y., Li, J., Zhao, L., Kang, Y., Sun, C., Zhang, Q., & He, X. (2021). *Unsupervised dialogue summarization with topic-aware ranking and context modeling*. In Proc. of AAAI 2021, 35(16), 14674–14682.
2. Inan, H., Rungta, R., & Mehdad, Y. (2022). *Structured summarization: Unified text segmentation and segment labeling as a generation task*. In Findings of EACL 2022 (pp. 883–893). Association for Computational Linguistics.

3. Zhang, Y., Liu, Y., Xu, Y., Zhu, C., & Zeng, M. (2022). *DialogLM: Pre-trained model for long dialogue understanding and summarization*. In Proc. of AAAI 2022, 36(10), 10965–10973.
4. Xing, L., & Carenini, G. (2021). *Improving unsupervised dialogue topic segmentation with utterance-pair coherence scoring*. In Proc. of SIGDIAL 2021 (pp. 167–177). Association for Computational Linguistics.
5. Solbiati, A., Yvon, F., & Joly, A. (2021). *Dialogue topic segmentation for meeting transcripts using BERT embeddings*. In Proc. of IEEE SLT 2021 (pp. 757–764). IEEE.
6. Matsumoto, K., Sasayama, M., & Kirihaara, T. (2022). *Topic break detection in interview dialogues using sentence embedding of utterance and speech intention based on multitask neural networks*. Sensors, 22(2), 694.
7. Nair, I., Garimella, A., Srinivasan, B. V., Modani, N., Chhaya, N., Karanam, S., & Shekhar, S. (2023). *A neural CRF-based hierarchical approach for linear text segmentation*. In Findings of ACL 2023 (pp. 883–893). Association for Computational Linguistics.
8. Wu, C.-S., Hoi, S., Socher, R., & Xiong, C. (2020). *TOD-BERT: Pre-trained natural language understanding for task-oriented dialog*. In Proc. of EMNLP 2020 (pp. 917–929). Association for Computational Linguistics.
9. Das, R., Goyal, P., Kale, D., & Hakkani-Tür, D. (2024). *Structured open-domain dialogue segmentation and state tracking*. (Preprint arXiv:2403.00027).
10. Feng, S., et al. (2021). *MultiDoc2Dial: Modeling dialogues grounded in multiple documents*. In Proc. of EMNLP 2021 (pp. 5847–5860). Association for Computational Linguistics.

Надійшла (received) 10.06.2025

Відомості про авторів / About the Authors

Бабкова Надія Вікторівна (Nadiia Babkova) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2200-7794>

Гулієва Діна Олександрівна (Dina Huliieva) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8310-745X>

Кочуєва Зоя Анатоліївна (Zoia Kochuieva) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4300-3370>

Угольнікова Наталія Сергіївна (Nataliia Ugolnikova) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат філологічних наук, доцент кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2322-0922>

ІСТОРІЯ НАУКИ ТА УКРАЇНОЗНАВСТВО

УДК 94:378.4:62(477.54)НТУ "ХПІ" + 908(477) + 008(477) + 001(477)(09) doi: 10.20998/2227-6890.2025.1.12

О.Є. ТВЕРИТНИКОВА, І.В. ДВОРКІН, М.В. ГУТНИК

*Автори вдячні за допомогу у підготовці
статті колективу кафедри українознавства,
культурології та історії науки*

РОЗВИТОК КАФЕДРИ УКРАЇНОЗНАВСТВА, КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА ІСТОРІЇ НАУКИ НТУ «ХПІ» КРІЗЬ ПРИЗМУ ЧАСУ

У статті комплексно розглядається історія кафедри українознавства, культурології та історії науки НТУ «ХПІ» від появи першої у закладі вищої освіти історичної кафедри й до сьогодення. Представлено внесок співробітників історичних та культурологічних кафедр НТУ «ХПІ» у викладання соціально-гуманітарних наук, показані їхні наукові здобутки; розкрито науково-дослідну діяльність кафедри, реалізацію нею міжнародного німецько-українського проекту «Харків – поранене місто» на порталі Copernico, обґрунтовано роль музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича як важливого етнографічного осередком м. Харкова. Особлива увага приділена періоду незалежності України, а також викликам періоду російсько-української війни.

Ключові слова: кафедра українознавства, культурології та історії науки, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут».

O.Ye. TVERYTNYKOVA, I.V. DVORKIN, M.V. GUTNYK

DEVELOPMENT OF THE DEPARTMENT OF UKRAINIAN STUDIES, CULTURAL STUDIES AND HISTORY OF SCIENCE OF NTU "KhPI" THROUGH THE PRISM OF TIME

The article comprehensively examines the history of the Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies, and History of Science of NTU "KhPI" from the appearance of the first history department in the institution of higher education to the present day. The contribution of the staff of the historical and cultural departments of NTU "KhPI" to the teaching of social sciences and humanities is presented, and their scientific achievements are shown; the research activities of the department, its implementation of the international German-Ukrainian project "Kharkiv - a wounded city" on the Copernico portal, were disclosed, the role of the Slobozhanski skarby Museum named after G. Khotkevych as an important ethnographic center of Kharkiv is substantiated. Special attention is paid to the period of Ukraine's independence, as well as the challenges of the period of the Russo-Ukrainian war.

Key words: Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies and History of Science, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute".

Постановка проблеми. Цього року Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ») відзначає своє 140-річчя, тож актуальним є різнобічне вивчення історії закладу вищої освіти. На нашу думку, дослідження історії університету важливе під різними ракурсами, зокрема це інституційна історія його підрозділів. У запропонованій статті висвітлюється історія кафедри українознавства

культурології та історії наук (УКІН) як важливого підрозділу, що розвивався і трансформувався разом із університетом.

Кафедру УКІН утворено у 2018 році на основі кооперації трьох кафедр НТУ «ХПІ»: політичної історії (заснована у 1957 р.), етики, естетики та історії культури (1977 р.) та історії науки і техніки (2004 р.). Після об'єднання трьох гуманітарних кафедр новостворену кафедру УКІН очолив доктор

історичних наук, професор Володимир Миколайович Скляр. З 2023 року кафедру очолює доктор історичних наук, професор Олена Євгенівна Тверитникова. Підрозділ входить до складу Навчально-наукового інституту соціально-гуманітарних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській історіографії історія НТУ «ХП» представлена низкою робіт, у тому числі узагальнюючого характеру [1–7]. Зокрема такі роботи містять інформацію з історії різних підрозділів університету, у тому числі кафедр. Окремі дослідження присвячуються історії та сьогоденню різних підрозділів університету, зокрема факультетів (сьогодні навчально-наукових інститутів) [8]. Важливим джерелом інформації для написання узагальнюючих робіт можуть слугувати публікації про наукові заходи [9], а також офіційні сайти установ та їхніх підрозділів [10; 11].

Мета статті – комплексно висвітлити історію кафедри УКІН «НТУ «ХП», показати сучасний стан її роботи та окреслити можливі напрями подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Викладання гуманітарних дисциплін у НТУ «ХП» сягає 1920-х років. Історичні та інші гуманітарні дисципліни викладалися, головним чином, з ідеологічною метою, що було притаманне тоталітарному режиму з суворим партійним контролем.

Запровадження в інституті соціально-економічних предметів наштовхнулося на складну проблему – відсутність викладацьких кадрів. Ці предмети у повному обсязі вдалося забезпечити викладацькими кадрами для прискореного випуску інженерів у 1921 році, а також на робітничому факультеті в 1921–1922 навчальному році. На основних факультетах ці предмети не викладалися, бо не було кому їх вести (до 1923 року були викладачі-сумісники циклу соціально-економічних наук: Володимир Леонтійович Єлін-Мигальський, Анатолій Павлович Машкін, Микола Іванович Підзолков, Мусій Юхимович Равич-Черкаський, Григорій Євсійович Рохкін, Семен Юлійович Семковський (Бронштейн)). У 1923 р. всі 4 викладацькі одиниці з суспільно-економічних предметів були вакантними. Лише у 1924 році Василь Іванович Даль-Чумаченко (надалі, доктор наук) почав викладати «Історію соціальних рухів». Проте за два роки – він викладач хімічної технології, декан хімічного факультету. З 1924 по 1928 рр. історичний матеріалізм викладала Ганна Семенівна Кочаровська, згодом, професорка. У 1933 році замість кількох окремих курсів був запроваджений єдиний курс історії партії.

20 квітня 1957 року у ХП була сформована кафедра історії КПРС, яка в 1991 році була перейменована на кафедру політичної історії. З часу об'єднання ХП у 1949 року до 1972 рік керівництво кафедрою історії КПРС здійснював кандидат історичних наук, доцент Павло Іванович Соломатін. Далі, впродовж шести років – заслужений діяч науки і техніки, лауреат Державної премії УРСР, доктор

історичних наук, професор Сергій Зиновійович Голіков. У той час професорсько-викладацький склад кафедри складався у більшості з колишніх військових, ветеранів Другої світової війни та збройних сил. Серед них були Михайло Васильович Цумовенко, Федір Аполлонович Олейник, Олександр Михайлович Олейников, Геннадій Іванович Кобзар та інші. Впродовж 1978 р. очолював кафедру професор Георгій Мойсейович Складнев. Наступні 39 років кафедру очолював кандидат історичних наук, професор Віталій Іванович Ніколаєнко. У 1990 р. кафедра отримала назву – кафедра політичної історії [3, с. 190].

Із здобуттям Україною незалежності курс історії України став загальнообов'язковим і його викладання було доручено викладачам кафедри політичної історії. Протягом 1990-х рр. колективом кафедри опубліковано близько двохсот наукових праць, більше десяти монографій, навчальних посібників з історії України, була розроблена концепція із виховної роботи в університеті. Зокрема, у 1994 році був виданий конспект лекцій з курсу «Історія України з давніх часів до наших днів: соціально-політичні аспекти»; курс лекцій «Історія науки і техніки» (авторський колектив Л.М. Бесов, В.В. Ковалевський, В.В. Морозов, В.І. Ніколаєнко) [3, с. 250].

Кафедра політичної історії активно працювала над вивченням і популяризацією історії НТУ «ХП». Була підготовлена серія з чотирьох книг «Харківський політехнічний», присвячені найвизначнішим подіям і фактам з життя університету, його вченим та педагогам, історії кафедр, факультетів, інших навчальних і наукових підрозділів, відомим випускникам. У 2010 році колектив підготував ґрунтовну працю: «Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». Історія розвитку. 1885–2010».

Науковий потенціал кафедри підкріплювався захистами дисертацій. Так у 1994 році викладач Леонід Петрович Савченко підготував кандидатську дисертацію «Національне самовизначення України як фактор дезінтеграції СРСР у відображенні періодичної преси. 1985–1991 рр.» (1994 р.); у 1999 році відбувся захист докторської дисертації Леоніда Михайловича Бесова на тему: «Управління науково-технічним розвитком промисловості України у 70–80-ті роки ХХ століття: Уроки історії». У 2005 році відбувся захист докторської дисертації Василя Івановича Силантьєва «Влада і православна церква в Україні (1917–1930 рр.)»; Євгенія Костянтинівна Шишкіна у 2007 році захистила дисертацію за темою: «Незагальнообов'язкові паперові гроші (бони) України 1914–1925 років як історичне джерело»; у 2008 році відбувся захист кандидатської дисертації старшого викладача (з 2009 р. – доцента) Володимира Вікторовича Кабачека «Діяльність місцевих державних органів України по розвитку промисловості в 1921–1922 рр.»; наступного року Ігор Володимирович Дворкін підготував дисертацію – «Трансформація музейної справи Наддніпрянщини у 1805–1920 рр. (за

матеріалами Полтавської, Харківської, Чернігівської губерній та м. Києва»); Світла Степанівна Телуха у 2010 році захистила дисертацію за темою: «Церковно-адміністративна та громадсько-політична діяльність митрополита Антонія (Храповицького) в Харківській єпархії (травень 1914 – червень 1918 років)».

Викладачі кафедри політичної історії активно залучали студентів до наукової роботи з історії України. Починаючи із 1990-х років студенти регулярно брали участь у наукових конференціях у різних містах України. Також у НТУ «ХПІ» у 2001 році за ініціативи В. І. Ніколаєнка була проведена перша студентська конференція – «Україна й світ: минуле, сучасне та майбутнє». Чисельність студентів, що брали участь, а також кількість секцій з роками збільшувалася [3, с. 324]. Традиція проведення Всеукраїнської конференції «Україна і світ» зберігається і сьогодні. У ній беруть участь не лише студенти й аспіранти НТУ «ХПІ», а й багатьох інших навчальних закладів. Крім навчальної та наукової роботи, викладачі кафедри виконували значний обсяг організаційно-адміністративної роботи у межах НТУ «ХПІ». Так, у 1996–2003 роках доцент Л.П. Савченко був заступником декана факультету управління бізнесом, а доцент В.В. Кабачек у 2005–2016 роках очолював підготовче відділення НТУ «ХПІ».

Кафедра етики, естетики та історії культури та була заснована у 1977 р. під назвою кафедра етики, естетики та наукового атеїзму. Першою очільницею стала доцент С.М. Шитова (1977–1978), яка згодом перейшла на роботу у Харківську державну академію фізичної культури. Впродовж 1978–1979 рр. кафедрою керував доцент В.П. Співак. Наступні шість років кафедрою завідував кандидат філософських наук, професор Віктор Олексійович Лозовий [12]. Вчений став першим керівником Лабораторії соціологічних досліджень з проблем виховання студентів ХПІ (заснована у 1977 р.). У цей період були визначені пріоритетні напрямки роботи кафедри, а саме розвиток моральної та естетичної культури студентів, дослідження навчально-виховного процесу, професійної орієнтації абітурієнтів і студентів тощо.

Впродовж 1985–2005 років кафедру очолювала кандидат філософських наук, доцент Ольга Павлівна Тарасова. У 1990-ті роки колектив кафедри викладав кілька нормативних дисциплін та спецкурсів. Провідним курсом кафедри, що декілька разів змінював свою назву та підходи до викладання був обов'язковий курс «Історія української культури». Також викладалися «Релігієзнавство», «Етика та естетика», «Етика ділових відносин», «Ділова етика та діловий етикет». Завдяки О.П. Тарасовій кафедрі та навчально-методичний кабінет було прикрашено колекцією робіт художника В.Є. Бондара та фантазійних скульптур у народному стилі П.Ф. Мося [8, с. 57–59].

Вагомий внесок у розвиток кафедри внесли доцент Юрій Дмитрович Безрученко, Голова Ради

Ветеранів НТУ «ХПІ», який тривалий час викладав курс «Етика та естетика» та доцент к.ф.н. Семен Борисович Коган, який викладав курси «Науковий атеїзм», а, згодом, «Релігієзнавство».

Кафедра виступала куратором Ліванського та Болгарського земляцтв. Зараз це нехарактерна форма студентських об'єднань, однак у 1980-ті роки суспільні організації, що об'єднували студентів, які прибули з однієї країни, відігравали важливу роль. Зокрема Болгарське земляцтво об'єднувало 89 своїх громадян. Ця форма виховної роботи була ефективним інструментом контролю за навчанням. Також відбувалося долучення до культури країни навчання – викладачі кафедри зі студентами відвідували музеї та виставки.

У 1990 році кафедра змінила назву на етики, естетики та історії культури.

У 1995 році доцент Михайло Михайлович Красіков та студенти ХПІ зібрали перші десятки експонатів та розпочали фольклорно-етнографічні дослідження традиційної народної культури (переважно Слобожанщини) та міських субкультур (дитячої, студентської, армійської та ін.). Так було започатковано етнографічний музей «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича, який офіційно відкрито для відвідувачів у жовтні 1997 року.

Сьогодні колекція музею – понад 1 тис. одиниць зберігання. Музей став важливим етнографічним осередком м. Харкова. Студенти під керівництвом М.М. Красікова неодноразово вирушали в фольклорно-етнографічні експедиції (частіше – байдаркові) по Харківщині, Сумщині, Луганщині, Донеччині, в Прикарпаття, Закарпаття, Крим. Було проведено сотні виставок як в ХПІ, так і в закладах освіти та культури Харківщини та Сумщини, зокрема: «Харківський фотопаралелізм», «Місто, яке ми втрачаємо», «Харківські дворики», «Останні мазанки Харкова» та ін. Було реалізовано чимало помітних у місті проєктів, низку культурологічних фестивалів, які широко висвітлювали ЗМІ. Першим був проведений у 1997 році міжнародний культурологічний фестиваль «Art Way – 97», останнім – «Art Way – 2017». У 2015 р. організовані «Фестиваль актуальної пам'яті» та «ХПІ мистецький: особистості». Музей проводив як міські студентські-краєзнавчі конкурси-виставки, так і загальноуніверситетські: «1941–1945: Фотоісторія у родинному альбомі», «Історія одного трикутника», «Недитяче дитинство», «Моя мала Батьківщина: освідчення у любові». 10 квітня 2019 року у Палаці студентів відкрилася галерея «ART KhPI», засновником і директором якої став М.М. Красіков [8, с. 69–76].

З 2005 року до об'єднання кафедр завідувачкою була Олена Олександрівна Петутіна. Авторським колективом кафедри за її редакцією був виданий навчальний посібник «Історія української культури» у двох частинах (2011, 2012) та довідник «Українська культура в іменах» (2017). Для студентів культурологічного факультету ХДАК і філософського факультету ХНУ ім. В.Н. Каразіна кафедра етики, естетики та історії культури стала базою для проходження педагогічної практики [8, с. 63].

На кафедрі в різні часи працювали такі викладачі як доцент Ірина Прокопівна Кужельна; доцент, Заслужена артистка УРСР, співкерівниця студентського театру «Політехнік» Валентина Михайлівна Сухарева; професор, доктор філософських наук Тетяна Степанівна Воропай; професор, доктор філософських наук Олександр Вячеславович Голозубов; професор, доктор мистецтвознавства Лариса Леонідівна Савицька.

У 2009 році кафедра увійшла до складу факультету інтегральної підготовки, а з 2016 року – факультету соціально-гуманітарних технологій. Після утворення об'єднаної кафедри на ній продовжили свою викладацьку роботу професор О.О. Петутіна, професор М.М. Красіков, доцент В.В. Маліков, доцент М.М. Міщенко, доцент Н.В. Фрадкіна, доцент О.В. Гайдамачук, доцент Н.В. Вандишева-Ребро.

Кафедра історії науки і техніки була утворена 01 вересня 2004 року шляхом відокремлення від кафедри політичної історії. Доценти Світлана Сергіївна Ткаченко, Володимир Миколайович Скляр, старший викладач Іван Степанович Понеділок та доктор історичних наук, професор Леонід Михайлович Бесов стали ядром новоствореної кафедри історії науки й техніки.

Кафедру очолив професор Бесов Леонід Михайлович – засновник школи історії науки і техніки в НТУ «ХП». Л.М. Бесов є науковим керівником дисертаційних робіт докторів історичних наук: І.Є. Александрової, А.В. Харука; кандидатів історичних наук: Н.І. Посвятенко, Н.Г. Анненкової, М.В. Гутник, О.Є. Тверитникової, Т.В. Мельник, І.М. Черниш, І.М. Криленко, І.О. Анненкова, Ю.Ю. Кошкаррова.

Кафедра стала першою в Україні спеціалізованою структурою, що займалася дослідженням історії науки і техніки. Упродовж 2005–2011 рр. кафедра стала базою для захисту 10 дисертацій.

За перші роки функціонування кафедри тут були видані друком два навчальних посібники (один з грифом МОН України), чотири монографії. Опубліковано понад 80 статей у фахових виданнях. На основі договорів налагоджено співробітництво з ДУ ІДНТПтаІН ім. Г.М. Доброва НАН України, Національним університетом «Львівська політехніка» та ін. Спільно з Інститутом проблем машинобудування ім. А.М. Підгорного НАН України в рамках програми діяльності навчального комплексу «Ресурс» проводилася професійно-орієнтована робота. Спільно зі дослідниками НДЧ НТУ «ХП» виконана робота за держзамовленням «Діяльність вищої технічної школи в підвищенні ефективності промислового виробництва на етапі НТР».

У 2006 році на базі НТУ «ХП» проведено Всеукраїнську науково-методичну конференцію «Історія науки і техніки в університетах України», в якій взяли участь понад 120 осіб із 38 навчальних і академічних установ одинадцяти міст України.

Впродовж 2006–2008 років спільно з науково-дослідною частиною НТУ «ХП» кафедра була виконавцем державної тематики на замовлення МОН України «Інноваційна діяльність вищої технічної школи України у підвищенні науково-технічного рівня промислового виробництва на етапі науково-технічної революції» [13, с. 15, 16].

З 2011 року кафедрю очолив професор Володимир Миколайович Скляр. Значна увага приділялася не тільки викладанню дисципліни «Історія науки і техніки», але й підготовці науково-педагогічних кадрів. Тут потужно функціонувала аспірантура та докторантура, а також спеціалізована вчена рада К 64.050.16 зі спеціальності 07.00.07 – історія науки і техніки, де в цілому захищено 22 кандидатські дисертації.

Важливою складовою роботи кафедри історії науки і техніки стала участь співробітників у загальноукраїнських та міжнародних конференціях. Кафедра також виступала співорганізатором таких зустрічей. Так, у листопаді 2012 році у НТУ «ХП» була проведена Всеукраїнська науково-практична конференція «Кирпичовські читання з історії науки і техніки». У цьому масштабному заході взяли участь представники близько 50 ЗВО. Була організована робота секцій «Методологія історії науки і техніки та методика її викладання у вищій школі», «Історія природознавчих наук», «Історія техніки», «Історія соціогуманітаристики» [9].

Колишні випускники аспірантури кафедри історії науки і техніки – доцент Марина Валеріївна Гутник яка захистила у 2010 р. кандидатську дисертацію: «Науково-дослідна робота у Харківському політехнічному інституті (1950–1980-ті роки). Історико-методологічні аспекти» та доцент Сергій Анатолійович Радогуз, який захистив кандидатську дисертацію «Професор В.Л. Кирпичов (1845–1913) – вчений, освітянин та один із організаторів вітчизняної технічної науки» у 2017 р. продовжують працювати на об'єднаній кафедрі УКІН. Вони разом із професором Андрієм Олексійовичем Ларінім, доцентами Світланою Сергіївною Ткаченко та Дмитром Юрійовичем Журило продовжили працювати на кафедрі УКІН.

Сьогодні кафедра УКІН (Тут та нижче використані матеріали сайту кафедри УКІН <https://web.kpi.kharkov.ua/ukin/>) забезпечує викладання низки історичних та соціально-гуманітарних дисциплін для здобувачів освіти усіх рівнів. Кафедра забезпечує викладання дисципліни «Історія та культура України» для усіх спеціальностей НТУ «ХП», а також професійно-орієнтованої навчальної дисципліни «Історія науки і техніки». Для студентів окремих спеціальностей бакалаврських програм викладаються «Етика ділових відносин», «Релігієзнавство», а також авторські курси «Історія освіти», «Цифрова історія», «Історія туризму», «Історія Харкова» тощо. Кафедра підготувала та планує впровадити з 2025/2026 навчального року низку українознавчих дисциплін для здобувачів освіти магістерського рівня («Історія

української державності», «Історія і культура Слобідської України», «Етномовні процеси в Україні»). Викладання значної кількості дисциплін забезпечується українською та англійською мовами. Шість викладачів кафедри мають сертифікати з англійської та німецької мов рівня B2 та C1. Для здобувачів пропонуються курси «History of science and technology», «Oral History», «History and Culture of Ukraine», «History of money», «Historical memory and politics of memory in contemporary Ukraine», «Digital History», «History of University education».

На кафедрі діють студентські наукові гуртки «Історик» (заснований у 2019 р., співкерівники – професор Л.П. Савченко, доцент І.В. Дворкін) і «Культурології та краєзнавства» (заснований у 2023 р., співкерівники професор М.М. Красіков, доцент Н.В. Фрадкіна). Гуртки забезпечують широке залучення студентів усіх спеціальностей до історичних, краєзнавчих та культурологічних досліджень. Завдяки залученості до роботи гуртків студенти мають можливість взяти участь у I турі Всеукраїнської студентської олімпіади з історії України, підготувавшись до неї з фаховими викладачами; під науковим керівництвом спеціалістів стати авторами наукових розвідок у галузі історії України, української культури, науки і техніки; відвідати наукові та науково-популярні заходи, організовані викладачами кафедри та запрошеними науковцями; взяти участь у роботі наукових конференцій у Харкові та інших містах України, зокрема щорічної студентської наукової конференції «Україна і світ», отримавши наукову публікацію тез доповідей. Робота гуртків проводиться з метою виявлення та залучення обдарованої молоді до наукової діяльності, поглибленого вивчення студентами історії та культури України, набуття навичок науково-дослідної роботи та застосування отриманих знань на практиці, обговорення актуальних проблем історичної науки, розширення загального і професійного світогляду та підвищення конкурентоспроможності НТУ «ХП».

У 2023 році кафедра УКІН брала участь у Всеукраїнському конкурсі стартапів CIG (Chernovetskyi Investment Group) R&D Lab (м. Харків). Під науковим керівництвом завідувачки професор Олени Тверитникової на конкурс було представлено роботи здобувачів освіти магістерського рівня групи ІКМ-М523а К. Гуртового та К. Коцкало. У листопаді 2023 року у II турі Всеукраїнського конкурсу стартапів CIG (Chernovetskyi Investment Group) R&D Lab (м. Харків) робота К.Д. Коцкало увійшла до десятки найкращих (5 місце).

Кафедра традиційно активно займається науково-дослідною діяльністю. Тематика наукових розвідок є складовою частиною досліджень університету в галузі соціально-гуманітарних наук. Укладені договори про співпрацю з Інститутом досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки імені Г.М. Доброва НАН України та іншими

установами. Викладачі кафедри активно співпрацюють з іноземними колегами та інституціями.

Серед наукових інтересів викладачів кафедри історія науки і техніки, історія вищої школи, історія української науки і техніки, електротехніки, фізики, радіотехніки, електротранспорту (професор О.Є. Тверитникова); українознавство, етнологія, історія науки, етномовні процеси в Україні у XX – на початку XXI ст., історія вищої школи (професор В.М. Скляр); медичне краєзнавство Харкова, соціальна історія медицини. (професор І.Ю. Робак); історія вітчизняної суспільно-політичної думки; теорія краєзнавства; методика викладання гуманітарних дисциплін, історія української державності (професор Л.П. Савченко); історія механіки та теорії коливань, динаміка машин, вібраційна діагностика, теорія коливань (професор А.О. Ларін); історія культури Слобожанщини, культурологія, етнологія, фольклористика, мистецтвознавство, історія та теорія літератури (професор М.М. Красіков); методологія історичної науки, цифрова історія, інструменталізація історії, історичне джерелознавство, спеціальні історичні дисципліни, боністика (доцент Є.К. Шишкіна); історія вищої технічної освіти, історія матеріалознавства, історія української науки і техніки (доцент М.В. Гутник); історія музейної справи, пам'ять про Другу світову війну в Україні, сучасна українська історіографія, міжетнічні відносини (доцент І.В. Дворкін); соціальна історія, усна історія, студії травми, жіноча історія (доцент С.С. Телуха), Українська революція 1917–1921 рр., історія інформаційної та гібридної війни (доцент Я.В. Мотенко); філософія культури, філософська антропологія, філософія мови, історія української і західноєвропейської культури, українське і світове мистецтво, етика, естетика (доцент О.В. Гайдамачук); історія української науки і техніки, історія металургії, науковці-особистості в історії НТУ «ХП», історія вищої освіти (доцент Д.Ю. Журило); УСРР 1920-х рр. в українській історії, українська промисловість часів непу, науковці-особистості в історії НТУ «ХП» (доцент В.В. Кабачек); етнологія, українознавство, історія та культура України, звичаєве право, гендерна історія та ЛГБТІК+ студії (доцент В.В. Маліков); філософія та герменевтика культури, філософська антропологія, сучасний розвиток української культури та мистецтва (доцент М.М. Міщенко-Рава); історія інженерної освіти у другій половині XIX – на початку XX ст., розвиток енергетики та електроніки в Україні; STEM-освіта (доцент С.А. Радогуз); історія науки і техніки (доцент Д.Ю. Журило); духовна культура, духовність, етична проблематика, філософія, культура Слобожанщини (доцент Н.В. Фрадкіна).

Протягом 2022–2025 років кафедра виконує ініціативну науково-дослідну роботу «Розвиток науки, освіти та культури Слобідської України другої половини XIX – початку XXI ст.». Номер державної

реєстрації: 0122U201252 (керівник – професор О.Є. Тверитникова).

Важливою складовою роботи кафедри УКІН є методична робота. Протягом останніх років було видано низку підручників, навчальних посібників та методичних вказівок. Практично кожна дисципліна, що викладається, забезпечена методичними вказівками до практичних (семінарських) занять, конспектом (курсом) лекцій тощо. Серед новітніх видань «History and Culture of Ukraine: the world dimension» (2022 р. авторка – М.В. Гутник), «Історичні нариси з розвитку техніки в Україні: колективна монографія за заг. ред. Гріффена Л.О.» (2023 р., автори – О.Є. Тверитникова, Д.Ю. Журило), «Коротка історія математики з найдавніших часів до XIX століття» (2023 р., автор А.О. Ларін), «Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Історії та культура України»» (2024 р. колектив авторів, «Україна у «довгому» XIX столітті: історія, наука та культура» (2024 р., автори – Н.В. Фрадкіна, І.В. Дворкін, Д.Ю. Журило); «Історія науки й техніки» (2025, автори: О. Тверитникова, М. Гутник, Д. Журило, С. Радогуз).

Викладачі кафедри беруть активну участь у міжнародних проєктах, є отримувачами міжнародних грантів для проведення досліджень та регулярно представляють результати досліджень на міжнародних конференціях, форумах, симпозіумах, семінарах, виступають запрошеними лекторами. Особливо активно ця робота провадиться у період після початку повномасштабного російського вторгнення. Викладачі кафедри всіляко сприяють розповсюдженню інформації про історію та культуру України на багатьох міжнародних заходах.

Так, професор М.М. Красіков 25 жовтня 2022 року у Берліні взяв участь у німецько-українському науково-освітньому проєкті під егідою Konrad Adenauer Stiftung «Science at Risk. Lecture series. Ukraine and Kharkiv region in war time BM 22-S020» – виступив із доповіддю «Слобідська Україна: маркери ідентичності».

У 2022–2023 рр. доцент Є.К. Шишкіна та доцент С.С. Телуха взяли участь у проєкті зі збору відео та аудіо інтерв'ю з українськими біженцями у Німеччині. За результатами було зібрано 100 усних історій та підготовлено в монографію «Unsagbar: Erlebensgeschichten ukrainischer Frauen über die russische Invasion und Flucht nach Deutschland». Було проведено серію презентацій монографії зокрема: 08 лютого 2024 р. відбувся виступ доценок на семінарі, який був організований «Prizma Ukraine: War, Migration, Memory. Research Network Eastern Europe», Берлін; 29 лютого 2024 року Є.К. Шишкіна та С.С. Телуха взяли участь у презентації книги для серії онлайн-семінарів Української асоціації усної історії «Поле. Ризики. Війна».

У лютому 2024 року завдяки праці доцентки С.С. Телухи та аспіранта Є.В. Телухи був реалізований міжнародний німецько-український проєкт «Харків – поранене місто» на порталі Sorapico – наукової організації, що працює у сфері

комунікації та освіти щодо культурної спадщини та представляє інформацію про спільну історію та спільну культурну спадщину у Східній Європі у привабливий та науково обґрунтований спосіб. Проєкт висвітлює історії та досвіди харків'ян які не виїжджали з Харкова після повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Проєкт має відеоконтент, що доповнений тізерами до інтерв'ю, науковими статтями про історію Харкова, особливості проведення усної історичних досліджень під час воєнних дій та інформацією про улюблені місця пам'яті харків'ян.

Професорка О.Є. Тверитникова, доцентка М.В. Гутник та аспіранти В. Хіхло й С. Ругаленко є учасниками наукового проєкту DAAD scholarship «Ukraine digital: Ensuring academic success in times of crisis» in the project of Leibniz University Hannover «Open Educational Resources with Ukraine» (2022, 2024, 2025). У межах проєкту було підготовлено 8 відео лекцій з курсу «Історія науки і техніки», де представлено розвиток знань у стародавньому Єгипті, Месопотамії, проаналізовано етапи античної науки та технології середньовіччя, розглянуто урбанізацію міст та електричного трамваю, дослідження з фізики у Харкові та інновації в електричній науці. У 2025 р. до проєкту долучився доцент В.В. Маліков та аспірант П. Макаров [14].

Доцент І.В. Дворкін впродовж жовтня 2023 року – лютого 2024 року був учасником стипендіальної програми для українських науковців – Sustaining Ukrainian Scholarship із проєктом «Пам'ять про Другу світову війну в сучасній Україні». Протягом цих 5 місяців він проводив своє дослідження (віддалено) у Центрі перспективних досліджень (м. Софія, Болгарія) – Centre for Advanced Study (CAS Sofia). 12 грудня 2023 року І.В. Дворкін провів он-лайн вебінар в Британській Асоціації Слов'янських та Східноєвропейських Студій (BASEES).

Доцентка О.В. Гайдамачук кілька років є учасницею міжнародного науково-дослідницького проєкту «Призма Україна: війна, міграція, пам'ять» на Форумі трансрегіональних студій в Берліні. У рамках цього проєкту протягом 2024 року О.В. Гайдамачук була стипендіаткою Фонду Герди Хенкель та учасницею різних ініціатив. Доценти кафедри Ольга Гайдамачук та Ігор Дворкін взяли участь у підготовці колективного видання «War, Migration, Memory. Perspectives on Russia's War Against Ukraine», яке було опубліковане наприкінці 2024 року.

Кафедра УКІН здійснює співпрацювати з організаціями «Science at Risk» та University New Europe у менторських цілях та партнерстві для розбудови міжнародної співпраці та створення умов що сприяють інтеграції випускників університету, аспірантів кафедри до європейської наукової спільноти. Сьогодні налагоджено зв'язки з Лейпцигським університетом (Німеччина) та ведуться переговори щодо партнерства в програмах академічної мобільності.

З нагоди другої річниці початку широкомасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2024 року у міській ратуші Лейпцига (Німеччина) доцент С.С. Телуха представила своє дослідження та прочитала лекцію про досвід тих, хто був змушений покинути Україну. Програма, організована українською культурною ініціативою Dozwilla Leipzig та Leipzig helps Ukraine за підтримки міського партнерства Лейпциг-Київ та з привітанням від бургомістра Лейпцига Бурггарда Юнга.

10–11 лютого 2025 року доцентка Є.К. Шишкіна виступила з презентацією «Концепція «Номо Sovieticus» Зінов'єва як складова Z-ідеології» на воркшопі «Неоевразійські історії: імперська політика та наративи минулого» у Вільному університеті Берліна.

З 2020 року на кафедрі здійснюється підготовка докторів філософії з історії та археології (спеціальності 032 – історія та археологія) за освітньо-науковою програмою «Історія науки та українознавство». Станом на листопад 2024 р. підготовку за ОНП «Історія науки та українознавство» третього (доктора філософії) рівня вищої освіти проходять 20 аспірантів (наукове керівництво здійснюють професор О.Є. Тверитникова, професор В.М. Скляр, професор І.Ю. Робак, доценти Є.К. Шишкіна, М.В. Гутник, І.В. Дворкін, С.А. Радогуз).

Багато здобувачів освіти вступили до аспірантури з метою подальшого кар'єрного зростання у галузях своєї попередньої професійної діяльності – роботи у Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» (М. Заверюченко), Харківському історичному музеї ім. М.Ф. Сумцова (Ю. Стаднік), Центральному державному науково-технічному архіву України у м. Харків (Ю. Коваль), Музеї історії ХНУМГ ім. О.М. Бекетова (Ю. Білас), Українському державному інституті культурної спадщини (Я. Ліхолетов), ОКЗ «Харківський науково-методичний центр охорони культурної спадщини» (В. Іванов), Державному підприємстві «ХКБМ» (С. Меньшиков) та ін.

Незважаючи на важкі умови життя прифронтового міста, кафедра УКІН реалізовує кілька освітніх та науково-просвітницьких проєктів. Так, професор М.М. Красіков в часи повномасштабної війни провів низку заходів у рамках проєктів «Я пам'ятаю... Життя в традиції» та «Етнографічні посиденьки з Михайлом Красіковим». Також ним були наживо проведені меморіальні подорожі для усіх харків'ян «Харків Зінаїди Серебрякової» та «Локації українського Харкова» – відкриті безкоштовні екскурсії Гончарівкою, Основою, Заїківкою та Аравією. У складі журі турніру «Юних істориків» під егідою Харківської державної адміністрації більше 10 років поспіль задіяно викладачів кафедри УКІН, доцентів В.В. Кабачека, І.В. Дворкіна, Д.Ю. Журила. Щоліта викладачі кафедри задіяні у приймальній комісії з історії України на всіх навчально-наукових

інститутах. Проводять олімпіади з історії для школярів та студентів перших курсів.

Висновки. Отже, кафедра УКІН, що була утворена у 2018 р., має значно довшу історію, що сягає 1920-х рр. Історія кафедри безпосередньо пов'язана із історією НТУ «ХПІ», відображає зміни, що відбувалися в галузі вищої освіти України у різні періоди. Серед пріоритетних напрямків роботи кафедри – удосконалення організації навчального процесу, методики та методології викладання дисциплін відповідно до нових нормативних документів, підготовка навчальних програм у зв'язку зі змінами у навчальних планах, методичних матеріалів для дистанційного навчання, а також пошук нових ефективних форм навчально-виховної роботи із здобувачами освіти. У найближчих планах кафедри – забезпечення викладання історичних, культурологічних та українознавчих дисциплін на всіх рівнях освіти – бакалаврському, магістерському, доктора філософії; підготовка видань до 140-річчя НТУ «ХПІ»; випуск аспірантів кафедри із успішним захистом дисертацій тощо.

Список джерел інформації

1. 135 років Національному технічному університету «Харківський політехнічний інститут». *Історія та сучасність* (2020). Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т»; заг. ред. Є.І. Сокола. Х.: Раритети України. 332 с.
2. Журило А.Г., Журило Д.Ю. (2021). *Нариси історії Харківського політехнічного інституту*: конспект лекцій. Х.: ФОП Панов А.Н. 216 с.
3. Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». *Історія розвитку. 1885–2010* (2010). уклад.: В.І. Ніколаєнко, В.В. Кабачек, С.І. Мешкова [та ін.]; за ред. В.І. Ніколаєнка. Х.: НТУ «ХПІ». 408 с.
4. Гутник М.В. (2008). Міжнародні освітні проєкти Харківського політехнічного інституту в другій половині ХХ століття – на початку ХХІ століття. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Тематичний випуск: Історія науки і техніки*. Х.: НТУ «ХПІ». Вип. 8. С. 176 – 181.
5. Гутник М.В. (2015). Українська технічна еліта в Європейському науковому просторі: співпраця вчених Харківського практичного технологічного інституту з вищими технічними школами Західної Європи (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.). *Українознавчий альманах*. Вип. 18. С. 150 – 152.
6. Gutnyk M., Chrzan K.L. (2020). 135 lat Politechniki Charkowskiej. *Zeszyty Naukowe Wydziału Elektrotechniki i Automatyki Politechniki Gdańskiej Nr 70, V Sympozjum Historia Elektryki* (Białystok, 9-10 listopada 2020). S. 17 – 21. DOI: 10.32016/1.70.02.
7. Dvorkin I., Kharchenko A., Telukha S. (2020). The establishment of the Kharkiv Practical Technological Institute in the context of modernization. *Історія науки і техніки*. Т. 10. Вип. 2. С. 266 – 280.
8. Бадан А.А., Блошенко О.І., Бурера З.В. [та ін.]. (2017). *Факультет соціально-гуманітарних технологій НТУ «ХПІ». Історія. Досягнення. Перспективи*; під заг. ред. А.В. Кіпенського; Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Х.: Друк. Мадрид. 203 с.
9. Скляр В.М., Гутник М.В. (2013). Про проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції «Кирпичовські читання в історії науки і техніки». *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер.: Історія науки і техніки*. №10. С. 185–188. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vcpint_2013_10_26

10. Сайт кафедри українознавства, культурології та історії науки. Retrieved from <https://web.kpi.kharkov.ua/ukin/>
11. Сайт Навчально-наукового інституту Соціально-гуманітарних технологій. Retrieved from <https://web.kpi.kharkov.ua/sgt/uk/uaabout/#>
12. Анучина Л.В. Лозовий Віктор Олексійович (2016). *Енциклопедія Сучасної України*. Редкол. : І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-56276>
13. Бесов Л.М. (2013). Гуманітарна складова підготовки кадрів у Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут». *Питання історії науки і техніки*. № 3. С. 13 – 19.
14. Projekt "Open Education Resources with Ukraine". Retrieved from https://av.tib.eu/search?q=gutnyk&f=publisher%3Bhttp%3A%2F%2Fav.tib.eu%2Fresource%2Fukrainian_studies_culturology_and_history_of_science_department

References (transliterated)

1. 135 rokiv Natsionalnomu tekhnichnomu universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut». *Istoriia ta suchasnist* (2020). Nats. tekhn. un-t «Kharkiv. politekhn. in-t» ; zah. red. Ye.I. Sokola. Kh. : Raryety Ukrainy. 332 s.
2. Zhurylo A.H., Zhurylo D.Yu. (2021). *Narysy istorii Kharkivskoho politekhnichnoho instytutu : konspekt leksii*. Kh. : FOP Panov A.N. 216 s.
3. Natsionalnyi tekhnichnyi universytet «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut». *Istoriia rozvytku. 1885–2010* (2010). uklad.: V.I. Nikolaienko, V.V. Kabachek, S.I. Meshkovaia [ta in.] ; za red. V.I. Nikolaienko. Kh. : NTU «KhPI». 408 s.
4. Hutnyk M.V. (2008). *Mizhnarodni osviti proekty Kharkivskoho politekhnichnoho instytutu v druhii polovyni KhKh stolittia – na pochatku KhKhI stolittia*. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». *Tematychnyi vypusk: Istoriia nauky i tekhniki*. Kh. : NTU «KhPI». Vyp. 8. S. 176 – 181.
5. Hutnyk M.V. (2015). *Ukrainska tekhnichna elita v Yevropeiskomu naukovomu prostori: spivpratsia vchenykh Kharkivskoho praktychnoho tekhnolohichnoho instytutu z vyshchymy tekhnichnymy shkolamy Zakhidnoi Yevropy* (kin. KhIKh – poch. KhKh st.). *Ukrainoznavchy almanakh*. Vyp. 18. S. 150 – 152.

6. Gutnyk M., Chrzan K.L. (2020). 135 lat Politechniki Charkowskiej. *Zeszyty Naukowe Wydziału Elektrotechniki i Automatyki Politechniki Gdańskiej Nr 70, V Sympozjum Historia Elektryki* (Białystok, 9-10 listopada 2020). S. 17 – 21. DOI : 10.32016/1.70.02.
7. Dvorkin I., Kharchenko A., Telukha S. (2020). The establishment of the Kharkiv Practical Technological Institute in the context of modernization. *Istoriia nauky i tekhniki*. T. 10. Vyp. 2. S. 266 – 280.
8. Badan A.A., Bloshenko O.I., Bureha Z.V. [ta in.]. (2017). *Fakultet sotsialno-humanitarnykh tekhnolohii NTU «KhPI». Istoriia. Dosiahnennia. Perspektyvy ; pid zah. red. A.V. Kipenskoho ; Nats. tekhn. un-t «Kharkiv. politekhn. in-t»*. Kh. : Druk. Madryd. 203 s.
9. Skliar V.M., Hutnyk M.V. (2013). *Pro provedennia Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Kyrpychovski chytannia v istorii nauky i tekhniki»*. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Ser. : *Istoriia nauky i tekhniki*. № 10. C. 185–188. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vcpint_2013_10_26
10. Sait kafedry ukrainoznavstva, kulturolohii ta istorii nauky. Retrieved from <https://web.kpi.kharkov.ua/ukin/>
11. Sait Navchalno-naukovoho instytutu Sotsialno-humanitarnykh tekhnolohii. Retrieved from <https://web.kpi.kharkov.ua/sgt/uk/uaabout/#>
12. Anuchyna L.V. Lozovyi Viktor Oleksiiovych (2016). *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Redkol. : I.M. Dziuba, A.I. Zhukovskiy, M.H. Zhelezniak [ta in.] ; NAN Ukrainy, NTSh. K. : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-56276>
13. Biesov L.M. (2013). *Humanitarna skladova pidhotovky kadriv u Natsionalnomu tekhnichnomu universyteti «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut»*. *Pytannia istorii nauky i tekhniki*. № 3. C. 13 – 19.
14. Projekt "Open Education Resources with Ukraine". Retrieved from https://av.tib.eu/search?q=gutnyk&f=publisher%3Bhttp%3A%2F%2Fav.tib.eu%2Fresource%2Fukrainian_studies_culturology_and_history_of_science_department

Надійшла (received) 01.04.2025

Відомості про авторів / About the Authors

Тверитникова Олена Євгенівна (Olena Tverytnykova) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри українознавства, культурології та історії науки; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6288-7362>

Дворкін Ігор Володимирович (Ihor Dvorkin) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9190-8265>

Гутник Марина Валеріївна (Maryna Gutnyk) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2723-2755>

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

УДК 323.7:159.922.6-057.874

doi: 10.20998/2227-6890.2025.1.13

М.Б. СТЕРІН

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ ДО ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ

У статті розглядаються особливості мотивації учнів до занять фізичною культурою як складного психолого-педагогічного явища. Проаналізовано чинники, що впливають на формування мотивації у шкільному віці, зокрема роль біологічної статі, вікових особливостей, соціального середовища та педагогічних впливів. Описано сучасні підходи до вивчення мотивації в освітньому процесі, а також охарактеризовано стимули, які можуть як підвищувати зацікавленість учнів (змагання, похвала, наявність чіткої мети), так і знижувати її (надмірний тиск, неефективне оцінювання, відсутність підтримки).

Ключові слова: мотивація, фізична культура, фізична активність школярів, психолого-педагогічні фактори, шкільна освіта.

М.В. STERIN

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FACTORS IN THE FORMATION OF STUDENTS' MOTIVATION FOR PHYSICAL EDUCATION

The article examines the peculiarities of students' motivation for engaging in physical education as a complex psychological and pedagogical phenomenon. The authors analyze the key factors influencing the formation of motivation during school age, including biological sex, age-related characteristics, social environment, and pedagogical influences. Contemporary approaches to studying motivation in the educational process are described, along with various stimuli that can either enhance students' interest (competition, praise, clearly defined goals) or weaken it (excessive pressure, ineffective evaluation, lack of support).

Key words: motivation, physical education, students' physical activity, psychological and pedagogical factors, school education.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку українського суспільства фізичне виховання дедалі більше постає як складова соціального механізму формування активного громадянина. Спорт – це цілеспрямована, свідомо діяльність людини, історично обумовлена необхідністю перевірки та вдосконалення людського потенціалу в умовах змагального середовища. Його роль виявляється не лише у змаганнях, а й у взаємозв'язку з ключовими соціальними феноменами – політикою, економікою, ідеологією, освітою. Саме в такому багатовимірному контексті розкривається значущість спорту як інструменту соціального впливу та виховання, а також актуалізується проблема формування внутрішньої мотивації до занять фізичною культурою, особливо серед молоді.

Мотивація до фізичної активності – це сукупність соціальних, педагогічних та культурних

факторів. Саме тому ефективна фізкультурно-спортивна діяльність у системі загальної середньої освіти має спиратися на глибоке розуміння мотивації учня до занять фізичною культурою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній літературі приділяється значна увага вивченню мотивації учнів до занять фізичною культурою, що обумовлено необхідністю підвищення рівня фізичної активності молоді та формування здорового способу життя. Дослідники зазначають, що мотивація до фізичної активності є багатокомпонентним явищем, яке включає індивідуальні, соціальні та педагогічні чинники.

Зокрема, у роботі О. Язловецької розглядається проблема формування мотивів і мотивації старшокласників до занять фізичною культурою, що є одним із шляхів удосконалення фізичного виховання у закладах загальної середньої освіти для

вирішення нагальних проблем зі здоров'ям учнівської молоді України, підвищення їх рухової активності та фізичної підготовленості [9].

Інші дослідження, такі як робота В. Алексійчука та співавторів, вказують на перелік психологічних проблем, що знижують мотивацію до занять спортом: брак часу, страх виглядати новачком у спортивному залі, брак матеріальних засобів та низький рівень здоров'я [1].

Також, дослідження, проведене О. Марченко та Ч. Се показало, що мотиваційні чинники до занять фізичною культурою і спортом студентської молоді включають підвищення власної фізичної підготовленості, отримання заліку з фізичного виховання та підвищення рухової активності [4].

Мета статті – проаналізувати особливості мотивації учнів до занять фізичною культурою та визначити вплив психологічних, соціальних і гендерних факторів на формування сталого інтересу до рухової активності в умовах сучасної шкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. У центрі будь-якої навчальної або рухової активності лежать мотиви – внутрішні спонуки, що визначають ставлення людини до певної діяльності. Фізична культура як складова загальної освіти передбачає не лише розвиток фізичних якостей, а й формування ціннісного ставлення до здорового способу життя, що вимагає відповідної мотивації з боку учнів. На відміну від спорту вищих досягнень, де домінують цілеспрямовані прагнення до перемоги та професійного зростання, мотивація до занять фізичною культурою формується в умовах загальноосвітнього середовища й має на меті залучення до регулярної рухової активності, формування позитивної установки на фізичний розвиток і гармонійне самопочуття [2].

Мотивація особистості до фізичної активності має три основні складові: індивідуальну (прагнення до самореалізації, фізичної форми, самоповаги), соціальну (спілкування, командна підтримка, схвалення з боку однолітків і вчителя) та інструментальну (оцінка, користь для здоров'я, результативність занять). Саме ця багатовимірна структура вимагає системного педагогічного підходу до організації уроків фізичної культури, який би враховував програмні вимоги, психологічні та соціальні потреби учнів [2; 6].

Вибір методологічних підходів до вивчення цієї мотивації залежить від того, як дослідник трактує саму її суть. Підходи, які фахівці використовують, дозволяють зібрати особистісні свідчення про ставлення до фізичної культури, виявити індивідуальні чинники зацікавленості або відторгнення. Водночас, якщо обмежитися лише цим рівнем, легко втратити зв'язок із реальним контекстом освітнього процесу, де на мотивацію впливають не лише внутрішні, а й зовнішні чинники: організація уроків, постать учителя, матеріально-технічне забезпечення тощо.

Серед методів вивчення мотивації до занять фізичною культурою виділяють три основні групи.

Перша група охоплює проєктивні методики, суть яких полягає у пропонуванні досліджуваним зображень або описів життєвих ситуацій з подальшим завданням інтерпретувати їх зміст. На основі відповідей робляться висновки щодо мотивацій, інтересів та внутрішніх переживань особистості. Ці методики є поширеними у західній психології, проте в контексті фізичного виховання їх застосування є обмеженим. Вони не дають змоги чітко виявити специфіку саме спортивної мотивації, оскільки не базуються на ситуаціях, що мають безпосередній стосунок до фізичної активності учня.

Друга група охоплює методи анкетування, інтерв'ю та аналізу автобіографічних матеріалів. Вони дозволяють отримати прямі свідчення щодо факторів, які впливають на зацікавленість учнів фізичною культурою. Особливо інформативними є особисті оповіді, що дають змогу проникнути у внутрішній світ учня та зрозуміти його ставлення до занять. Попри певні труднощі в інтерпретації самозвітів, ці методи вважаються одними з найефективніших у контексті педагогічної діагностики мотивації.

До третьої групи належать методи опосередкованої оцінки сили мотиву через аналіз результативності діяльності, наприклад, командної взаємодії чи успішності виконання завдань. Такий підхід дозволяє зробити висновки про рівень зацікавленості учня на основі його поведінки в конкретних умовах, однак не розкриває глибинних мотивів, які лежать в основі його участі у фізичній активності.

Більш обґрунтованим виглядає підхід, у якому мотивація розглядається як результат взаємодії між потребами учня, його можливостями та особливостями шкільного середовища. Якщо потреба у русі, самовираженні чи спілкуванні узгоджується з умовами занять, з'являється стійкий інтерес, що формує мотивацію до регулярної участі у фізичних активностях. Таким чином, для глибшого розуміння мотивації до фізичної культури слід враховувати не лише внутрішній стан учня, а й його ставлення до структури уроків, до способу подання матеріалу, до оцінювання й до атмосфери на заняттях [3].

З цією метою було розроблено методику, що дозволяє виявити найбільш значущі чинники шкільних занять фізичною культурою. Учням пропонувалося ранжувати різноманітні аспекти уроку – зміст вправ, роль учителя, наявність інвентарю, можливість командної взаємодії, рівень емоційного комфорту тощо – за ступенем їхньої особистої важливості. Це дало змогу виокремити ті елементи, що найбільше впливають на мотивацію школярів [7; 8].

Також, дослідження показують, що у формуванні мотивації до занять фізичною культурою у школярів важливу роль грають біологічна стать і психологічні особливості розвитку. Багато фахівців запевняють, хлопці, як правило, мають вищу потребу в руховій активності, що зумовлено як біологічними,

так і соціально-психологічними причинами. Вони більш схильні до суперництва, демонструють вищу амбітність, витривалість і стійкість до стресів. Це, у свою чергу, підвищує їхню залученість до занять фізичною культурою в умовах освітнього середовища.

Показники середньодобової рухової активності за віком демонструють стабільну перевагу осіб чоловічої статі. Наприклад, у віці 9 років середньодобовий рівень активності хлопців становить 18,6 км, тоді як у дівчат – 14,3 км. Така тенденція зберігається і в дорослій популяції. Аналогічні спостереження подає Е.А. Сидоров: у всіх класах, починаючи з 1-го і до 10-го, частка високоактивних учнів була вищою серед хлопців, а кількість низько активних – переважала серед дівчат.

Однак важливо зазначити, що мотиви до занять фізичною культурою істотно різняться залежно від статі. Для дівчат домінуючими є соціально-емоційні мотиви – прагнення до естетичного самовираження, бажання зберегти фігуру, гарну поставу, гнучкість і пластичність. Заняття часто сприймаються як джерело емоційного задоволення, спосіб розвантаження та спілкування. У хлопців переважають соціально-моральні й статусно-мотиваційні орієнтири: прагнення до командного успіху, демонстрації сили, волевих якостей, досягнення визнання серед однолітків.

Ці відмінності підтверджуються і статистично. За результатами дослідження І.І. Щербаківа, серед дорослих жінок головним мотивом фізичної активності є зміцнення здоров'я (72,8 %), тоді як серед чоловіків – спортивне вдосконалення (14,9 %) займає помітно вагомніше місце, ніж серед жінок (5,3 %). Культурно-дозвілєві мотиви виявилися порівняно рівномірно розподіленими між статями.

Крім того, гендерну специфіку мотивації посилюють соціальні чинники: для дівчат значно більш мотивуючим виявляється вплив медіа (телепередачі, журнали, візуальна агітація), участь у програмах, орієнтованих на здоровий спосіб життя. Для хлопців більш важливими є приклад однолітків, вплив учителів фізичної культури, позитивний змагальний досвід та наявність спортивного середовища у навчальному закладі [1].

Варто враховувати і тип переважних видів активності: хлопці частіше обирають спортивні ігри та єдиноборства, тоді як дівчата – естетично орієнтовані види фізичної активності (гімнастика, фітнес, аеробіка). При цьому в останні десятиліття спостерігається поступове стирання традиційних гендерних меж: дівчата охоче займаються бойовими мистецтвами, а хлопці долучаються до фітнесу або танцювальних напрямів.

Цікаво, що вибір напрямку фізичної активності також часто детермінований соціальними очікуваннями та гендерними стереотипами. Бажання відповідати уявленням про «жіночі» або «чоловічі» види спорту іноді спонукає учнів до вибору певного виду активності не через внутрішнє бажання, а через зовнішній тиск або прагнення відповідати

очікуванням соціуму. У цьому контексті важливо формувати у школярів усвідомлене ставлення до фізичної культури як до інструменту самопізнання та особистісного розвитку, незалежно від статі чи соціальних уподобань.

Мотивація до фізичної активності серед учнів не лише детермінує рівень їхньої залученості до занять, а й безпосередньо впливає на якість та стабільність результатів. Важливою характеристикою мотиву є його сила та стійкість. Саме ці аспекти цікавлять педагогів і психологів, оскільки вони визначають динаміку включеності школярів у фізкультурну діяльність [2].

Численні дослідження свідчать про те, що сила мотиву прямо корелює з ефективністю діяльності: чим вища зацікавленість, тим більша готовність учня долати труднощі та досягати мети. Однак надмірне прагнення до результату, особливо у дітей молодшого та середнього шкільного віку, іноді призводить до зниження ефективності. Згідно з даними психофізіологічного експерименту, при виконанні простих моторних завдань школярі 12–13 років демонстрували гірші результати при надмірному бажанні «виконати якнайкраще», ніж у ситуації вільного темпу. Це узгоджується з законом Єркса-Додсона, який вказує на те, що надмірна мотивація може викликати емоційне напруження й зниження продуктивності [8].

В освітній практиці важливо зважати на мотиваційний потенціал різних видів стимуляції. Педагогічний вплив через похвалу, осуд, моральне заохочення чи змагання має бути обґрунтованим, дозованим і адаптованим до індивідуальних особливостей школярів. Наприклад, слабе моральне зауваження може мати більший стимулюючий ефект, ніж надмірна похвала. Публічна оцінка також має специфіку: похвала в присутності однокласників здебільшого підвищує самооцінку, тоді як публічне осудження – навпаки, знижує мотивацію та може викликати тривожність. Оптимальним підходом вважається парціальне оцінювання, коли педагог схвалює або коригує не загалом особистість учня, а конкретний елемент його дій, що зберігає віру у власні сили [3].

Одним із найсильніших зовнішніх стимулів у фізичному вихованні є змагальність. Введення елементу суперництва навіть у рамках навчального процесу (наприклад, між командами протягом уроку фізкультури) активізує учнів, формує волю до перемоги, згуртовує колектив. Також важливим є фактор присутності інших осіб, зокрема вчителя, батьків або однолітків. Для частини учнів це чинить стимулюючий вплив, однак для тривожних дітей така ситуація може стати дестабілізуючим чинником. Важливо враховувати індивідуальні психофізіологічні реакції та адаптувати методики взаємодії до темпераменту та рівня впевненості дитини [6].

Крім того, усвідомлення перспективи та конкретизація цілей є фундаментальними умовами формування сталої мотивації. Учень має розуміти,

для чого він виконує ті чи інші вправи, бачити поступ у власному розвитку, що потребує наявності як короткострокових, так і довгострокових освітніх і особистісних цілей. Неясність або відсутність цілей знижує зацікавленість і стимул до активності.

І, нарешті, не слід ігнорувати вплив суспільної уваги. Навіть у межах шкільного колективу учень, який відчуває, що його досягнення визнаються, зазнає підвищеної самооцінки та внутрішньої мотивації. Водночас гіпертрофоване висвітлення результатів або порівняння з іншими можуть викликати тривожність, розчарування або навіть фрустрацію.

Висновки. У процесі дослідження було встановлено, що мотивація учнів до занять фізичною культурою є складним психолого-педагогічним процесом, що формується під впливом цілого комплексу чинників: особистісних, соціальних, вікових, педагогічних і культурних. Важливою умовою ефективного формування мотивації є створення сприятливого освітнього середовища, яке забезпечує не лише розвиток фізичних якостей, а й позитивне емоційне сприйняття уроків, наявність чітких цілей та можливості для самовираження.

Список джерел інформації

1. Алексійчук В., Пономарьов В., Корчагин М. (2024). Мотивація до спортивних тренувань та проблеми з цим пов'язані. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. Серія 15, № 6 (179). С. 9 – 13. DOI [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.6\(179\).01](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.6(179).01)
2. Жлобо Т., Суменков М., Жлобо В. (2025). Формування мотивації учнів середнього шкільного віку до рухової активності засобами фітнесу на уроках фізичної культури. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. Серія 15, (3К(188)). С. 137 – 141. DOI [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2025.03k\(188\).29](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2025.03k(188).29)
3. Круцевич Т.Ю., Шиян Б.М. (2003). *Теорія і методика фізичного виховання школярів*. К. : Олімпійська література. 272 с.
4. Марченко О., Се Ч. (2023). Дослідження особливостей мотиваційно-ціннісного ставлення до фізичної культури і спорту студентської молоді України і КНР. *Theory and practice of physical culture and sports*. С. 162 – 172. DOI : [10.31470/2786-6424-1/2023-163-172](https://doi.org/10.31470/2786-6424-1/2023-163-172).
5. Олійник М.М. (2016). Щодо проблеми формування в учнів мотивації до занять фізичною культурою та спортом. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*. Серія: Педагогіка і психологія. № 2 (12). С. 94 – 98.
6. Собко І., Гринченко І., Подмарьова І. & Шинкаренко Є. (2024). Формування позитивного ставлення школярів старших класів до занять фізичною культурою. *Physical culture and sport: scientific perspective*. № 4. С. 106 – 115. DOI <https://doi.org/10.31891/pcs.2024.4.14>
7. Собко І., Собко Я., Баламутова Н., Курило І. (2024). Формування мотивації юних спортсменів до занять

плаванням у дистанційному тренувальному процесі. *Physical culture and sport: scientific perspective*. № 3. С. 103 – 113. DOI <https://doi.org/10.31891/pcs.2024.3.17>

8. Щирба В. (2016). Проблема формування інтересу та мотивації до занять фізичною культурою старших школярів. *Теорія та методика фізичного виховання*. № 1. С. 16 – 23. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/TMFV_2016_1_3

9. Язловецька О.В. (2024). Проблема формування мотивації учнів до занять фізичною культурою у закладах загальної середньої освіти в Україні. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. № 215. С. 313 – 318. DOI <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-215-313-318>

References (transliterated)

1. Aleksiiuchuk V., Ponomarov V., Korchagin M. (2024). Motyvatsiia do sportyvnykh trenuvan ta problemy z tsym poviazani. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova*. Seria 15, № 6 (179). С. 9 – 13. DOI [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.6\(179\).01](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.6(179).01)
2. Zhlobo T., Sumenkov M., Zhlobo V. (2025). Formuvannia motyvatsii uchniv serednoho shkilnoho viku do rukhovoi aktyvnosti zasobamy fitnesu na urokakh fizychnoi kultury. *Naukovyi chasopys Ukrainskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhaila Drahomanova*. Seria 15, (3K(188)). S. 137 – 141. DOI [https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2025.03k\(188\).29](https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2025.03k(188).29)
3. Krutsevych T.Yu., Shyian B.M. (2003). *Teoriia i metodyka fizychnoho vykhovannia shkolariv*. K. : Olimpiiska literatura. 272 s.
4. Marchenko O., Se Ch. (2023). Doslidzhennia osoblyvostei motyvatsiino-tsinnisnoho stavlennia do fizychnoi kultury i sportu studentskoi molodi Ukrainy i KNR. *Theory and practice of physical culture and sports*. S. 162 – 172. DOI : [10.31470/2786-6424-1/2023-163-172](https://doi.org/10.31470/2786-6424-1/2023-163-172).
5. Oliinyk M.M. (2016). Shchodo problemy formuvannia v uchniv motyvatsii do zaniat fizychnoiu kulturoiu ta sportom. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia*. Seria: Pedahohika i psykholohiia. № 2 (12). S. 94 – 98.
6. Sobko I., Hrynchenko I., Podmarova I. & Shynkarenko Ye. (2024). Formuvannia pozytyvnoho stavlennia shkolariv starshykh klasiv do zaniat fizychnoiu kulturoiu. *Physical culture and sport: scientific perspective*. № 4. S. 106 – 115. DOI <https://doi.org/10.31891/pcs.2024.4.14>
7. Sobko I., Sobko Ya., Balamutova N., Kurylo I. (2024). Formuvannia motyvatsii yunikh sportsmeniv do zaniat plavanniam u dystantsiinomu trenuvannomu protsesi. *Physical culture and sport: scientific perspective*. № 3. S. 103 – 113. DOI <https://doi.org/10.31891/pcs.2024.3.17>
8. Shchyrb V. (2016). Problema formuvannia interesu ta motyvatsii do zaniat fizychnoiu kulturoiu starshykh shkolariv. *Teoriia ta metodyka fizychnoho vykhovannia*. № 1. S. 16 – 23. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/TMFV_2016_1_3
9. Yazlovetska O.V. (2024). Problema formuvannia motyvatsii uchniv do zaniat fizychnoiu kulturoiu u zakladakh zahalnoi serednoi osvity v Ukraini. *Naukovi zapysky*. Seria: Pedahohichni nauky. № 215. S. 313 – 318. DOI <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-215-313-318>

Надійшло (received) 01.05.2024

Відомості про авторів / About the Authors

Стерін Михайло Борисович (Mykhailo Sterin) – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», доцент кафедри фізичного виховання; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6449-3528>

ЗМІСТ

ЛІТОПИС: ДАТИ, ПОДІЇ, ОСОБИСТОСТІ	4
ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА	11
<i>Горбань Р.І., Тарароєв Я.В.</i> Етика штучного інтелекту: історія становлення та сучасний стан	11
<i>Горева В.Ю.</i> Легітимне панування в епоху трансформацій: веберівські типи влади крізь призму сучасності	16
<i>Дольська О.О., Міщенко В.І., Городиська О.М.</i> Соціо-аксіологічний вимір технічної творчості (методологічні пошуки у ХХІ ст.)	21
ПРАВО ТА ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ	28
<i>Білоус О.В., Бугрова П.В.</i> Інтеграція міжнародного досвіду індивідуалізації техніки переміщень професійних бадмінтоністів: державний аспект	28
<i>Бульба В.Г., Поступна О.В.</i> Роль публічного управління в синергії взаємодії громадянської ідентичності та охорони здоров'я: український контекст та теоретико-методологічні засади	34
<i>Василенко Д.В.</i> Підтримка прийняття рішень на основі інформаційно-аналітичного забезпечення у системі публічного управління	41
<i>Грень Л.М., Гришко О.В.</i> Гарантування кібербезпеки в умовах цифровізації соціальної сфери	45
<i>Мороз С.А., Марущенко В.В., Бука І.С., Тищук О.М., Мороз В.М.</i> Система внутрішнього забезпечення якості Оксфордського університету: детермінанти впливу держави на підготовку конкурентоспроможного людського капіталу	54
<i>Харченко А.О., Чеботарьов М.К., Пономарьов О.С.</i> Роль соціальної політики у розвитку інтелігентності й культури працівника соціальної сфери	61
СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУСПІЛЬСТВІ ЗМІН	66
<i>Гура Т.В., Єловець Г.Ю.</i> Перспективи трансформації соціальної сфери України	66
ІНТЕГРАЦІЯ ФІЛОЛОГІЇ ТА ТЕХНІЧНИХ НАУК	74
<i>Бабкова Н.В., Гулієва Д.О., Кочуєва З.А., Угольнікова Н.С.</i> Сегментація тексту в багатосторонніх діалогах	74
ІСТОРІЯ НАУКИ ТА УКРАЇНОЗНАВСТВО	84
<i>Тверитникова О.Є., Дворкін І.В., Гутник М.В.</i> Розвиток кафедри українознавства, культурології та історії науки НТУ «ХПІ» крізь призму часу	84
ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ	92
<i>Стерін М.Б.</i> Психолого-педагогічні фактори формування мотивації учнів до занять фізичною культурою	92

CONTENT

CHRONICLE: DATES, EVENTS, PERSONALITIES	4
PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF SPIRITUAL DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETY: THEORY AND PRACTICE	11
<i>Horban R.I., Tararoyev J.V.</i> Ethics of artificial intelligence: history of formation and current state	11
<i>Horeva V.Yu.</i> Legitimate domination in the age of transformation: weberian types of authority through the prism of modernity	16
<i>Dolska O.O., Mischchenko V.I., Horodyska O.M.</i> Socio-axiological dimension of technical creativity (methodological searches of the 21st century)	21
LAW AND PUBLIC ADMINISTRATION OF SOCIAL DEVELOPMENT	28
<i>Bilous O.V., Buhrova P.V.</i> Integration of international experience in individualization of movement techniques of professional badminton players: state aspect	28
<i>Bulba V.H., Postupna O.V.</i> The role of public administration in the synergy of the interaction of civic identity and healthcare: ukrainian context and theoretical and methodological foundations	34
<i>Vasylenko D.V.</i> Decision support based on information and analytical provision in the system of public administration	41
<i>Hren L.M., Grybko O.V.</i> Guaranteeing cybersecurity in the conditions of social sphere's digitization	45
<i>Moroz S.A., Marushchenko V.V., Buka I.S., Tyshchuk O.M., Moroz V.M.</i> Internal quality assurance system of the University of Oxford: determinants of state influence on the training of competitive human capital	54
<i>Kharchenko A.O., Chebotarev M.K., Ponomaryov O.S.</i> The role of social policy in the development of the intelligence and culture of the social sphere worker	61
SOCIAL POLICY AND SOCIAL WELFARE IN THE SOCIETY OF CHANGE	66
<i>Hura T.V., Yelovets G.Yu.</i> Prospects for transformation of the social sphere of Ukraine	66
INTEGRATION OF PHILOLOGY AND TECHNICAL SCIENCES	74
<i>Babkova N.V., Huliieva D.O., Kochuieva Z.A., Ugolnikova N.S.</i> Text segmentation in multi-party dialogues	74
HISTORY OF SCIENCE AND UKRAINIAN STUDIES	84
<i>Tverytnykova O.Ye., Dvorkin I.V., Gutnyk M.V.</i> Development of the department of ukrainian studies, cultural studies and history of science of NTU "KhPI" through the prism of time	84
PHYSICAL CULTURE IN HIGH SCHOOL: HISTORY AND PRESENT	92
<i>Sterin M.B.</i> Psychological and pedagogical factors in the formation of students' motivation for physical education	92

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ХП».
СЕРІЯ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Збірник наукових праць

№ 1 ' 2025

Відповідальний редактор: Грень Л.М., д-р наук з держ. упр., проф.,
НТУ «ХП», Україна
Відповідальний секретар (верстка): Грибко О.В., канд. наук з держ. упр.,
НТУ «ХП», Україна

Відповідальний за випуск: д-р тех. наук, проф. Кіпенський А.В.

АДРЕСА РЕДКОЛЕГІЇ ТА ВИДАВЦЯ: 61002, м. Харків, вул. Кирпичова, 2, НТУ «ХП».
Інститут соціально-гуманітарних технологій
e-mail: mega_lgren@ukr.net

Підп. до друку 30.06.2025 р. Формат 60×84 ¹/₈. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Таймс. Умов. друк. арк. 11,88.
Наклад 300 прим. Зам. № [REDACTED]. Ціна договірна

Видавничий центр НТУ «ХП». Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта
видавничої справи ДК № 5478 від 21.08.2017 р.
61002, м. Харків, вул. Кірічова, 2

Віддруковано в ТОВ «Друкарня Мадрид»
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11, тел. (057) 756-53-25
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ДК № 4399 від 27.08.2012 р.
www.madrid.in.ua e-mail: info@madrid.in.ua